

EMRE KARADAĞ

SALTUKNÂME

Yolun Hafızası

Şerif Hızır'dan Sarı Saltuk'a

İyilik iyidir.

SALTUKNÂME

Yolun Hafızası

Şerif Hızır'dan Sarı Saltuk'a: Menkıbeler, Erenler ve İyiliğin Yolculuğu
Emre Karadağ

© 2026 Emre Karadağ. Tüm hakları saklıdır. Bu eserin hiçbir bölümü izinsiz çoğaltılamaz veya yayımlanamaz.

Resimli Erenler Edisyonu | Türkçe
15 Eylül 2026

“Bazen insan bütün bir ömrü, ararken kendi içinde sadeleşen bir cümlenin neden doğru olduğunu anlamaya çalışarak geçiriyor.”

Bu edisyonu okurken

Bu kitap Sarı Saltuk’un çevresinde biriken menkıbeleri, kıssaları, yol hikâyelerini ve Emre Karadağ’ın kişisel arayışını bir araya getirir. “İyilik iyidir” sözü bu yolculuğun omurgasıdır.

Küçük bağlam notları metne eşlik eder: “Yazılı kaynak”, adı verilen esere; “sözlü hafıza”, rivayet ve gelenekte yaşayan anlatıya; “yazar yorumu”, anlatıcının bugünkü okumasına işaret eder. “Editorial ek” ise bu baskıyı hazırlarken eklenen açıklamayı belirtir. Burada “sözlü arkeoloji”, sözlü hafızanın izlerini sürmek anlamında kullanılır.

Bölüm başı sözleri korunmuş; atıf niteliği ve edebî epigraflar kısa açıklamalarla belirtilmiştir. “Hafızadan” girişleri, belirtilen kaynakların serbest özetleridir. Yeni anlatıcı geçişleri tarihî alıntı değildir. Menkıbeler, yalnızca belgeyle doğrulanamadıkları için çıkarılmamıştır. Farklı anlatımlar ve eski dil bölümü eklerde birlikte yer alır.

Kapak ve geometrik bezemeler, Anadolu’nun geleneksel görsel dünyasından esinlenen çağdaş bir yorumdur.

İçindekiler

KAPI 0 - Ben Bu Hikâyeye Nereden Girdim?	6
KAPI I - Şerif Hızır	10
KAPI II - Alp	18
KAPI III - Horasan, Anadolu ve Eren Hafızası	25
KAPI IV - Denizin Ötesi	31
KAPI V - Acâib Diyarlar	42
KAPI VI - Yedi Baş	71
KAPI VII - Bir Eren Nasıl Birden Fazla Dinin Hafızasına Girer?	94
KAPI VIII - Bir Beden Kaç Mezara Sığar?	116
KAPI IX - Benim Payıma Kalan	137
EK I - Şerif Hızır: Diğer Anlatım	145
EK II - Çift Katmanlı Osmanlıca Edisyon	153
NOTLAR - Metin ve Kaynak Notları	164

KAPI 0 | Eşîği geçerken

Bir metinden bir yola açılan eşik. Anlatıcının arayışına simgesel bir bakış.

KAPI 0

Ben Bu Hikâyeye Nereden Girdim?

“Hararet nardadır, sacda değildir; keramet baştadır, tacda değildir. Her ne arar isen, kendinde ara; Kudüs’te, Mekke’de, Hac’da değildir.”

— Hacı Bektaş Velî’ye atfedilen söz

SÖZLÜ HAFIZA | Açılış sözü, yazarın seçtiği biçimiyle korunmuştur. Bölüm başı sözlerinin aktarım niteliği son notlarda açıklanır.

I. BİR İSMİN GERİ DÖNÜŞÜ

Ben Sarı Saltuk'un hikâyesine çocukken onun menkıbelerini ezberleyerek ya da diz dibinde anlatılan efsaneleri dinleyerek girmedim.

Hatta bugün geriye dönüp baktığımda, onu ne zaman gerçek anlamda merak etmeye başladığımı tek bir güne veya tek bir ana bağlayamıyorum. İlk karşıma çıktığında, hakkında bildiklerim dağınık parçalar hâlindeydi. Bildiğim tek şey var: Bazı isimler insanın önüne bir kere çıkıp sonra sessizce kaybolmuyor. Yıllar geçiyor, dünya değişiyor, sen değişiyorsun; sonra o isim hiç beklemediğin bir metnin ya da bir düşüncenin içinden yeniden karşıma geliyor.

Sarı Saltuk benim için böyle bir isim oldu. Anadolu’dan Karadeniz çevresine, Dobruca’dan Balkanlar’ın derinliklerine kadar uzanan çok katmanlı hafıza coğrafyalarında izine rastlanan, tek bir yere sığamayıp birden fazla mezarla anılan bir eren...

Bir insan neden tek bir yere sığamazdı? Ve neden farklı coğrafyalardaki insanlar aynı ereni kendi yakınları sayıp onun hatırasını korumak isterdi? Bu sorular ilk başlarda uzaktan duyulan dağınık bir merak konusuydu. Ancak insanı, zamanı ve kendi yolunu daha fazla düşünmeye başladıkça, zihnimde canlı bir arayışa dönüştü.

II. İYİLİK İYİDİR

Bu yolculukta zihnimde süzülüp kalan ve bugün vardığım en sade cümle şu oldu: “İyilik iyidir.” Bu cümle eski yazmalardan süzülmüş tarihî bir vecize değildir. Bu, benim bugün kendi yolumda giderken ulaştığım etik pozisyonudur.

Dünyanın karmaşasında, her şeyin bir menfaate, bir güç gösterisine ya da bir ambalaja bağlandığı çağlarda, bu cümlelerin sadeliği bana bir sığınak gibi geliyor. İyilik, bir karşılık beklendiği için değil; bir cennet tüccarlığı ya da bir vicdan rahatlatma aracı olduğu için değil; sırf iyilik olduğu için iyidir.

Sarı Saltuk geleneğini ve onun etrafında oluşan anlatıları incelemeye başladığımda, tahta kılıç motifiyle karşılaştım. Ben bugün tahta kılıç motifine baktığımda, kaynak metnin bana söylemediği bir şeyi kendi çağımın içinden okuyorum. Benim için o tahta kılıç, gücün yalnız kesmek ve yenmekten ibaret olup olmadığını soran bir işarete dönüşüyor. Çelik kılıç keser, öldürür ve böler. Tahta kılıç ise inşa eder, korur ve birleştirir.

Bu, Sarı Saltuk'un tarihsel niyetinin ne olduğuna dair kesin bir hüküm değildir; benim bu anlatıyla bugün kurduğum insani ilişkinin bir parçasıdır.

III. NEDEN SARI SALTUK?

Bir adam nasıl olur da hem bir Müslüman eren hafızasında yaşar, hem de Balkanlar'ın bazı bölgelerinde St. George (Aya Yorgi) gibi Hristiyan aziz kültleriyle örtüşen ortak kutsal mekânlarda anılır?

Bu benim için bir soy eşitlemesi değildir. Bu bir araştırma sorusudur: İnançların ve kültürlerin sınır boylarında kesiştiği o tarihsel ve menkıbevî havzada, bir insanın hafızası nasıl bir birleştirici köprüye dönüşür?

Bu araştırmada aradığım şey, ucuz bir efsane güzellemesi yapmak değil; yedi asrı aşan bu geniş anlatı ağının arkasındaki insanı, tarihi ve menkıbeyi dürüstçe anlamaya çalışmaktır.

IV. TARİH İLE MENKİBE ARASINDA

Bu kitapta kendime verdiğim en temel söz şudur: Tarih ile menkıbeyi birbirine karıştırmayacağım.

Tarih, elimizdeki belgelerin izin verdiği ölçüde ne olmuş olabileceğine yaklaşır. Menkıbe ise bir kişinin sonraki kuşakların inanç, ihtiyaç, korku ve umutları içinde nasıl yeniden anlatıldığını görmemize yardım eder.

Peki ben ne yapacağım?

Bir yazar olarak ikisine de kendi hakkını vereceğim. Tarihsel bir belge elimizde yoksa "varmış gibi" yapmayacağım. Menkıbenin poetik güzelliği uğruna tarihî hakikati bükmeyeceğim. Ama yedi asrı aşan farklı kaynak ve gelenek katmanlarında büyüyen o canlı hafızayı da ucuz bir şüphecilikle yok saymayacağım.

Peki ya cevaplayamadığımız bir soru çıkarsa? Kendime basit bir söz verdim: Hatırlamadığımı hatırlıyormuş gibi, bilmediğimi biliyormuş gibi yazmayacağım. Kaynak susuyorsa, biz de susacağız.

V. KAPIYI AÇARKEN

Ben bir akademisyen değilim. Bir tarih uzmanı ya da bir din alimi de değilim. Ben bir yolcuyum. Arayan bir insanım. Saltuknâme - Yolun Hafızası, akademik bir gösteriş ya da yapay bir mistisizm kitabı değildir. Bu kitap, arayan bir insanın yedi asrı aşan çok katmanlı bir hafızayla yaptığı dürüst bir söyleşidir.

Şimdi kapıyı açıyoruz. Yol bizi nereye götürürse, oraya gideceğiz. Emre Karadağ 29 Ağustos 2026

KAPI I | Şerif Hızır: Yolun başı

Genç Şerif Hızır ve Battal Gazi rüyasının izi. Menkıbeden esinlenen canlandırma.

KAPI I

Şerif Hızır

“Oğul! Er olan yürüdüğü yolun hakkını verir; edep ile girilen kapıdan hayır ile çıkılır. Yol cümleden uludur.”

— Sarı Saltuk Gazi’ye atfen; kitaptaki edebî epigraf

Bir insanın adı ne zaman büyümeye başlar? Doğduğu gün mü? İlk kez eline kılıç aldığı anda mı? Birini yendiğinde mi? Yoksa kendi adı artık kendisine yetmediğinde mi? Sarı Saltuk’un hikâyesine bugün bildiğimiz adıyla girersek, yolun başındaki insanı kaçıırız.

Çünkü anlatının başında henüz Sarı Saltuk yoktur. Bir çocuk vardır. Adı: Şerif Hızır’dır.

ŞERİF HIZIR

Saltuknâme onu böyle tanıtır. Asıl adı Şerif Hızır. Babası Seyyid Hasan. Annesi Rabia Hatun. Eser onun soyunu Hz. Ali ve Hz. Peygamber ailesine kadar götüren uzun bir şecere kurar.

Bunu söylerken ilk ayrımı daha başta yapmak gerekir: Bu şecere Saltuknâme’nin kendi soy anlatısıdır. Elimizde XIII. yüzyıldan kalmış bağımsız bir nesep belgesi yoktur. Dolayısıyla: “Sarı Saltuk’un tarihsel soyu kesin olarak şöyledir.”

diyemeyiz. Ama XV. yüzyılda onun hakkında anlatılanların ne kadar güçlü bir kutsal soy hafızasına dönüştüğünü görebiliriz. Menkıbe kahramanına yalnız güç vermez. Bir geçmiş de verir.

Battal Gazi’ye uzanan bir kahramanlık geçmişi. Hz. Ali’ye uzanan bir kutsiyet geçmişi. Bazen bir toplum, büyük gördüğü insanı yalnız kendi

ömrünün içine sığdıramaz. Onu daha eski kahramanların arasına yerleştirir.

Şerif Hızır'ın başına gelen de budur.

ÇOCUKLUK

Saltuknâme'nin anlattığına göre Şerif Hızır daha çok küçükken babasını kaybeder. Babası Seyyid Hasan gaza hayatı içinde öldürülür. Anlatının bazı aktarımlarında zehirlendiği söylenir.

Şerif Hızır'ın henüz çocukluk çağında babasız kaldığı özellikle vurgulanır. Sonra annesini de kaybeder. Fakat burada bizim yapmamamız gereken bir şey vardır. Onun çocukluğunun içine girip: “Derin bir yalnızlık hissetti.”

“Babasının intikamını almaya yemin etti.” “Annesinin mezarı başında ağladı.” gibi sahneler yazamayız. Bunları bilmiyoruz. Saltuknâme bize onun iç dünyasının günlüğünü bırakmadı. Bildiğimiz şey şudur: Anlatı onu erken yaşta koruyucuların eline bırakır.

Önce Abdülaziz. Sonra lalası Seravil. Ardından Emir Ali. Ve nihayet Sultan Süleyman Sebüktekin çevresi. Menkıbe sanki çocuğu elden ele geçirir. Her durakta ona başka bir şey ekler.

Terbiye. Silah. At. Av. Meydan. Şerif Hızır'ın hayatında ailesinin yerini zamanla yol almaya başlar.

ON DÖRT YAŞINDA

Saltuknâme'nin Şerif Hızır'ı çocuklukla yetişkinlik arasındaki mesafeyi çok hızlı geçer. Ata biner. Ok atar. Kılıç kullanır. Avlanır. Kendini gösterir. Anlatıya göre henüz on dört yaşındayken Sultan Süleyman'ın dikkatini çekecek kadar maharet sahibidir.

Sultan onun avdaki becerisini görür. Ve genç Şerif'e ulûfe bağlanır. Bugün on dört yaşında birini düşündüğümüzde zihnimizde okul çağında bir çocuk belirir. Ortaçağ dünyasının yaş sınırları bizimkilerle aynı değildir.

Fakat yine de burada bir destan büyütmesi bulunduğunu unutmamak gerekir. Kahraman anlatılarının sevdiği şeylerden biri, büyüklüğü erkenden göstermektir. Kahraman sıradan çocukluk yaşamaz.

Daha çocukken geleceğinin işaretleri görünür. Bu yalnız Saltuknâme'ye özgü değildir. Eski destanların çoğunda kahramanın çocukluğu ileride kim olacağının habercisidir. Şerif Hızır da bu geleneğin içine yerleştirilir.

BATTAL GAZİ'NİN RÜYASI

Bu hikâyede yol önce bir düşte görünür. Şerif Hızır, kendisinden önce anlatılmış bir yiğitliğin izine çağrılır. Battal Gazi'nin hatırası, genç bir yolcunun önünde yeniden açılır.

Sonra gece olur. Ve hikâyeye ölü bir kahraman girer. Battal Gazi. Saltuknâme'nin anlatısına göre Şerif Hızır onu rüyasında görür. Battal Gazi ona bir mağara tarif eder. Mağaranın içinde kendi atı Aşkar vardır. Ama yalnız at değil. Eski kahramanların silahları da oradadır. Dahhâk'a bağlanan kılıç. Giv'in mızrağı. Güştâsb'ın kalkanı. Hz. Hamza'ya nisbet edilen silahlar. Şerif uyanır. Mağarayı arar.

Bulur. Ve anlatıya göre Battal Gazi'nin söylediği emanetleri alır. Bu sahneyi tarihsel eşya devri gibi okumak mümkün değildir. Burada başka bir şey olur. Kahramanlık mirası devredilir.

Bir çağın kahramanı başka bir çağın kahramanına: “Şimdi sıra sende.” der gibidir. At yalnız at değildir. Kılıç yalnız kılıç değil. Hepsisi daha eski bir hafızanın devamıdır. Battal Gazi'nin hikâyesi Şerif Hızır'ın içine karışır.

Şerif Hızır artık yalnız kendi hayatını taşımayacaktır. Kendisinden önce anlatılmış kahramanların yükünü de taşıyacaktır. Menkıbe bazen geçmiş böyle aktarır. Vasiyetnameyle değil.

Rüyayla.

AD ALMADAN ÖNCE

Türk destan geleneğinde bir insanın adı her zaman doğduğu gün tamamlanmaz. Bazen adın hak edilmesi gerekir. Dede Korkut dünyasında bunun güçlü örnekleri vardır. Bir çocuk bir iş yapar.

Bir tehlikenin karşısında durur. Bir kahramanlık gösterir. Sonra ona yeni bir ad verilir. Saltuknâme de aynı hafıza damarından beslenir. Şerif Hızır henüz “Saltuk” değildir. O adı kazanacaktır.

Ama ondan önce bir sınav daha vardır. Harcenevan. Tekfur Tırbanos. Ve ardından: Alyon-ı Rûmî.

TIRBANOS

Saltuknâme'nin ilk büyük cenklerinden biri Harcenevan tekfuru Tırbanos çevresinde gelişir. Şerif Hızır artık avdaki yeteneğini gösteren genç değildir. Meydana çıkar. Savaşır. Tekfur Tırbanos öldürülür.

Bu sahne Saltuknâme'nin Şerif Hızır'ı gaza dünyasının içine soktuğu eşiklerden biridir. Fakat asıl önemli karşılaşma bundan sonra gelir. Çünkü Tırbanos'un ardından karşısına çıkan kişi sıradan bir düşman değildir.

Bir cengâverdir. Adı: Alyon.

ALYON

Alyon-ı Rûmî Hristiyan bir savaşçı olarak çıkar karşımıza. Güçlüdür. Kendine güvenir. Şerif Hızır'ın karşısına bir korkak gibi getirilmez. Bu önemlidir. Çünkü iyi destan kahramanını büyütme istiyorsa karşısındaki insanı küçültmez.

Rakip ne kadar güçlüyse, zafer o kadar anlam kazanır. Saltuknâme de Alyon'u böyle kurar. Fakat cenk başlamadan önce bir rüya vardır.

KARA KUŞ, AK KUŞ

Alyon bir rüya görür. Rüyasında ağzından kara bir kuş çıkar. Ardından ağzına ak bir kuş girer. Sabah olduğunda bu rüyayı Şerif Hızır'a anlatır. Şerif Hızır rüyayı yorumlar. Kara kuş: küfür.

Ak kuş: iman. Menkıbenin diliyle Alyon'un önünde bir değişim vardır. Şerif onu İslâm'a davet eder. Alyon kabul etmez. Ve konuşmanın devamını artık söz değil, meydan getirir.

İKİ CENGÂVER

Dövüş başlar. Şerif Hızır ile Alyon karşı karşıyadır. Burada mücadeleyi yalnız "Sarı Saltuk yendi" diye geçmek hikâyeye haksızlık olur. Çünkü bu cengin sonucu iki kişinin de adını değiştirecektir.

Şerif Hızır rakibini atından düşürür. Üzerine kapanır. Hançerini boğazına dayar. Alyon artık ölümü karşısında görmektedir. Ve tam burada savaşın yönü değişir. Alyon aman ister. İman etmek istediğini söyler.

Cenk biter. Ama sahne bitmez. Çünkü şimdi isimler değişecektir. Alyon artık eski adıyla kalmaz. Şerif Hızır ona: İlyas adını verir. Sonra yenilmiş olan cengâver de galibine bir ad verir.

Saltuk. Böylece cenk meydanına iki isim girer. Ve iki başka isim çıkar. Alyon: İlyas olur. Şerif Hızır: Saltuk. Bazen savaşın sonunda yalnız toprak değişmez. İnsanların adı da değişir.

SALTUK

“Saltuk” adının kesin filolojik kökeni üzerinde farklı görüşler vardır. Menkıbe ise etimoloji tartışması yapmaz. Onun cevabı daha açıktır: Adı Alyon verir. Modern araştırmalarda “güçlü erkek”, “sağlam kişi” gibi anlamlandırmalar önerilmiştir.

Fakat burada bunları kesin dilbilimsel hüküm gibi yazmak doğru olmaz. Bizim için daha önemli olan, Saltuknâme’nin ad verme sahnesidir. Şerif Hızır bu adı annesinden, babasından, sultandan

ya da şeyhinden almaz. Yendiği düşmanından alır. Bu çok ilginçtir. Bir insanın kahramanlığını yalnız dostlarının övgüsü değil, karşısındaki güçlü kişinin kabulü de mühürler. Alyon yenilir.

Ama hikâyeden silinmez. Tam tersine Şerif Hızır’ın yeni kimliğinin doğumunda yer alır. Bu nedenle Alyon sahnesi yalnız bir zafer hikayesi değildir. Bir dönüşüm sahnesidir.

PEKİ “SARI” NEREDEN GELDİ?

Şimdi ikinci kelime kalır. Sarı. Neden Sarı Saltuk? Burada kaynaklar bize ilginç bir iz bırakır. Saltuknâme Sarı Saltuk’un sarışın oluşundan ve sarı sakalından söz eder. Daha da önemlisi, ondan çok daha erken bir kaynak olan İbnü’s-Serrâc’ın 1315 tarihli eserinde de Sarı Saltuk’un dış görünüşünün kumral/sarışın tarafına işaret eden bir tarif bulunur.

Bu önemlidir. Çünkü İbnü’s-Serrâc, Saltuknâme’den yaklaşık bir buçuk asır önce yazmaktadır. Dolayısıyla bugün elimizdeki açıklamalar

arasında “sarı” lakabının görünüşle bağlantılı olması oldukça güçlü bir ihtimaldir.

Başka görüşler de vardır. Sarı rengin eski Türk sembolizmiyle ilişkisi. Bir boy veya topluluk adı olabileceği yönündeki yorumlar. Siyasî ve kültürel renk sembolizmi. Bunları yok sayamayız.

Ama hepsini aynı ağırlıkta da sunmamalıyız. Erken kaynakta kumral/sarışın tasvirinin bulunması, görünüş açıklamasını şu anda en güçlü ihtimallerden biri hâline getirir. Kesinlikle diyemeyiz.

Ama artık elimizde yalnız renk sembolizmine dayanan bir tahmin de yoktur.

TARİHİN GÖREBİLDİĞİ İNSAN

Buraya kadar anlattığımız çocukluk, Battal Gazi rüyası, Alyon düellosu, ad verme ve efsanevî silahlar esas olarak Saltuknâme'nin menkıbevî dünyasından gelir. Tarihsel Sarı Saltuk'u aynı ayrıntıyla göremiyoruz.

Hatta erken hayatı büyük ölçüde karanlıktır. Tarih, Şerif Hızır'ın çocukluğunda nerede oynadığını bilmiyor. Alyon'la gerçekten böyle bir düello yapıp yapmadığını doğrulayamıyor. Battal Gazi'nin silahlarını mağaradan aldığını söyleyemiyor.

Ama XIII. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde sis biraz incelmeye başlıyor. Dobruca. Sakçı. Türkmen toplulukları. Sarı Saltuk adında etkili bir sûfi-gazi. Ve ölüm tarihi: 697 / 1297-98.

Tarih burada onu yeniden yakalar. Menkıbe ile tarih arasındaki büyük mesafe tam da budur. Menkıbe bize kahramanın çocukluğuna kadar girer. Tarih ise onu daha sonra, yetişkinliğinin ortasında görmeye başlar.

İBNÜ'S-SERRÂC

Bu nedenle Sarı Saltuk hakkında karşılaştığımız en kıymetli isimlerden biri: Kemâleddin Muhammed İbnü's-Serrâc er-Rifâî'dir. 1315 yılında Tüffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh adlı eserini yazar.

Sarı Saltuk'un ölümünün üzerinden yalnızca yaklaşık on yedi-on sekiz yıl geçmiştir. Saltuknâme'nin derlenmesine ise daha yaklaşık bir buçuk asır vardır. Bu zaman yakınlığı onu olağanüstü değerli kılar.

İbnü's-Serrâc Sarı Saltuk'un Sakçı/İsakça çevresindeki hafızasına dair anlatılar aktarır. Onun hakkında Seyyid Behramşah ve güvenilir kabul ettiği kişilerden bilgiler aldığını söyler.

Modern araştırmacılar, bazı ifadelerinden İbnü's-Serrâc'ın gençliğinde Sarı Saltuk'la karşılaşmış olabileceği ihtimalini de tartışmaktadır. Ama bunu henüz kesin tarihsel gerçek gibi yazmıyoruz.

Burada önemli olan başka bir şeydir: Sarı Saltuk'un ölümünden hemen sonra hakkında zaten menkıbeler anlatılmaktadır. Yani efsane yüz elli yıl sonra başlamamıştır. İnsan daha yeni ölmüştür.

Hafıza çoktan büyümeye başlamıştır.

BİR İNSANIN KAÇ ADI OLUR?

Şerif Hızır. Saltuk. Sarı Saltuk. Baba Saltuk. Gazi. Derviş. Eren. Velî. Bazen bir insanın adlarının çoğalması, kimliğinin kaybolduğunu düşündürür. Sarı Saltuk'ta tam tersi olur. Her ad, başka bir topluluğun onda gördüğü şeyi gösterir.

Şerif Hızır: menkıbenin başlangıcındaki insan. Saltuk: meydanda kazanılan ad. Sarı: onu başkalarından ayıran lakap. Baba: manevî yakınlık. Gazi: mücadele. Derviş: yol. Eren: hafıza.

Velî: kutsiyet. Bundan sonra artık sorumuz yalnız: "Kimdi?" olamaz. Çünkü adını öğrendik. Şimdi daha zor bir soruya geçiyoruz: Nasıl bir insan tipinin içine yerleştirildi? Bir sonraki kapı orada açılıyor.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI II | Kılıç ve hırka

Yoldaşı bırakmamak. Alplığın gücü ve sorumluluğu üzerine simgesel bir sahne.

KAPI II

Alp

“Yol odur ki doğru vara, göz odur ki Hakk’ı göre; er odur alçakta dura, yüceden bakan göz değil.”

- Yunus Emre

Kılıç taşımak kolaydır. Onu ne zaman çekmemek gerektiğini bilmek daha zordur. Şerif Hızır’ın dünyasında alp olmak yalnızca güçlü olmak değildi. Ata iyi binmek gerekirdi. Silah kullanmak.

Korkunun karşısında durmak. Yoldaşını bırakmamak. Söz vermek. Ve verdiği sözü taşımak. Çünkü eski dünyada insanın gücü yalnız kolunda ölçülmezdi. Bazen: sözünde ölçülürdü.

ALP

“Alp” eski bir kelimedir. Türklerin İslâmiyet’le tanışmasından çok önce vardır. Yiğit. Cesur. Zorlu. Korkunun önünde dağılmayan kişi. Fakat alplık yalnız fiziksel kuvvet değildir. Eski Türk destanlarının kahramanları bu yüzden yalnızca savaşmazlar.

Söz verirler. Yoldaş edinirler. Yola çıkarlar. Kaybederler. Yenilirler. Yeniden ayağa kalkarlar. Topluluklarını korurlar. Kendilerinden daha güçlü görünen şeyin karşısına çıkarlar.

Bir kahramanın ne kadar güçlü olduğu bazen zaferinde görünür. Ama kim olduğu çoğu zaman yenilgi karşısında ortaya çıkar. Alp yalnız kazanan değildir. Kaçmaması gereken yerde kaçmayandır.

ÂŞIK PAŞA BİR ALPI TARİF EDER

Sarı Saltuk’tan yaklaşık bir kuşak sonra Anadolu’da başka bir isim alplığı kelimelere döker: Âşık Paşa. XIV. yüzyılın büyük Türkçe eserlerinden Garîbnâme’de alplığı ayrıntılı biçimde anlatır.

Doğrudan Sarı Saltuk'un biyografisini yazmaz. Bu nedenle Âşık Paşa'nın tarifini Sarı Saltuk'un şahsî sicili gibi kullanamayız. Ama Sarı Saltuk'un hafızasının yaşadığı dünyânın "alp" dediğinde ne anlayabildiğini görmek için son derece kıymetlidir.

Âşık Paşa dünya alplığı için dokuz unsur sayar. Sağlam yürek. Güçlü kol. Gayret. İyi at. Uygun savaş giysisi. Yay ve ok. Keskin kılıç. Süngü. Ve: iyi bir yoldaş. Sonuncusu özellikle önemlidir.

Çünkü kahramanlık yalnız silahla tarif edilmez. Yanında yürüyebilecek biri de gerekir. Bir insan ne kadar güçlü olursa olsun, yalnız yürüdüğü yolun bir sınırı vardır.

İLK SİLAH: YÜREK

Âşık Paşa alplığın ilk şartını kılıç yapmaz. At da değil. Yürek. Cesaret. Korkmamak. Bu çok eski bir düşüncedir. Çünkü kılıcı kaldıracak kolunuz olabilir. Ama yüreğiniz dağılmışsa kılıç işe yaramaz.

Sarı Saltuk menkıbelerinin hemen hepsinde bu ilk özellik büyütülür. Tek başına düşman içine girer. Devlerin karşısına çıkar. Cadıların arasına yürür. Denize açılır. Bilinmeyen diyara girer.

Tarih bunların hepsini gerçek olay diye kabul edemez. Fakat menkıbenin neyi büyüttüğünü açıkça görebilir: korkusuzluk.

AT

Sonra at gelir. Eski Türk kahramanlık dünyasında at yalnız ulaşım aracı değildir. Yoldaştır. Meydanın yarısıdır. Kahramanın hızı. Kaçışı. Takibi. Zaferi. Saltuknâme Şerif Hızır'a bu yüzden sıradan bir at vermez.

Battal Gazi'nin Aşkar'ını verir. Sonra başka efsanevî atlar. Çünkü kahramanın kendisi büyüdükçe bineği de hafızanın içinden seçilir. Atın önemini Âşık Paşa'nın yüzyıl sonra hâlâ alplığın dokuz şartından biri sayması boşuna değildir.

Ama zaman değişecektir. Yüzyıllar sonra deniz gazilerinin dünyasında atın yerini gemi alacaktır. Alplık aynı kalmaz. Hayat değiştikçe teçhizatı da değişir. Değişmeyen şey daha derindedir: yola çıkabilme kabiliyeti.

ALPTAN GAZİYE

Türklerin İslâm dünyasına girmesiyle eski kahramanlık geleneği bir gecede ortadan kalkmadı. Eski olan silinmedi. Yanına yeni anlamlar geldi. Alp kaldı. Yanına: gazi yerleşti. Ama burada çok kolay bir hata yapılabilir.

“Alp eskiden vardı, Müslüman olunca gaziye dönüştü.” demek tarihsel hayatın karmaşıklığını düz bir çizgiye indirger. İnsan toplulukları böyle değişmez. Eski kelime yaşamaya devam eder.

Yeni kavram onun yanına gelir. Bir süre birlikte kullanılır. Bazen birbirine karışır. Bazen ayrılır. Ve ortaya tek bir isimle anlatılamayan insanlar çıkar. Sarı Saltuk bunlardan biridir.

Kaynakların onu: mücahid-gazi, gazi-derviş, alp-eren, ermiş, mübarek zat gibi farklı sıfatlarla anması bu yüzden anlamlıdır. Tek bir kelime yetmez.

GAZA

Saltuknâme'nin gaza dünyasını bugünün hoşumuza giden kelimeleriyle yumuşatmak doğru olmaz. Bu sert bir dünyadır. Sarı Saltuk savaşı.

Kalelere girer. Düşman öldürür. İnsanları İslâm'a davet eder.

Fetih anlatıları vardır. Bazen din değiştirme cengin sonunda gelir. Bazen davet önce yapılır. Bazen reddedilir ve savaş başlar. Bunların hepsi metnin içindedir. Eğer bugünün barış anlayışına daha uygun bir Sarı Saltuk yaratmak için bu sertliği silersek, Sarı Saltuk'u değil, kendi arzumuzu anlatmış oluruz.

Fakat yalnız kılıcı görürsek de başka bir hata yaparız. Çünkü aynı Sarı Saltuk: dua eder. Keramet gösterir. İnsanlar çevresinde toplanır. Dervişlerle ilişki kurar. Ölümünden sonra türbeler ve makamlarla hatırlanır.

Kılıç vardır. Ama hikâyenin tamamı değildir.

KILIÇ VE HIRKA

Bir tahta kılıç düşün. Onu taşıyan elden önce, o elin kimin yardımına uzandığını sor. Alp ile eren arasındaki yolu ben biraz da burada arıyorum.

Modern zihin bölmeyi sever. Savaşçı başka. Derviş başka. Din adamı başka. Mistik başka. XIII. yüzyıl sınır dünyasında bu çizgiler her zaman bizim düşündüğümüz kadar sert değildi. Bir derviş göç eden Türkmenlerle yürüyebilirdi.

Bir zâviye yeni yerleşimlerin merkezinde durabilirdi. Bir sûfi gaza hareketinin yanında bulunabilirdi. Bir savaşçı şeyhe bağlanabilirdi. Bir baba toplumsal otorite hâline gelebilirdi.

Bu nedenle modern araştırmacılar o dünyânın bazı şahsiyetlerini anlatırken: gazi-derviş ve alp-eren gibi kavramlar kullanır. Bunlar faydalı kavramlardır. Ama hiçbirisi insanın kendisinden büyük değildir.

Asıl soru şudur: Kılıç ile hırka aynı insanın üzerinde nasıl durabiliyordu?

DERVİŞ

Dervişlik meselenin yönünü değiştirir. Dışarıdaki düşmanın yanına başka bir düşman gelir: nefis. Kibir. Hırs. Heves. Benlik. Tasavvuf geleneklerinin dili ve yöntemi birbirinden farklıdır.

Fakat insanın kendi iç dünyasıyla hesaplaşması güçlü ortak damarlardan biridir. Burada dikkatli olmalıyız. Sarı Saltuk'un tarihsel olarak: "Benim en büyük savaşım nefsimleydi." dediğini gösteren elimizde bir kayıt yoktur.

Bu sözü ona yakışıyor diye ağzına koyamayız. Fakat onu eren, baba, derviş ve velî olarak hatırlayan dünyayı anlamak istiyorsak bu iç mücadele dilini görmezden de gelemeyiz. Dervişlik savaşçılığın tam karşıtı değildir.

Onu başka bir soruyla karşılaştırır: Gücün var. Peki onu ne için kullanacaksın?

DÜNYA ALPLIĞI VE DİN ALPLIĞI

Âşık Paşa burada yeniden karşımıza çıkar. Garîbnâme yalnız dünya alpının dokuz şartını saymaz. Ardından başka bir alplıktan söz eder: din alplığı. Yine dokuz unsur. Velâyet. Riyâzet.

Kifayet. Aşk. Tevekkül. Şeriat. İlim. Himmet. Ve doğru yoldaş. Bu tarif Sarı Saltuk'un şahsî manevî eğitim programı değildir. Arada zaman vardır. Metin farklıdır. Ama iki alp anlayışını yan yana koyduğumuzda Anadolu'nun kendi kahramanlık düşüncesinin nasıl derinleştiğini görürüz.

Dünya alpının güçlü kola, ata, kılıca ihtiyacı vardır. Din alpının riyâzete, ilme, aşka, himmete. Birinde dışarıdaki mücadele. Diğerinde içerideki. Âşık Paşa bu ikisini birbirine düşman yapmaz.

İnsan hem beden hem ruh olduğuna göre alplığın da iki yüzü vardır. Sarı Saltuk'un sonraki hafızasında "alp-eren" sözü tam da bu yüzden güçlüdür.

YOLDAŞ

İki listede de ortak bir unsur vardır: iyi yoldaş. Bu tesadüf değildir. Şerif Hızır'ın hayatına baktığımızda da sürekli insanlar görürüz. Seravil. Abdülaziz. Emir Ali. Alyon'dan İlyas'a dönüşen savaşçı.

Sonra Ulu Abdal. Kiçi Abdal. Başka dervişler. Başka yolcular. Menkıbe kahramanı ne kadar büyük olursa olsun, yol tek kişilik değildir. Birinin gördüğünü diğeri anlatır. Birinin başladığını diğeri sürdürür.

Bir insan ölür. Yoldaşının hafızası kalır. Belki menkıbenin doğduğu ilk yer de budur: birinin ötekine anlattığı şey.

ALP-EREN

Alp meydandaki insandır. Eren yolun içindeki. Biri dışarıdaki tehlikeye karşı durur. Diğeri insanın içindeki taşkınlığa. Fakat Anadolu hafızası bunları her zaman ayırmamıştır. Bazı şahsiyetlerde ikisini aynı anda görmüştür.

Sarı Saltuk'un hafızası da bu kesişimde büyür. Savaşır. Dua eder. Yolculuk eder. İnsanlarla konuşur. Kerametleri anlatılır. Yeni diyarlara gider. Farklı toplulukların içine girer. Bazen cengâverdir.

Bazen baba. Bazen derviş. Bazen velî. Bu yüzden onu yalnız savaşçı diye okursak: ereni kaybederiz. Yalnız eren diye okursak: sınır dünyasını kaybederiz.

GÜCÜN AHLAKI

Benim Sarı Saltuk'un hikâyesinde en çok durduğum yerlerden biri burada. Çünkü güç yalnız XIII. yüzyılın meselesi değildir. İnsanlığın en eski meselelerinden biridir. Kim güçlüdür? Daha sert vuran mı?

Daha çok korkutan mı? Daha geniş toprağa hükmeden mi? Yoksa elinde kuvvet varken onun hesabını taşıyabilen mi? Sarı Saltuk'un kendi zihninden bu soruların geçtiğini söyleyemeyiz. Böyle yaparsak tarihe kendi sesimizi giydirmiş oluruz.

Ama onun çevresinde büyüyen alp-eren hafızası bize bugün soru sormaya devam edebilir. İnsan gücü taşır mı? Yoksa güç insanı mı taşır? Kudret insanı korur mu? Yoksa onu sınar mı? Bir insanı alp yapan kuvveti midir?

Yoksa kuvvetini ne için kullandığı mı? Kılıcın biçimi değişir. Gücün sınavı değişmez.

TARİHİN SINIRI

Burada güzel bir biyografi kurma arzusuna dikkat etmek gerekir. “Şerif Hızır önce savaşçıydı. Sonra manevî bir dönüşüm yaşadı. Sonra derviş oldu. Sonra erenleşti.” Böyle bir anlatı çok düzgün görünür.

Ama elimizde bunu gösterecek tarihsel biyografi yoktur. Onun hayatındaki belirli bir anda: “İşte burada savaşçılıktan sûfliğe geçti.” diyemiyoruz. Belki böyle bir geçiş hiç yaşanmadı.

Belki bu özellikler zaten aynı dünyânın içinde yan yana duruyordu. Bu nedenle daha doğru ifade şudur: Sarı Saltuk tarihsel ve menkıbevî hafızada savaşçı ve manevî özelliklerin aynı şahsiyette toplandığı bir isim olarak karşımıza çıkar.

Bazen tarihçinin ve yazarın yapabileceği en dürüst şey, bilmediği boşluğu güzel bir cümleyle doldurmamaktır.

ALPIN ARKASINDA KİM VAR?

Şimdi daha başka sorular ortaya çıkıyor. Bu alp-eren hangi manevî dünyânın içinden geldi? Onu hangi yollar kendinden saydı? Ahmed Yesevî'nin adı neden onun arkasında görünür? Hacı Bektaş Velî ile bağı nerede tarih, nerede Vilâyetnâme hafızasıdır?

Mahmud Hayrânî neden önemlidir? Barak Baba kimdir? Tapduk Emre'nin yolu Sarı Saltuk'a nasıl ulaşır? Yunus'un şiirinde onun adı neden vardır? Bunları anlamadan Sarı Saltuk'un kılıcının arkasındaki dünyayı anlayamayız.

Çünkü alp bize: gücünü gösterdi. Şimdi erenin: hangi nehirde beslendiğini görmemiz gerekiyor. Bir sonraki kapı orada açılıyor.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI III | Erenlerin yolu

Çerağın izinde yürüyenler. Eren hafızasının coğrafyalar arasındaki yolculuğu.

KAPI III

Horasan, Anadolu ve Eren Hafızası

“Horasan’dan yakılan çerağ Anadolu’da sönmez; erenler nereye adım atsa orası rıza toprağı olur.”

— Horasan Erenleri Kelâmı (kitaptaki epigraf başlığı)

EDİTORYAL EK | Bu kapı, önceki dosyalardaki aidiyet ve erenlik pasajlarıyla yeni bağlayıcı metinleri bir araya getirir.

Bir insanın arkasında yalnız kendi ömrü bulunmaz. Ondan önce söylenmiş sözler de bulunur. Kendisini hiç görmediği hâlde ona yol açmış insanlar vardır. Sarı Saltuk'un arkasındaki eren hafızasına bakarken önce bunu düşünüyorum.

Fakat bir yakınlık hissetmekle tarihsel bir bağ kurmak aynı şey değil. Bir ismi bir silsileye yerleştirdiğimizde, aradaki bütün karşılaşmaları da biliyor olmayız. Bazen bildiğimiz şey, sonraki insanların o isimleri yan yana hatırlamış olmasıdır.

Horasan bir doğum belgesi değildir

Bu kapının adındaki Horasan'ı, Sarı Saltuk'un doğum yeri kesin olarak bulunmuş gibi okumayalım. Burada bir hafıza yönünü takip ediyoruz. Anadolu'daki eren anlatılarının geçmişe açtığı kapılardan birini. Bir topluluk, kendisini hangi büyük yolun devamı sayıyor? Hangi isimleri arkasında görmek istiyor?

Bir menkıbede doğudan gelen ışıkla karşılaşmak, o ışığın geçtiği bütün durakları haritada işaretleyebileceğimiz anlamına gelmez. İnsan bir geleneğin içinde kendine yer bulabilir. Fakat tarihçinin o yeri ayrıca göstermesi gerekir.

Benim için bu ayırım yolu daraltmıyor. Ayağımı nereye bastığımı bilmemi sağlıyor. Bir hikâyeyi sevmek için onun her ayrıntısını belgeye dönüştürmem gerekmiyor.

Hangi yolun ereniydi?

Sarı Saltuk'un manevî mensubiyetini tek bir kelimeyle kapatmak kolaydır. Fakat doğru değildir.

XIII. yüzyıl Anadolu ve Rumeli dünyası, bugün geriye dönüp baktığımızdaki kadar kesin çizilmiş tarikat kutularından oluşmuyordu. Türkmen babaları, dervişler, gaziler, şeyhler ve yol erleri arasında ilişkiler kuruluyor; gelenekler birbirine değişiyor, sonraki yüzyıllar da bu ilişkileri kendi hafızasına göre yeniden yorumluyordu.

Sarı Saltuk bu hareketli dünyanın içindedir. İbnü's-Serrâc'a dayanan erken kaynak hattında Şeyh Mahmud adı geçer; bu kişi bazı yorumlarda Seyyid Mahmud Hayrânî ile ilişkilendirilir.

Daha sonraki Bektaşî hafıza ise başka bir bağ kurar.

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde Sarı Saltuk, Hacı Bektaş Velî'nin himmetiyle Rumeli'ye yönelen yol erlerinden biri hâline gelir. Kılıç ve seccade verilmesi, Ulu Abdal ile Kiçi Abdal'ın ona eşlik etmesi, Karadeniz'in aşılması, Kaliakra ve ejderha menkıbesi bu geleneğin içinde anlatılır.

Bu menkıbe, tarihsel olarak Sarı Saltuk'un kesin biçimde Hacı Bektaş Velî'nin müridi olduğunu tek başına kanıtlamaz. Fakat çok önemli başka bir gerçeği gösterir: Bektaşî hafıza Sarı Saltuk'u kendi erenler halkasının dışında bırakmamıştır.

Saltuknâme ise onu başka bir vurgu içinde resmeder; gaza ve velâyet yanını öne çıkarır. Sonraki Alevî-Bektaşî geleneklerinde de adı yaşamaya devam eder. Bu farklı katmanları tek renge boyamak Sarı Saltuk'u daha anlaşılır kılmaz.

Tam tersine küçültür. Çünkü bu şahsiyetin yüzyıllar boyunca taşıdığı hafıza, tek bir çevrenin hafızası değildir. Bu yüzden "Sarı Saltuk hangi tarikattandı?" sorusu kadar önemli başka bir soru vardır: Hangi yollar onu kendinden bildi?

Cevap birden fazladır.

Ahmed Yesevî: Zamanın koyduğu sınır

Ahmed Yesevî'nin yaygın kabul gören ölüm tarihi 1166'dır. Sarı Saltuk'un faaliyetleri ise XIII. yüzyılın dünyasında görünür. Bu yüzden daha geç anlatılarda kurulan doğrudan müşşid-mürîd ilişkisini belgelenmiş bir buluşma gibi sunamayız. [4]

Evliya Çelebi'nin Sarı Saltuk'u Yesevî çevresine bağlayan anlatısını ileride yeniden göreceğiz. Burada önemli olan, menkıbenin takvimden farklı bir yakınlık kurabilmesidir. Arada zaman bulunur. Hafıza o zamanın üzerine bir bağ uzatır.

Bu bağın adı etki olabilir. Manevî yakınlık olabilir. Sonraki kuşakların aidiyet arayışı olabilir. Her birinin araştırılması gerekir. Fakat bir insanın ötekinin dizinin dibinde oturduğunu söylemek başka bir iddiadır. O sahneyi sırf hikâye güzel aksın diye kurmayacağım.

Mahmud adı bize ne söyler?

İbnü's-Serrâc'a dayanan erken kaynak hattında Şeyh Mahmud adı ve Rifâî çevresiyle bir bağ görünür. Kitabın başka yerlerinde bu bağ Mahmud Hayrânî adıyla anılır. Ancak bir kaynakta geçen adı, bütün kimlik ayrıntıları çözülmüş bir biyografi gibi okumamak gerekir. Burada en sağlam hareket, erken tanıklığı daha sonraki tarikat hafızalarından ayırmaktır. [1]

Bir adın yanında başka bir ad bulmak kıymetlidir. Ama aradaki hayatı bütünüyle görmüş olmayız. Nasıl tanıştılar? Ne kadar birlikte kaldılar? Hangi söz söylendi? Bilmediğimiz yerler var.

O boşlukların üzerine bir sohbet sahnesi koymak kolay. Ben o kolaylığı istemiyorum. Adı korumak, etrafına hayalî bir hayat yerleştirmekten daha dürüst geliyor.

Barak Baba: Yolun bir başka insanı

Barak Baba hakkında kaynaklar Sarı Saltuk'a mürid olduğunu anlatır; bu ilişkinin ne zaman başladığı ise açık değildir. Onun Anadolu ve İran'daki hareketliliği, derviş dünyasının bir tek köyün ya da tekkenin sınırına sığmadığını gösterir. [2]

Burada yol kelimesinin başka bir ağırlığı var. Yalnız insanın içine yaptığı yolculuk değil. Gerçek mesafe. Bir yerden başka bir yere gitmek. Farklı iktidarlarla, farklı insanlarla karşılaşmak. Bir dervişin adı bazen kendi çevresinden çıkıp siyasetin içine de girer.

Bu yüzden eren hafızasını dünyadan bütünüyle çekilmiş insanların sessiz toplamı gibi düşünemiyorum. Yolun üstünde hayat var. Çatışma var. Yakınlık var. İnsanların birbirinden beklentileri var. Manevî itibar, insanı tarihin dışına çıkarmıyor.

Tapduk ve Yunus: Şiirde kalan yakınlık

“Yunus’a Tapduk u Saltuk u Barak’tandır nasib”

ŞİİRDEN | Yunus Emre’ye atfedilen dize; Mürsel Öztürk’ün aktarımı [H3]. Adların şiirde yan yana gelişi, tek başına yüz yüze görüşmenin belgesi değildir.

Tapduk Emre'nin zamanı ve mensubiyeti hakkında kaynaklar aynı şeyi söylemez. Yunus'un şiirinde Tapduk, Saltuk ve Barak adlarının birlikte geçmesi ise bu isimlerin manevî bir yakınlık içinde hatırlandığını gösteren önemli bir izdir. Burada bütün zinciri eksiksiz bir kurum kaydı gibi değil, şiirin tanıklığını da hesaba katarak okumak gerekir. [3] Şiir bazen bir tarih kitabının sormadığı şeyi saklar. Bir insan kendisini kimlerden nasip almış sayıyor? Hangi adları kendi sözünün arkasında duyuyor?

Bu sorunun cevabı, her zaman kimin hangi yıl nerede bulunduğunu söylemez. Ama aidiyetin dilini duyurur. Yakınlık yalnız aynı odada oturmakla kurulmaz. Bir söz başka bir söze ulaşır. Sonra o sözü söyleyen insan gider. Sözü duyan kalır.

Ben burada kendi sesimi de tanıyorum. Bir düşüncenin bana kimden geldiğini her zaman tek bir kişiye bağlayamıyorum. Fakat bu, onu geçmişteki bir erenin ağzına koyabileceğim anlamına gelmiyor. Bana ait olanı benim taşımam gerekiyor.

Eren hafızasının genişliği

Kaynaklar ve gelenekler onu farklı kelimelerle anar: Alp. Gazi. Derviş. Baba. Eren. Velî. Bunların hiçbirisi tek başına Sarı Saltuk’u anlatmaya yetmez. Alp, cesaretini taşır. Gazi, sınır dünyasını.

Derviş, manevî yolunu. Baba, halkla kurduğu yakınlığı ve tasavvuf çevresindeki yerini. Velî, menkıbenin onda gördüğü manevî kudreti. Eren ise Anadolu’nun bütün bunları bir arada taşıyabildiği kelimelerden biridir.

Saltuknâme, Sarı Saltuk’u XIII. yüzyılın alp-erenlerinden biri olarak anlatır; hayatı, savaşları ve kerametleri eser boyunca birbirinden ayrılmadan ilerler. Fakat erenlik yalnız keramet göstermek değildir. Anadolu eren hafızasında yolun bir edebi vardır. Nefsini kendinden büyük görmemek vardır. İnsanı yalnız kimliğiyle değil, insanlığıyla görebilmek vardır. Kapıyı yalnız kendine açmamak vardır.

Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre, Tapduk Emre ve başka yol erlerinin çevresinde büyüyen hafıza, insanın yalnız neye inandığını değil, nasıl

yaşadığını da sorar. Sarı Saltuk'un menkıbeleri kendi çağının sertliğini taşır.

Kılıcı vardır. Gazası vardır. Cengi vardır. Ama onu yedi asrı aşan kaynak ve gelenek katmanlarında hâlâ konuşulur kılan şey yalnız meydanlardaki mücadeleleri değildir. Eğer geriye yalnız kılıç kalsaydı, kılıç paslanınca hikâye de biterdi.

Bitmedi. Çünkü geride yalnız zafer bırakmadı. Bir isim bıraktı. Bir yol bıraktı. Bir hafıza bıraktı. Şerif Hızır olarak başlayan anlatı Saltuk adına ulaştı. Saltuk, Sarı Saltuk oldu.

Sarı Saltuk, Baba diye anıldı. Gazi diye anıldı. Eren diye anıldı. Sonra devletler değişti. Sınırlar değişti. Diller değişti. Fakat adı birçok yerde yaşamaya devam etti. Bu yüzden Sarı Saltuk'un hikâyesini yalnız bir gazi hikâyesi olarak okumak eksik kalır.

Bu aynı zamanda bir insanın nasıl menkıbeye; menkıbenin nasıl hafızaya; hafızanın da nasıl bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya geçtiğinin hikâyesidir. Dünya yolunda bıraktığı iz büyüktü.

Ama asıl uzun yol, ölümünden sonra başladı. Çünkü bazı insanlar yaşadıkları çağda tanınır. Bazıları ise çağlarını aşıp başka insanların yoluna karışır. Sarı Saltuk, ikinci gruptadır.

Belki eren denilen yol insanının bıraktığı en derin iz de budur: Kendi ömrü biter. Fakat yol bitmez. İnsan gider. Adı kalır. Adın ardında da, eğer gerçekten bir iz bırakılmışsa, yol yürümeye devam eder.

Bir sonraki kıyı

Şimdi geriye bakınca tek bir çizgi görmüyorum. Yan yana duran, kimi yerde birbirine yaklaşan yollar görüyorum. Erken kaynakların gösterdiği ilişkiler var. Daha sonra kurulmuş menkıbevî bağlar var. Bir de bütün bunları bugün okurken bende kalan sorular.

Hepsinin adını doğru koyduğumuzda hikâye eksilmiyor. Tam tersine, kendi ağırlığını buluyor.

Sarı Saltuk'un arkasındaki manevî dünyayı bütünüyle çözmüş değiliz. Ama hangi kapıyı tarih adına, hangisini menkıbenin içinde açtığımızı biliyoruz. Şimdi önümüzde deniz var. Bu hafızanın başka insanların kıyısına nasıl ulaştığına bakacağız.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI IV | Seccadenin üzerinde deniz

Sarı Saltuk ve iki yol arkadaşı. Seccadeyle deniz geçişi menkıbesinin canlandırması.

KAPI IV

Denizin Ötesi

“Erenler seccadesi deniz üstünde serilir; niyet pak olunca deryalar yoldaş olur.”

— Velâyetnâme Hikmeti (kitaptaki epigraf başlığı)

YAZILI KAYNAK | Bu kapıda tarih anlatıları ile Velâyetnâme menkıbeleri yan yana okunur; metinde anılan eserler kaynak notlarında listelenmiştir.

Deniz insanı yalnız bir kıydan ötekine geçirmez. Bazen ardında bıraktığı dünyayla önünde açılan dünya arasına da girer. Bir kıyda bildiğin vardır. Ötekinde henüz adını bile bilmediğin şeyler.

Sarı Saltuk’un yolunda Karadeniz böyle bir eşiktir. Anadolu burada sona ermez. Ama alışılmış dünya biter. Önünde: Rumeli. Dobruca. Tuna. Kıpçak bozkırları. Bizans. Bulgar toprakları.

Başka kiliseler. Başka diller. Başka hükümdarlar. Ve Sarı Saltuk’un adı bu denizin ötesinde artık yalnızca bir yolcunun adı olarak kalmayacaktır.

ÖNCE ANADOLU’DA BİR DEVLET SARSILDI

Sarı Saltuk’un Rumeli hikâyesini yalnız bir dervişin macerası olarak anlatırsak büyük resmi kaçıırız. Çünkü arka planda bir devlet sarsılmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti. 1243. Köseadağ.

Moğol baskısı. Selçuklu iktidarının dengesi bozulur. Hanedan içindeki mücadeleler artar. Sultanlar arasındaki rekabet, Moğol desteği ve emîrlerin değişen ittifakları devleti zayıflatır.

Bu dünyanın merkezindeki isimlerden biri: II. İzzeddin Keykâvus. Taht için mücadele eder. Moğol nüfuzuna karşı çeşitli askerî ve diplomatik

hamleler yapar. Başarılı olamaz. Ve sonunda Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalır.

Bizans İmparatoru: VIII. Mikhail Palaiologos'a sığınır. Bir sultan tahtını bırakmıştır. Ama onunla birlikte yalnız saray mensupları hareket etmez. İnsanlar da hareket eder.

BİR SULTANIN ARKASINDAKİ İNSANLAR

Bir hükümdarın göçünü birkaç isimle anlatmak kolaydır. Sultan. Emîr. İmparator. Fakat gerçek göç böyle görünmez. Arkasında aileler vardır. Çocuklar. Çadırlar. Hayvanlar. Silahlar. Kazanlar.

Eşyalar. Yıllardır kullanılan gündelik nesneler. Tarih bize bütün bu insanların adını vermez. Ama topluluk hareketini görürüz. Kaynakların farklı biçimlerde anlattığına göre Keykâvus'a bağlı çok sayıda Türkmen 1260'ların başında Bizans sahasına geçer ve Dobruca taraflarına yerleştirilir.

Bu toplulukların liderlerinden biri olarak Sarı Saltuk'un adı daha sonraki tarih geleneğinde güçlü biçimde ortaya çıkar. Burada kesinlik derecesini doğru tutmalıyız. "Sarı Saltuk bütün göçün kesin askerî komutanıydı." diyemeyiz. Ama: Sarı Saltuk'un adı Dobruca'ya yerleşen Türkmenlerle çok güçlü biçimde ilişkilidir. Bu ilişki artık yalnız menkıbe değildir. Tarihsel literatürün ciddi biçimde ele aldığı bir hatırı.

1263

Dobruca'ya Selçuklu-Türkmen hareketinin tarihlendirilmesinde 1263-1264 civarı özellikle öne çıkar. Bizans'ın Karadeniz'in batı sahillerindeki sınır dünyası. Kuzeyde bozkır güçleri.

Altın Orda etkisi. Kıpçaklar. Tatar toplulukları. Bulgar siyasî güçleri. Rum Hristiyan nüfus. Türkçe konuşan göçebe ve yarı göçebe topluluklar. Sarı Saltuk'un vardığı dünya boş bir sahne değildir.

Tam tersine: çok kalabalık bir sınır dünyasıdır. Belki onun hafızasının neden tek bir kimliğe sığmadığını anlamak için önce bu coğrafyayı anlamak gerekir. Çünkü sınırda yaşayan insan başkasıyla karşılaşmak zorundadır.

DOBRUCA

Bugün Dobruca dediğimiz coğrafya Romanya ile Bulgaristan arasında bölünür. XIII. yüzyılda bu devlet sınırlarını geçmişe yapıştırmak yanlış olur. Burası Tuna deltası, Karadeniz kıyısı ve bozkır dünyasının birleştiği geniş bir geçiş sahasıdır.

Kuzeyden gelen güçlerle Balkanlar arasında bir köprü. Deniz yolları. Kara yolları. Göç yolları. Ordu yolları. Sarı Saltuk'un hafızası tam böyle bir yerde büyür. Belki tesadüf değildir.

Çünkü kendisi de bir: geçiş şahsiyetidir. Anadolu ile Rumeli arasında. Gazi ile derviş arasında. Tarih ile menkıbe arasında. Müslüman hafızası ile bazı Hristiyan yerel hafızaları arasında.

YAZICIOĞLU ALİ

Dobruca göçü hakkında önemli kaynaklardan biri: Yazıcıoğlu Ali'dir. Fakat zamanına dikkat. O XIII. yüzyıldaki olayların çağdaşı değildir. Yaklaşık iki asır sonra yazar. Bu nedenle onun ayrıntılarını: "1263 yılında tutulmuş günlük"

gibi okuyamayız. Ama anlattığı büyük gelenek, başka Bizans, Selçuklu ve İslâm kaynaklarıyla birlikte değerlendirilince bütünüyle göz ardı edilecek bir şey de değildir.

Modern araştırmacılar bu malzemeyi karşılaştırarak II. İzzeddin Keykâvus çevresindeki Türkmenlerin Dobruca'ya geçişini ve Sarı Saltuk'un bu topluluklarla ilişkisini ciddi bir tarihsel ihtimal olarak görmektedir.

Burada bizim işimiz kesin olmayanı kesinleştirmek değildir. Ama ihtimali korkudan yok etmek de değil. Tarih bazen güçlü ihtimallerle konuşur.

SAKÇI - TARİH BİRAZ DAHA YAKLAŞIR

Daha güçlü çıpa ise birkaç on yıl sonra gelir. İbnü's-Serrâc. 1315. Sarı Saltuk öleli yaklaşık on yedi-on sekiz yıl olmuştur. Ve onun anlatısında Sarı Saltuk'un Sakçı/İsakça çevresindeki varlığı belirir.

Sakçı: Tuna deltası dünyasının önemli merkezlerinden. Altın Orda ve Nogay çevresiyle ilişkili. Türk, Tatar, Kıpçak ve Müslüman unsurların

bulunduğu bir bölge. Sarı Saltuk artık yalnız XV. yüzyıl menkıbesinin kahramanı değildir.

Ölümüne yakın çağın hafızasında gerçekten bu kuzey dünyasında görünür. Bu nedenle Dobruca bağlantısı Sarı Saltuk tarihinin en güçlü coğrafi çıpalarından biridir.

PEKİ DENİZ NASIL GEÇİLDİ?

Tarih burada bizi kıyıya kadar getirir. Türkmen hareketini gösterir. Bizans bağlamını. Dobruca'yı. Sakçı'yı. Ama bir noktadan sonra ayrıntılar sessizleşir. İşte tam burada başka bir anlatıcı ayağa kalkar: menkıbe.

Ve aynı denizi bambaşka biçimde geçer.

HACI BEKTAŞ YOL VERİR

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde Sarı Saltuk'un Rumeli yolculuğu siyâsî bir göç hikâyesi gibi başlamaz. Bir erenin yolculuğu gibi başlar. Velâyetnâme'nin anlattığına göre Hacı Bektaş, Sarı Saltuk'a yol verir.

Ona himmet eder. Bir tahta kılıç verir. Yedi ok verir. Ve bir erenler seccadesi sunar. Yanına da iki derviş katar: Ulu Abdal. Kiçi Abdal. Burada kullanılan nesnenin özellikle "seccade" olması önemlidir.

Anadolu erenleri ve daha sonraki Alevî-Bektaşî geleneğinde post, makamı, hizmeti ve irşad mevkiini temsil eden çok güçlü bir semboldür. Fakat Sarı Saltuk'un denizi aşma menkıbesinde kaynak başka bir nesneyi öne çıkarır: erenler seccadesini.

Bu nedenle menkıbenin kendi kelimesini korumak gerekir. Çünkü burada seccade sıradan bir namaz örtüsü değildir. Menkıbenin içinde erenlerin himmetini taşıyan bir yol nesnesine dönüşür.

Sarı Saltuk onu yalnız yere sermeyecektir. Onunla denizi aşacaktır.

ERENLER SECCADESİ

Vilâyetnâme'nin anlatısında Saltuk'un yanında Ulu Abdal ile Kiçi Abdal vardır. Birlikte çıktıkları seccade yolculuğu onları sonunda Kalıgra kıyısına ulaştıracaktır. Şimdi bu yolun başına, Karadeniz kıyısına dönelim.

HAFIZADAN | Vilâyetnâme rivayetinin serbest özeti; Kılıç'ın aktarımı [H2].

Sarı Saltuk, Ulu Abdal ve Kiçi Abdal’la birlikte Karadeniz kıyısına ulaşır. Önlerinde deniz vardır. Gemi yoktur. Kürek yoktur. Yelken yoktur. Bir kıynın bittiği yerde üç yolcu durur.

Tarih burada bize onların gerçek yolculuğunun bütün ayrıntılarını vermez. Menkıbe ise tam bu boşlukta kendi dilini kurar. Sarı Saltuk seccadeyi suya salar. Üçü üzerine oturur. Sonra Velâyetnâme’nin hafızada kalan hitabı gelir: “Ey erenler seccadesi...”

Sarı Saltuk, erenlerin kendilerini nereye saldıysa o yana doğru gitmesini ister. Ve anlatıya göre seccade yürür. Su üzerinde. Karadeniz’in üzerinde. Kıyı geride kalır. Üç yolcu denizin ortasına doğru açılır.

Artık ayaklarının altında toprak yoktur. Ama yol vardır. Menkıbenin söylediği tam da bundadır. Deniz engel olmaktan çıkar. Yola dönüşür. Burada seccadenin anlamı giderek büyür. Post, erenler dünyasında makamın ve hizmetin güçlü simgelerinden biridir.

Bu menkıbede seccade ise hareketin simgesine dönüşür. Biri bir yerde durmayı, bir makamı taşımayı hatırlatırken; öteki burada yola çıkmayı, gönderilmeyi ve sınır aşmayı taşır. Sarı Saltuk’un önünde Rumeli vardır. Fakat önce deniz geçilecektir. Ve menkıbenin diliyle bu geçiş yalnız insan kuvvetiyle gerçekleşmez. Himmet de yolculuğun içindedir. Seccade bu nedenle yalnız bir nesne değildir. Bir görevin, bir yönelişin ve bir yol izninin taşıyıcısı hâline gelir.

SİNOP KIYISINDAN ÖTEYE

Velâyetnâme geleneğinde bu yolculuk Sinop kıyılarından başlar. Karadeniz açılır önlerinde. Sarı Saltuk ile iki abdala verilen yön artık yalnız coğrafi değildir. Onlar başka halkların yaşadığı, başka dillerin konuşulduğu ve başka inançların hâkim olduğu dünyaya doğru gitmektedir.

Bu yüzden denizin aşılması yalnız bir keramet sahnesi değildir. Kitabın büyük dönüşümlerinden biridir. Şerif Hızır Anadolu’da büyümüştü. Saltuk adı meydanda doğmuştu. Alp ve gazi dünyası orada şekillenmişti. Eren hafızası Horasan’dan Anadolu’ya kadar arkasından gelmişti. Şimdi bütün bunlar denizin ötesine taşınacaktır. Bir insan değil yalnızca. Bir hafıza geçmektedir.

GÜRCÜSTAN KIYISI

Velâyetnâme'nin aktardığı menkıbede erenler seccadesi önce Gürcistan tarafındaki bir kıyıya yönelir. Gürleş adlı bir hükümdarın sahil yakınlarında avda olduğu anlatılır. Uzakta denizin üzerinde bir şey görünür.

İlk bakışta ne olduğu anlaşılmaz. Yaklaştıkça görüntü belirginleşir. Bir seccade. Üzerinde üç insan. Suyun üzerinde ilerleyerek kıyıyalaşırlar. Karaya çıktıklarında seccade silkelenir.

Menkıbe burada karşılaşmayı hemen dinî bir dönüşüm sahnesine bağlar. Gürleş ve çevresindekilerin Sarı Saltuk'un kerametine şahit oldukları ve ardından İslâm'ı kabul ettikleri anlatılır.

Sarı Saltuk'un onlara Hüseyinî külah giydirdiği rivayet edilir. Daha sonra Gürleş öldüğünde halkın eski inancına döndüğü, fakat külahı kullanmayı sürdürdüğü de anlatının dikkat çekici ayrıntılarından.

Bu elbette tarihsel nüfus dönüşümünü belgeleyen bir kayıt değildir. Ama menkıbenin hafızaya dair çok ilginç bir sezgisi vardır. İnsan inancını değiştirebilir. Fakat bazen bir karşılaşmanın bıraktığı işaret üzerinde kalır.

Bir kıyafet. Bir isim. Bir alışkanlık. Bir hikâye. Menkıbe hafızanın izini böyle anlatır.

YENİDEN DENİZE

Görev burada bitmez. Sarı Saltuk, Ulu Abdal ve Kiçi Abdal yeniden kıyıya iner. Erenler seccadesi bir kez daha suya bırakılır. Üç yolcu yeniden denize açılır. Bu kez yol onları Karadeniz'in batı kıyılarına doğru götürecektir.

Kaliakra'ya. Kayalıklara. Mağaralara. Ve yedi başlı ejderhaya. Artık seccadenin yolculuğu yalnız su üzerinde ilerleyen üç dervişin hikâyesi değildir. Anadolu eren hafızası denizin ötesine geçmiştir.

Bir başka coğrafyada yeni bir menkıbe doğmak üzeredir.

KALİAKRA

Karadeniz'in batı kıyısında denize doğru uzanan sarp kayalıklar. Bugünkü Bulgaristan'ın kuzeydoğusu. Rüzgâr. Uçurum. Mağara. Deniz. Coğrafyanın kendisi menkıbe anlatmaya hazır gibidir.

Ve orada: ejderha vardır. Yedi başlı. Kale halkı kaçmıştır. Sarı Saltuk gelir. Bu sahneyi burada bütünüyle tüketmeyeceğiz. Çünkü KAPI VI'nın kalbi bu ejderhadır. Ama yolculuğu anlamamız için bazı şeyleri görmemiz gerekir.

Velâyetnâme'de Sarı Saltuk kaleye ulaşır. Duvarlara tırmanır. Menkıbe ellerinin ve ayaklarının kayaya tutunduğunu anlatır. İçeri girer. Ejderhayla karşılaşır. Okunu ve yayını çıkarır.

Yedi başa: yedi ok. Sonra cenk yakınlaşır. Ejderha onu sarar. Sarı Saltuk bir an yanında kılıç bulunduğunu unuttur. Ve: Hızır'ı çağırır. Bu küçük ayrıntı olağanüstü güzeldir. Kahraman kusursuz makine değildir.

Menkıbenin içinde bile bir an unutabilir. Sıkışabilir. Yardım isteyebilir. Ve yardım gelir. Bu hikâyeyi KAPI VI'da farklı anlatı katmanlarıyla açacağız. Şimdilik yalnız şunu bilelim: Denizin ötesindeki ilk büyük menkıbe kapısında Sarı Saltuk'un karşısına insan değil, yedi başlı ejderha çıkmıştır.

TAHTA KILIÇ

Burada tahta kılıcı da doğru yere koymak gerekir. Hacı Bektaş hafızasının Sarı Saltuk'a verdiği en güçlü nesnelerden biridir. Ama onu bugün hoşumuza giden: “şiddetsizliğin sembolü”

diye yeniden yazamayız. Menkıbede tahta kılıç: silahtır. Sarı Saltuk onunla mücadele eder. Ejderha anlatısında yer alır. Düşmana karşı kullanılır. Dolayısıyla: “Tahtaydı, çünkü hiç kimseyi incitmek istemiyordu.”

diyemeyiz. Kaynak bunu söylemiyor. Fakat bir yazar olarak ben bu nesnenin bana bugün başka bir soru sordurmasına izin verebilirim. Çelik yerine tahta. Silah ama alışılmış silah değil.

Benim için bu: gücün yalnız yok etmekten ibaret olup olmadığı sorusunu açıyor. Bu tarihsel Sarı Saltuk'un kesin sembolizmi değildir. Benim menkıbeyle bugünden kurduğum ilişkidir. İkisini birbirine karıştırmayacağız.

TARİHİN SARI SALTUK’U - MENKİBENİN SARI SALTUK’U

Burada insanın zihninde iki ayrı kişi doğabilir. Bir tarafta Dobruca’da Türkmenlerle bulunan, Sakçı çevresinde tanınan, XIII. yüzyılda yaşayan tarihsel Sarı Saltuk. Öte tarafta seccadeyle deniz geçen, ejderha öldüren, tahta kılıç taşıyan, Hızır’ın yardımına koştuğu menkıbevî Sarı Saltuk.

Bunlar iki ayrı insan değildir. Aynı şahsiyetin iki ayrı hafıza katmanı. Tarih: ayağının bastığı toprağı aramaya çalışır. Menkıbe: o toprakta nasıl hatırlandığını. Biri: “Burada bulunmuş olmalı.”

der. Diğeri: “Biz onu böyle hatırladık.” Bu kitabın yolu da ikisinin arasından geçecek. Birini ötekine ezdirmeden.

İBNÜ’S-SERRÂC’IN SARI SALTUK’U

Sarı Saltuk’un denizin ötesindeki hayatını anlamak için yeniden İbnü’s-Serrâc’a dönmek gerekir. Çünkü onun metni Saltuknâme’den çok daha eskidir. 1315. Sarı Saltuk’un ölümüne çok yakın.

Ve burada Sarı Saltuk yalnız savaşçı olarak görünmez. Bir sûfî. Manevî itibarı olan bir şahsiyet. Çevresinde anlatılar oluşmuş insan. Farklı topluluklar tarafından tanınan kişi. Şeyh Mahmud çevresiyle ilişkilendirilen isim.

Bu erken tanıklık bize çok önemli bir şey söyler: Sarı Saltuk’un menkıbevî büyümesi yalnız Osmanlı devrinde gerçekleşmemiştir. Daha ölümünün hemen ardından başlamıştır. Belki hayattayken bile.

BAŞKA İNANÇLARIN ARASINDA

Denizin ötesine geçmek yalnız coğrafya değiştirmek değildir. Sarı Saltuk artık daha yoğun biçimde Hristiyan halkların arasında yaşayacaktır. Kiliseler. Rahipler. Manastırlar. Hristiyan hükümdarlar.

Yerel aziz hikâyeleri. Başka kutsal mekânlar. Saltuknâme ve daha sonraki gelenek, onun bu dünyânın içine girebildiğini anlatmak için çok ileri gider. Diller bildiğini söyler. Hristiyan dinî geleneklerini tanıdığını. Zaman zaman rahip veya keşiş kılığına girdiğini. Bunların ne kadarının tarihsel biyografi olduğunu tek tek ayırmamız gerekir. Ama hafızanın ondan istediği rol açıktır: Sarı Saltuk yalnız: sınırı koruyan değildir. Sınırı geçebilen kişidir. Bu çok farklı bir güçtür.

BABA SALTUK

Yıllar geçer. Sarı Saltuk'un adı bulunduğu coğrafyaya yerleşir. Baba Saltuk. Babadağ. Türbe. Makam. Ziyaret. Artık bir zamanlar yabancı olarak geldiği düşünülen topraklar onu kendi adıyla hatırlamaya başlamıştır.

Bu insan hafızasının en güçlü dönüşümlerinden biridir. Bir yolcu gelir. Yerleşir. Ölür. Sonra o yerin adı: onun adı olur.

İBN BATTÛTA

XIV. yüzyılda başka bir büyük yolcu: İbn Battûta bu kuzey dünyasından geçerken “Baba Saltuk” adını kaydeder. Onun duyduğu Sarı Saltuk hikayelerinin bazılarını olağanüstü bulur. Hatta şeriat bakımından problemli rivayetlerden söz edildiğini aktarır.

Burada çok önemli bir şey vardır. Sarı Saltuk'un hafızası artık yalnız onu sevenlerin elinde değildir. Onun hakkında: kuşku duyanlar, eleştirenler, şaşırانlar da vardır. Bu sağlıklıdır.

Çünkü büyük tarihsel şahsiyetler tek sesli hafızalarda yaşamaz. Bir topluluk onu velî bilir. Bir başkası mesafeli durur. Bir seyyah duyduğunu kaydeder. Hafıza böyle çoğalır.

CEM SULTAN

Sarı Saltuk'un ölümünden yaklaşık iki yüzyıl sonra, 1473'te, bu coğrafyaya başka bir isim gelir: Cem Sultan. Osmanlı hanedanının bir mensubudur. Bir şehzade. Sarı Saltuk'un türbesini ziyaret eder.

Onun hakkında anlatılan menkıbeleri dinler. Ve bu hikayelerin toplanmasını ister. Ebülhayr-ı Rûmî görevlendirilir. Anadolu ve Rumeli dolaşılır. İnsanlardan Sarı Saltuk hikâyeleri derlenir.

Yıllar süren çalışma sonunda: Saltuknâme ortaya çıkar. Burada olağanüstü bir daire tamamlanır. XIII. yüzyılda yaşayan bir insan. Ölümünden sonra anlatılan hikâyeler. Köyler. Tekke çevreleri.

Gaziler. Dervişler. Balkanlar. Anadolu. Yüzyıllar geçer. Sonra bir şehzade: “Bunları toplayın.” der. Söz: kitaba dönüşür. Eğer bu yapılmayıp bugün Sarı Saltuk'un menkıbelerinin ne kadarını kaybetmiş olacağımızı bilmiyoruz.

Belki yüzlerce hikâye yalnız birkaç köyün hafızasında kaybolacaktı.

DENİZİN ÖTESİNDE İNSAN NE TAŞIR?

Bir insan denizi geçerken yalnız bedenini taşımaz. Dilini taşır. Duasını. Yemeğini. Korkusunu. Çocuklarına verdiği adları. Ölülerini anma biçimini. Hikâyelerini. Bir Türkmen topluluğu Anadolu'dan Dobruca'ya geçtiğinde de yalnız nüfus hareket etmedi.

Bir hafıza hareket etti. Ve Sarı Saltuk zamanla o hafızanın en büyük adlarından biri hâline geldi. Ama karşı kıyıda başka hafızalar da vardı. Hristiyan azizleri. Yerel kutsal mekânlar.

Eski efsaneler. Ejderhalar. Mağaralar. Pınarlar. Sarı Saltuk'un hikâyesi şimdi bunlara dokunmaya başlayacaktır.

DENİZİN ÖTESİ ARTIK YABANCI DEĞİL

Bir zamanlar: “denizin ötesi” olan yer, Sarı Saltuk'un ölümünden sonra onun en güçlü hafıza coğrafyalarından birine dönüşür. Dobruca. Babadağ. Kaliakra. Balkanların başka noktaları.

Ve buradan sonra yol daha da genişleyecektir. Çünkü menkıbe Sarı Saltuk'u yalnız Rumeli'de bırakmaz. Gerçek coğrafyanın sınırlarından çıkarır. Kafdağı'na götürür. Cinnistan'a. Câbülkâ'ya.

Câbülsâ'ya. Cadıların arasına. Devlerin. Perilerin. Konuşan balıkların. Ölüm gemilerinin. Dünyanın sonuna. Tarih bir noktada sessizleşir. Menkıbe sözü devralır. Ve önümüzde başka bir soru belirir: Bir insanın yolculuğu nerede tarihten çıkar ve insanlığın kadim hayallerine karışır? Bir sonraki kapı orada açılıyor.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI V | Haritanın bittiği yerde

Kafdağı, Simurg ve bilinmeyen yollar. Acâib coğrafyasına edebî bir bakış.

KAPI V

Acâib Diyarlar

“Dünya bir seyir yeridir; gözün gördüğü acâib, gönlün gördüğü hakikatin yanında bir gölgedir.”

— Erenler Kelâmı (kitaptaki epigraf başlığı)

Saltuknâme'nin yolu bildiğimiz şehirlerden geçer, sonra masal coğrafyasına açılır. Câzûların, cinlerin ve Şahmaran anlatılarının sesleri bu yürüyüşe karışır. Burada okuduğumuz şey, bir kahramanın çevresinde toplanmış farklı anlatıların beraberliğidir.

ANLATI KATMANLARI | *Gümüştepe'nin incelemesinden hareketle hazırlanmış giriş [H4].*

Bir yere kadar harita bize yardım eder. Anadolu'yu gösterir. Karadeniz'i. Dobruca'yı. Kırım'ı. Mısır'ı. Habeşistan'ı. Hindistan'ı. Bir şehrin nerede olduğunu biliriz. Bir denizin hangi kıyıda bittiğini.

Bir dağın arkasında hangi ülkenin başladığını. Sonra bir yerde çizgiler incelmeye başlar. Dağların ardında başka dağlar belirir. Denizlerin ötesinde adı bilinen fakat yeri gösterilemeyen şehirler çıkar karşımıza.

Yollar uzar. Ölçüler değişir. Bildiğimiz coğrafyanın dili yavaşça susar. Ve başka bir dil konuşmaya başlar. Masalın. Menkıbenin. Acâibin. Saltuknâme tam burada başka bir kapıyı açar: Acâib diyarlar.

Burada yalnız hükümdarlar, kaleler ve ordular yoktur. Devler vardır. Cinler. Periler. Cadılar. Ejderhalar. Kanatlı atlar. Canavar kuşlar. Don değiştiren varlıklar. Konuşan balıklar.

İnsanın sözüne karşılık veren tabiat. Ateş dağları. Cin kuyuları.
Dünyanın doğu ve batı uçlarında bulunduğuna inanılan şehirler.
Ölümün ulaşmadığı ülkeler. Ölülerin konuştuğu mezarlar.

Cinlerin kullandığı bakır gemiler. Ve Sarı Saltuk bütün bunların içinden geçer. Dobruca'nın toprağında yürüyen tarihsel şahsiyet burada ortadan kaybolmaz. Ama onu anlatan hafıza büyür.

Öyle büyür ki artık ona yalnız bildiğimiz dünyanın sınırları yetmez. Çünkü bazı insanlar tarihte bir yerde yaşar. Hafızada ise dünyanın sonuna kadar yürür. Sarı Saltuk bunlardan biridir.

HARİTANIN BİTTİĞİ YER

Saltuknâme'nin Sarı Saltuk'u gerçek coğrafyada bile olağanüstü mesafeler kat eder. Anadolu. Rumeli. Kırım. Deşt-i Kıpçak. Türkistan. Arabistan. Mısır. Cezayir. Habeşistan. Hindistan.

Bunların bir kısmı birbirinden binlerce kilometre uzaktadır. Ama sonra gerçek coğrafyanın isimleri arasına başka adlar karışmaya başlar: Kafdağı. Cinnistan. Kûhistan. Câbülkâ. Câbülsâ.

Şahmaran ülkesi. Kûh-ı Şuâ. Bi'rü'l-cin. Cebelü'l-Kamer. Bu isimlerin bir kısmı İslâm coğrafya ve kozmografya geleneğinin sınırlarında yaşayan yerlerdir. Bir kısmı masal dünyasının.

Bir kısmının ardında İranî, Arap, Türk ve çok daha eski mitolojik hafızaların izleri vardır. Saltuknâme bunları ayrı odalara kapatmaz. Hepsini tek bir büyük anlatı coğrafyasına dönüştürür.

Sarı Saltuk orada yürür. Savaşır. Kaybolur. Kurtulur. Bazen uçurulur. Bazen bir balığın sırtında taşınır. Bazen bir cin yardımına gelir. Bazen Hızır yetişir. Burada tarih başka bir soru sorar: Sarı Saltuk gerçekte nereye kadar gitti?

Menkıbe ise başka bir soruyla yürür: Bir insanın kudretini anlatmak için dünya ne kadar büyütülebilir? Saltuknâme'nin cevabı neredeyse sınırsızdır. Çünkü kahraman büyüdükçe dünya da büyür.

Yol uzar. Düşman değişir. Ve bir noktadan sonra artık yalnız insanlarla savaşılmaz.

KAFDAĞI

Kafdağı sıradan bir dağ değildir. Doğu ve İslâm anlatı dünyasında bilinen âlemin sınırında durur. Ötesinde gündelik hayatın ölçüleri değişir. Masal orada başlar. Sarı Saltuk da o sınıra kadar götürülür.

Karşısına artık yalnız insanlar çıkmaz. Devler vardır. Canavar kuşlar. İnsan ölçüsünün dışındaki yaratıklar. Hatta Saltuknâme'nin başka menkıbelerinde gözlerinin alışıldık yerde olmadığı, bedenleri insanın tanıdığı ölçüye uymayan garip kavimler çıkar karşısına.

Bunlardan biri, gözleri başlarının tepesinde bulunduğu anlatılan bir topluluktur. Bir başka yerde Yiyir Alagöz adlı olağanüstü yaratıkla mücadele eder. İnsan zihni bilinmeyi anlatırken bazen yalnız yaratığın büyüklüğünü değiştirmez.

İnsan bedeninin düzenini de bozar. Göz başka yere gider. Boy uzar. Baş büyür. Varlık tanıdık olmaktan çıkar. Çünkü acâibin ilk şartı budur: İnsan bakar. Ama gördüğünü bildiği hiçbir şeye tam olarak benzetemez.

Saltuknâme'de anlatılan Kafdağı menkıbelerinden birinde Sarı Saltuk, câzûlarla ilişkili bir topluluğa ulaşır. O insanlar başka bir belâdan yakınmaktadır. Üzerlerine musallat olan canavar kuşlardan kurtulamazlar.

Sarı Saltuk'tan yardım isterler. Bir söz verirler: Bu felâketten kurtulurlarsa İslâm'ı kabul edeceklerdir. Sarı Saltuk yaratıklarla mücadele eder. Fakat tehlike bununla bitmez. Gökyüzünden bir ses gelir.

Ardından bir dev ve beraberindeki ordu belirir. Yeni bir cenk başlar. Bir gün sürmez. İki gün sürmez. Menkıbenin ölçüsü büyüktür: Yedi gün, yedi gece. Günler birbirine karışır. Meydanın tozu dinmez.

Gece gelir. Cenk bitmez. Sabah olur. Mücadele yeniden yükselir. Sonunda dev ordusu yenilir. Topluluk da verdiği sözü tutar. Bu tek sahnenin içinde Saltuknâme'nin üç ayrı damarı yan yana durur.

Devler masal dünyasından gelir. İslâm'a davet gaza ve menkıbe dünyasından. Yedi gün yedi gece süren savaş ise destanın kahramanlık ölçüsünden. Saltuknâme'nin nasıl bir kitap olduğunu anlamak için bazen tek bir hikâyeye yeterlidir.

Çünkü burada tarih, masal ve inanç birbirini dışlamaz. Aynı ateşin çevresinde oturur.

DEV ANASI

Ama Kafdağı'nın her devi düşman değildir. Bu önemli. Çünkü Saltuknâme'nin acâib dünyası ilk bakışta görüldüğünden daha karmaşıktır. Sarı Saltuk başka bir yolculuğunda bir dev anasıyla karşılaşır.

Karşısında insan ölçülerinin dışında, korkutucu bir varlık vardır. Fakat Sarı Saltuk ona kılıç çekerek başlamaz. Bir kelime söyler: Ana. Ve hikâyenin yönü değişir. Dev anası onu evladı gibi kabul eder.

Üstelik başına gelebilecek tehlikeyi de söyler. Oğulları dönmek üzeredir. Yabancı bir insanı gördüklerinde ona merhamet etmeyebilirler. Çok geçmeden dev oğulları gelir. Ve Saltuknâme'nin bugünün okuyucusuna hem ürpertici hem de neredeyse karanlık bir masal sahnesi gibi gelecek ayırtısı burada başlar: Sarı Saltuk'un atını pişirip yerler.

Sonra gözleri ona döner. Sıranın kendisine geldiğini düşünmek zor değildir. Fakat anneleri araya girer. Bu yabancının kendisine “ana” diye seslendiğini, artık ona dokunmamaları gerektiğini söyler.

Başlangıçta razı olmazlar. Gerilim sürer. Bir anda hikâye yeniden kılıcın eşliğine gelir. Fakat sonu başından farklıdır. Devler aman diler. Sarı Saltuk'u kardeş kabul ederler. Ve biraz önce onu yemek isteyenler şimdi onun yol arkadaşına dönüşür.

Dahası: Simurg-ı Anka'yı aradığı yolculukta ona yardım ederler. Bu sahne Saltuknâme'nin acâib dünyasını anlamak için çok kıymetlidir. Çünkü burada hiçbir varlık yalnız görüntüsünden ibaret değildir.

Dev düşman olabilir. Ama anne de olabilir. Seni yemek isteyen biri daha sonra yanında yürüyebilir. Yabancı korkutucu olabilir. Ama kardeşe dönüşebilir. Ve bütün değişim bazen bir kılıç darbesiyle değil, bir hitapla başlar.

Ana. Belki eski anlatıların en güçlü taraflarından biri budur. İnsanın karşısındakine nasıl seslendiğini, karşısındakinin ona nasıl cevap vereceği kadar önemli sayarlar.

SİMURG

Devlerin açtığı yol başka bir kadim varlığa çıkar: Simurg. Anka. Doğru anlatı dünyasının en eski olağanüstü kuşlarından biri. İran destanında başka bir yüzü vardır. Tasavvuf geleneğinde başka.

Halk masallarında başka. Saltuknâme de bu büyük kuşu kendi anlatı dünyasına alır. Sarı Saltuk'un yolu Simurg'a kadar uzanır. Burada artık kuş yalnız kuş değildir. İnsanın kendi gücüyle varamayacağı yere ulaşmasının aracıdır.

Çünkü önlerinde sıradan insanın geçemeyeceği bir başka eşik vardır: Kûh-ı Şuâ. Ateş Dağı. Menkıbenin dünyasında bu dağ yalnız sıcak değildir. Ateşin hüküm sürdüğü, insan bedeninin dayanamayacağı bir yerdir.

Sarı Saltuk oraya da tek başına gitmez. Simurg yardım eder. Onu taşır. Ateş Dağı aşılar. Bu ayrıntı küçümsenmemelidir. Çünkü Saltuknâme'nin kahramanı her şeyi yalnız pazu gücüyle çözen biri değildir.

Bazen cin yardım eder. Bazen peri. Bazen dev. Bazen Simurg. Bazen Hızır. Kahramanın kudreti yalnız: "Ben herkesi yenerim." değildir. Başka âlemlerin varlıklarıyla ilişki kurabilmesinde de görünür.

Velâyet yalnız hükmetmek değildir. Bazen tanınmaktır.

SEMENDER

Ateşin çevresinde başka bir eski anlatı motifi belirir: Semender. Yüzyıllar boyunca ateşin içinde yaşayabildiğine inanılan hayvan. Saltuknâme'nin dünyasında Sarı Saltuk'un semender yağı ve semender kürküyle ateşten korunması anlatılır.

Bir tarafta dua vardır. Bir tarafta keramet. Bir tarafta kutsal emanet. Bir tarafta masal dünyasının olağanüstü maddesi. Bu unsurlar bizim modern zihnimizin istediği kadar düzgün biçimde birbirinden ayrılmaz.

Saltuknâme de onları ayırmaya uğraşmaz. Aynı yolculuğun içine koyar. Çünkü bu kitap yalnız bir velî menâkıbnâmesi değildir. Yalnız bir gazi destanı da değildir. İkisinin de ötesinde, yüzyıllarca anlatılmış şeylerin birbirine karıştığı büyük bir hafıza kabıdır.

GÖRÜNMEYEN ÂLEMDE DOSTLAR

Acâib diyarları yalnız düşmanların yaşadığı karanlık bir âlem gibi düşünürsek Saltuknâme'nin yarısını kaybederiz. Çünkü cinlerin ve perilerin arasında Sarı Saltuk'a yardım edenler de vardır.

Menuçer bunlardan biridir. Sarı Saltuk'un zor anlarında karşısına çıkan yardımcı cin. Bazen tehlikeyi haber verir. Bazen yol açar. Bazen kahramanın erişemediği yere erişmesine yardım eder.

Kâmus da bu dünyânın başka bir ismidir. Bir peri. Onun da ailesi vardır. Çocuğu vardır. Acısı vardır. Oğlu Hilâl Câzû tarafından kaçırıldığında Sarı Saltuk'tan yardım ister. Sarı Saltuk gider.

Kurtarmaya çalışır. Ve sonra aynı görünmeyen âlemin sakinleri de Sarı Saltuk'un yanında durur. Bir menkıbede perilerin onun için bir taht kurduğu anlatılır. Saltuk tahta oturur. Periler onu kaldırır.

Havaya yükselirler. Yükselirler. Öyle bir noktaya varırlar ki: yer artık görünmez olur. Başka bir anlatıda periler onu kollarından tutarak havada taşır. Burada çok önemli bir ayırım vardır.

Sarı Saltuk görünmeyen âleme yalnız saldıran biri değildir. Onun içinde dostluk da kurar. Yardım ister. Yardım görür. Bu yüzden acâib âlem bütünüyle karanlık değildir. Orada korku vardır.

Ama sadakat de vardır. Düşmanlık vardır. Ama vefa da.

KAFDAĞI'NIN ARDINDAKİ ÜLKE

Sonra Kafdağı'nın ardında Saltuknâme'nin belki de en şaşırtıcı ülkelerinden biri belirir. Sarı Saltuk uzun bir yolculuğun ardından, yanında cinler ve Hızır olduğu hâlde oraya ulaşır.

Anlatıda bu yer: Câvid adıyla geçer. Ve orada hayat bizim bildiğimiz hayata benzemez. İnsanlar çalışmaz. Ağaçların altında otururlar. İstedikleri yiyecekleri ağaçlardan alırlar. Fakat bu ağaçlar yalnız meyve vermez.

Bazıları: gömlek verir. Bazıları: kaftan. Üstelik bu giysilerin kirlenmediği, eskimediği anlatılır. İnsanlar hastalanmaz. Yaşlanmaz. Ölmez. Herkes gençtir. Binalar altın ve gümüşle, inci, yakut ve zümrütle tasvir edilir.

Toprağın misk, amber ve kâfur koktuğu söylenir. Bir nehir akar. Suyu bal ve süt tadındadır. Cinler onun cennetten geldiğini söyler. Saltuknâme: “Burası cennettir.” demez. Ama cenneti hatırlatan ne varsa oraya yerleştirir.

Ve Sarı Saltuk orayı sever. Kalmak ister. Burada hikâyenin çok ince bir yeri vardır. Bunca savaştan, bunca yoldan, bunca tehlikeden sonra ilk kez önünde düşman olmayan bir ülke vardır.

Hastalık yok. Yaşlılık yok. Ölüm yok. Savaşmak zorunda değildir. Gitmek zorunda da olmak istemez. Fakat Hızır ona orada sürekli kalamayacağını söyler. Menkıbeye göre insanın oradaki zamanı sınırlıdır.

Sarı Saltuk da sonunda ayrılır. Bu sahne belki bütün acâib bölümün en sessiz ama en önemli sahnelerinden biridir. Menkıbe kahramanını dünyânın sonuna götürür. Cinlerle yürütür. Simurg’a bindirir.

Ölümün bulunmadığı bir ülkeye sokar. Ama yine de: insan olarak bırakır. Velî çok uzağa gidebilir. Ama insan olmaktan çıkmaz.

ÂB-I HAYAT

Bu sınır başka bir yerde yeniden karşısına çıkar. Âb-ı hayat. Ölümsüzlük suyu. İnsanlığın en eski arzularından biri. Ölmemek. Yaşlanmamak. Zamanın dışına çıkmak. Saltuknâme Sarı Saltuk’u bu suyun bulunduğu yere kadar götürür.

Bulur. Ama içemez. Burada menkıbe kahramanına her şeyi vermeyi reddeder. Dünyanın sonunu görebilir. Acâib varlıklarla konuşabilir. Görünmeyen âlemde yürüyebilir. Ama ölümsüzlük ona ait değildir.

Bu sınır önemlidir. Çünkü menkıbe Sarı Saltuk’u büyütür. Fakat Tanrılaştırmaz. Onun kerameti vardır. Ömrünün sınırı da.

CADILARIN DÜNYASI

Saltuknâme’nin câzûları hep aynı surette görünmez. Şemâsil, bir küpe binip yılanı kamçı edinir; anlatının göğünü korkuyla doldurur. Mâhin ise bu karanlık kalabalığın içinde başka bir ihtimali açar. Aynı adla anılanların hepsi aynı yolu tutmaz.

HAFİZADAN | Saltuknâme’deki câzû tiplerinden hareketle; Gümüštepe, s. 584 [H4].

Sonra câzûlar çıkar karşımıza. Ve burada biraz durmak gerekir. Çünkü Saltuknâme’de câzû dediğimiz varlık, bugün çocuk masallarından alıştığımız biçimde karanlık bir odada tek başına büyü yapan yaşlı kadın değildir.

Bu dünya çok daha büyüktür. Câzûların isimleri vardır. Ülkeleri vardır. Sarayları vardır. Bazılarının orduları vardır. Bazıları hükümdardır. Bazıları başka hükümdarların hizmetine girer.

Bazıları kuş suretine bürünür. Bazıları gökyüzünde uçar. Bazıları insan iradesini büyüyle etkiler. Bazıları çocuklara musallat olur. Ve çoğunun adı vardır: Hilâl. Şemâsil. Edhân. Hırmaz.

Sabâ’il. Barkan. Şebşas. Selvan. Rağduş. Ra’d. Mâhin. Üstelik yalnız büyü çubuklarıyla dolaşmazlar. Saltuknâme’nin câzûları savaşır. Kılıç kullanırlar. Mızrak. Kalkan. Gürz. Ağır çomaklar.

Bazıları küpler üzerinde uçar. Bazıları olağanüstü hayvanlara biner. Bir savaş meydanına girildiğinde artık karşınızda masalın kırılğan büyücüsü yoktur. Câzû ordusu vardır. Ve bu savaşın iki cephesi bulunur.

Görünen cephe: kılıç, mızrak, gürz, ok. Görünmeyen cephe: sihir, dua, ayet, keramet. Saltuknâme bunları birbirinden ayırmaz. Aynı meydanda savaşır.

CADININ EN KARANLIK YÜZÜ

Saltuknâme câzûyu yalnız savaşçı olarak anlatmaz. Onun daha eski ve daha karanlık bir yüzünü de taşır. Halk inanışlarının derinlerinde yaşayan bir korku: çocuğa musallat olan câzû.

Bazı anlatılarda câzûların küçük çocukları kaçırdığı, öldürdüğü ve bedenlerine zarar verdiği korkunç motifler görülür. Bugün bunu okurken masalın sertliğine şaşırabiliriz. Fakat bu korku yalnız Saltuknâme’ye özgü değildir.

Anadolu’nun, Karadeniz’in, Balkanların ve daha geniş halk inançlarının içinde çocuklara, yeni doğanlara, hastalara ve hayvan yavrularına musallat olduğuna inanılan karanlık varlıklar yüzyıllarca anlatılmıştır.

Cadı. Cazi. Obur. Farklı bölgelerde farklı adlar. Ama korku çoğu zaman aynıdır. Ejderha uzaktadır. Dağın arkasındadır. Cadı ise evinize kadar gelebilir. Belki onu daha korkutucu yapan da bundadır.

ŞEMÂSİL - GÖKTEN GELEN KADIN

Cadılar arasında Şemâsıl unutulacak biri değildir. Yaşlı bir kadın hükümdar. Büyüde mahir. Kudretli. Fakat onu hafızaya kazıyan ilk şey yüzü değil, gelişidir. Gökyüzünden gelir. Bir atın üzerinde değil.

Bir küpün üzerinde. Elinde ise kamçı yerine: bir yılan. Yılan kıvrılır. Küp havada ilerler. Şemâsıl göğün içinden sarayın önüne doğru iner. Bir an burada durmak gerekir. Çünkü bazen bir kitabın hayal gücünü yüz sayfa açıklamak yerine tek bir görüntü anlatır.

Gökyüzü. Havada ilerleyen bir küp. Üzerinde yaşlı bir câzû. Elinde kıvrılan yılan. XV. yüzyıl anlatıcısı sinema nedir bilmiyordu. Ama görüntünün insan hafızasına nasıl kazınacağını biliyordu.

Şemâsıl iner. Mücadele başlar. Ve Saltuknâme'nin câzûları masalın kırılğan yaratıkları gibi davranmaz. Direnirler. Savaşır. Sihir yaparlar. Silah kullanırlar. Sarı Saltuk'un karşısındaki şey yalnız: "kötü bir büyücü kadın"

değildir. Başka türden bir iktidardır.

ZENGİBAR'DA HER AY BİR İNSAN

Başka bir menkıbede yol Zengibar'a düşer. Yer adını tanırız. Ama hikâyeye gerçek coğrafyadan hemen ayrılır. Bir câzû ülkeye musallat olmuştur. Her ay bir insan ister. İnsanlar onunla baş edemez.

Sonunda korku düzene dönüşür. Kura çekilir. Kimin adı çıkarsa câzûya o verilir. Bir ay biri. Sonra başka biri. Sonra başkası. Bir toplum artık korkusuyla yaşamayı öğrenmiştir. Ve bir gün kura hükümdarın oğluna çıkar.

Bu ayrıntı önemlidir. Çünkü masal burada ayrıcalığı ortadan kaldırır. Hükümdarın oğlu olmak da ölümden kurtarmaz. Genç götürülür. Yalnız bırakılır. Sonra gökyüzünde güvercinler görünür.

Bir tane değil. Bir sürü. İnerler. Yere konarlar. Ve kuş olmaktan çıkarlar. Kadınlara ve erkeklere dönüşürler. Don değiştirirler. Türk halk anlatılarının eski damarlarından biri burada belirir.

Görünen şey, hakikat değildir. Sarı Saltuk gelir. Menkıbenin dünyasında büyüünün karşısına dua ile çıkar. Sihri bozar. Câzûyu öldürür. Her ay

tekrarlanan kurban düzeni sona erer. Buradaki zafer yalnız bir yaratığın öldürülmesi değildir.

Daha karanlık bir şeyin sona ermesidir: İnsanların artık değiştiremeyeceklerine inandıkları korkunun. Bazen kahraman yaratığı yenmez yalnızca. İnsanların yenilmez sandığı düzeni de yener.

HİLÂL - İNTİKAM

Fakat Saltuknâme kolay kolay: “Ve kötülük sona erdi.” demez. Bir câzû öldüğünde başka biri çıkar. Bu kez: Hilâl Câzû. Hilâl’in meselesi yalnız saldırmak değildir. İntikam ister. Kâmus adlı perinin oğlunu kaçıır.

Burada acâib dünyânın başka bir tarafı görünür. Periler yalnız sahnenin arkasında duran güzel yaratıklar değildir. Onların da çocukları vardır. Kaybettikleri insanlar vardır. Kâmus yardım ister.

Sarı Saltuk yola çıkar. Fakat Hilâl’e ulaşmak için önce başka bir engel vardır. Ejderha. Tehlike üst üste gelir. Önce yaratık. Sonra büyü. Sonra câzû. Sarı Saltuk ejderhayla mücadele eder.

Ardından Hilâl’le karşılaşır. Büyüye karşı dua okunur. Sonunda bütün bu olağanüstü dünyânın ortasında beklenmedik kadar sade bir şey çıkar ortaya: bir sapan taşı. Taş fırlatılır. Hilâl vurulur.

Düşer. Saltuknâme’nin sevdiğim taraflarından biri tam da bundadır. Dünyayı devlerle, perilerle, ejderhalarla, cadılarla doldurur. Sonra bütün o olağanüstülüğün ortasına bir çoban çocuğunun da kullanabileceği kadar sıradan bir taşı koyar.

Bazen olağanüstünün karşısındaki şeyin olağanüstü olması gerekmez.

CÂBÜLKÂ VE CÂBÜLSÂ

Sonra yol öyle uzağa gider ki haritanın ölçüsü artık yetmez. İki şehir çıkar karşımıza: Câbülkâ. Câbülsâ. Bunları Saltuknâme icat etmemiştir. Bu iki şehir İslâm kozmografya ve tasavvuf geleneğinde çok daha eski zamanlardan beri yaşamaktadır.

Biri doğunun ucuna, diğeri batının ucuna yerleştirilir. Güneşin doğduğu ve battığı sınırlar. Bilinen dünyânın iki kenarı. Saltuknâme bu eski kozmografik mirası alır. Ve Sarı Saltuk’un hikâyesinin içine koyar.

Artık kahraman yalnız ülkeler arasında dolaşmaz. Dünyanın iki ucu arasında yürür.

Câzûların göğe yükselişi

Küplerine binerek yola çıkan câzûlar. Rağduş anlatısından hareketle hazırlanmış edebî canlandırma.

RAĞDUŞ - YEDİ YÜZ CÂZÛ

Bu dünyânın içinde Rağduş Câzû belirir. Hırakun, Sarı Saltuk'u kendi kuvvetiyle alt edemeyeceğini düşünür. Başka bir güç arar. Bir rahibe danışır. Ve doğuda, Câbülkâ'da yaşayan kudretli bir câzûdan söz edilir: Rağduş.

Rağduş yalnız değildir. Çevresinde yüzlerce büyücü vardır. Çağrı ulaşır. Sarı Saltuk'a karşı yürünecektir. Bir câzû hazırlanır. Sonra bir başkası. Sonra yüzlercesi. Anlatının verdiği sayı: Yedi yüz.

Bineklerine çıkarlar. Fakat ortada at yoktur. Deve yoktur. Savaş arabası yoktur. Küpler vardır. Yedi yüz câzû küplerine biner. Havalanırlar. Doğudan batıya ilerlemeye başlarlar. Câbülkâ'dan Câbülsâ'ya.

Bir düşün. Ufukta önce birkaç karaltı. Sonra onlarca. Sonra yüzlerce. Göğün içinde hareket eden küpler. Üzerlerinde câzûlar. Kimi büyü çubuğu taşır. Kimi silah. Kimi başka olağanüstü bineklerin üzerindedir.

Saltuknâme savaş meydanını artık topraktan kaldırıp gökyüzüne taşır. Ve Câbülsâ da sıradan bir şehir değildir. Anlatıda ona insan ölçüsünü aşan bir büyüklük verilir: On bin bir burç ve kapı.

Rağduş'un büyüsiyle Câbülkâ halkının da etkisi altına alındığı anlatılır. Burada câzûnun tehdidi yalnız bedeni öldürmek değildir. Zihni de ele geçirebilir. İrade bozulabilir. Görünen dünya değişebilir.

Menkıbenin kendi mantığında büyü: hakikat ile insan arasına perde koyar. Bu yüzden Sarı Saltuk'un câzûlarla mücadelesi yalnız kılıçla yürütülmez. Perdenin kaldırılması da gerekir. Ve anlatıya göre Sarı Saltuk Câbülsâ'dan Câbülkâ'ya giderken öylesine yükseğe çıkar ki yıldızları farklı görür; göğün sesini işittiği, güneş ve ayın sıcak-soğuk etkilerini hissettiği anlatılır.

On günlük olağanüstü yolculuğun sonunda Câbülkâ'ya varır. Ve ötesinde artık yaşanabilir dünya kalmadığı söylenir. Menkıbenin kahramanı gerçekten: dünyanın kenarına kadar götürülmüştür.

İKİ YÜZYIL SONRA GÖKYÜZÜ YİNE DOLAR

Aradan yaklaşık iki yüzyıl daha geçer. Saltuknâme artık yazılmıştır. Sarı Saltuk'un menkıbeleri Anadolu'dan Balkanlara yayılmıştır. Sonra yollara başka bir büyük anlatıcı çıkar: Evliya Çelebi.

Burada çok dikkatli olmak gerekir. Şimdi anlatacağımız olay Sarı Saltuk'un yaşadığı bir macera değildir. Ama Saltuknâme'nin câzû dünyasının nasıl daha geniş bir halk tahayyülü içinde yaşayabildiğini göstermesi bakımından olağanüstü önemlidir.

Evliya Çelebi Çerkez diyarındadır. Pedsî adlı bir köyde. Gece olur. Sonra gökyüzü değişmeye başlar. Şimşekler. Ateşler. Gürültü. Köylülere ne olduğunu sorar. Aldığı cevaba göre yılda bir kez, karakoncolos gecelerinde: Çerkez oburları ile Abaza oburları gökyüzünde savaşa çıkmaktadır.

Evliya "obur" dediği varlıkları açıklamaya çalışırken onları büyücü câzûlarla ilişkilendirir. Sonra iki taraf görünür. Fakat onların da atları yoktur. Abaza oburları: sökülmüş ağaçlara, küplere, teknelere, hasırlara, araba tekerleklerine, fırın süpürgelerine

ve başka nesnelere binerek havalanır. Karşılarındaki Çerkez oburları ise ölü hayvanların, at, sığır, deve leşlerinin ve çeşitli nesnelerin üzerinde göğe çıkar. Elllerinde yılanlar vardır.

İnsan ve hayvan kelleleri. Ateş saçtıkları anlatılır. Sonra iki taraf birbirine girer. Gökyüzünde. Evliya'nın verdiği süre: yaklaşık altı saat. Cenk devam eder. Yukarıda savaş sürerken aşağıya savaşın enkazı yağmaya başlar.

Küp kırıkları. Hasırlar. Sırıklar. Tekerlekler. Tekne parçaları. Hayvan leşleri. Kelleler. Evliya yalnız duyduğunu değil, gördüğünü iddia eder. İki taraftan oburların yere düştüğünü anlatır.

Ve bu acâib savaş nasıl sona erer? Bir hükümdarın emriyle değil. Bir ordunun teslim olmasıyla değil. Horozlar öter. Sabah yaklaşır. Cenk dağılır. Gökyüzü yeniden insanların olur. Bu hikâyeyi Saltuknâme'nin içine Sarı Saltuk'un macerasıymış gibi sokamayız.

Ama görmezden de gelemeyiz. Çünkü Saltuknâme'de: küpüne binip uçan Şemâsil'i ve Câbülkâ'dan havalanan yedi yüz câzûyu okuduktan sonra, iki yüzyıl sonraki Evliya Çelebi'nin dünyasında insanların yine: küplere, ağaçlara, tekerleklerle, leşlere

binerek gökyüzünde savaşan câzûlar anlattığını görürüz. Bu artık tek bir yazarın hayal gücünden daha büyük bir şeydir. Yaşayan bir halk tahayyülüdür. Biçim değiştirir. Coğrafya değiştirir.

Ama yaşamaya devam eder.

EVLIYA'NIN TAVUĞU

Evliya Çelebi'nin anlattığı başka bir olay da bu dünyânın ne kadar canlı olduğunu gösterir. Bu kez Bulgaristan tarafındadır. Çalikkavak köyü. Bir ev. Yaşlı bir kadın. Yanında yedi çocuk.

Gece olur. Evliya gürültüyle uyanır. Anlattığına göre kadın ocaktan kül alır. Bir şeyler söyler. Külü çocukların üzerine saçar. Ve: yedi çocuk iri piliçlere dönüşür. Kadın da büyük bir tavuğa.

Evliya şaşkınlığını gizlemez. Hatta korkusunu kendine özgü mizahıyla anlatır. Sonunda köylüler gelir. Müdahale edilir. Kadınla çocuklar yeniden insan suretine döner. Burada tarihçinin yapacağı şey: “Gerçekten tavuğa dönüştüler.”

demek değildir. Ama başka bir gerçeği görürüz. Saltuknâme’de karşılaştığımız: don değiştirme inancı Evliya’nın dünyasında da yaşamaktadır. Saltuknâme’nin güvercinleri insana dönüşür.

Evliya’nın insanları tavuğa. Aynı tahayyül başka hikâyelerde başka suretler bulur.

OBURLAR

Evliya’nın Çerkez diyarında anlattığı “obur” hikâyeleri daha da karanlıktır. Öldükten sonra mezarından çıktığına, yaşayan insanların kanını emdiğine, hastalık getirdiğine inanılan varlıklar anlatılır.

Şüpheli mezarlar açılır. Cesetlerin zincire vurulduğu, kazıkla etkisiz hâle getirildiği, sonunda yakıldığı anlatıları vardır. Bugünkü okuyucunun aklına başka kültürlerdeki vampir hikâyelerinin gelmesi şaşırtıcı değildir.

Ama burada acele edip hepsini aynı şey ilan etmek doğru olmaz. Daha önemli olan şudur: Balkanlar ve Karadeniz çevresindeki halkların gece, ölüm, mezar, kan ve geri dönen ölü hakkında güçlü korku anlatıları vardır.

Saltuknâme’nin câzû dünyası da böyle bir folklor coğrafyasının içinde yaşamıştır. Bu yüzden bazen masaldaki yarattığı anlamak için: “Var mıydı?” sorusundan önce: “İnsanlar neden ondan korkuyordu?” diye sormak gerekir.

BÜYÜ NEREDEN GELİYOR?

Saltuknâme sonunda kendi dünyasına şu soruyu da sordurur: Bu câzûlar büyüü nereden öğrendi? Birbirlerinden. Peki ilk kaynak? Hikâye bizi daha eski bir İslâmî anlatıya götürür: Bâbil.

Hârut ve Mârut. Saltuknâme’de Sarı Saltuk’un Bâbil Kuyusu’na kadar indiği anlatılır. Hârut ve Mârut anlatısının bulunduğu mekâna kadar. Böylece halk masalının câzûsu, Kur’an çevresinde yüzyıllarca gelişmiş kıssa ve tefsir geleneğinin başka bir katmanıyla birleşir.

Bu ayrıntı önemlidir. Çünkü Saltuknâme’de hiçbir şey bütünüyle yalnız değildir. Bir devin arkasında eski Türk masalı vardır. Simurg’un arkasında İran anlatısı. Hârut ile Mârut’un arkasında İslâmî rivayet dünyası.

Câbülkâ ve Câbülsâ’nın arkasında kozmografya. Câzûların ardında halk korkuları. Ve bütün bu yollar aynı kitabın içinde Sarı Saltuk’un önüne çıkar.

MÂHİN - CÂZÛNUN İÇİNDEKİ DOĞRULUK

Câzûların arasından bu defa bir itiraz yükselir. Benim burada durup baktığım şey büyüün kuvveti değil, insanın doğru bildiğinden dönmemesidir.

Sonra Saltuknâme kendi kurduğu düzeni kendisi bozar. Bir câzû çıkar: Mâhin. Bir hükümdar Sarı Saltuk’tan kurtulmak ister. Karşısına güçlü bir câzû çıkarmanın işe yarayacağını düşünür.

Mâhin’e gider. Fakat Mâhin beklenen rolü kabul etmez. Sarı Saltuk’un kendisi gibi bir büyücü olmadığını söyler. Onun velâyet sahibi olduğunu, kudretinin başka bir kaynaktan geldiğini belirtir.

Ve: ona karşı savaşmayı reddeder. Hükümdar öfkelenir. Mâhin bunun bedelini hayatıyla öder. Bu küçük hikâye çok değerlidir. Çünkü Saltuknâme: “Câzû kötüdür.” deyip bütün karakterlerini tek renge boyayabilecekken bunu yapmaz.

Mâhin karşı taraftadır. Ama gördüğünü inkâr etmez. Kendi hayatını kurtarmak için bildiğinin tersini söylemez. Buradaki erdem Sarı Saltuk’a ait değildir. Mâhin’e aittir. Bazen büyük anlatılar yalnız kendi kahramanlarının ahlâkını korumaz.

Karşı taraftakine de bir onur payı bırakır.

KERAMET İLE BÜYÜ ARASINDA

Tam burada Saltuknâme'nin kendi dünyasında çok önemli bir ayrım belirir. Modern okuyucu dışarıdan baktığında şöyle diyebilir: Cadı uçuyor. Sarı Saltuk da olağanüstü işler yapıyor. İkisi de doğaüstü.

Fakat metnin kendi inanç dünyasında bunlar aynı şey değildir. Câzûnun gücü: sihir. Sarı Saltuk'un ki: keramet. Birincisi hile, yanıltma, bâtıl güç ve iradeyi bozmayla ilişkilendirilir.

Diğeri: Allah'ın izni, dua ve velâyetle. Bu ayrımı görmezsek Saltuknâme'nin kendi iç mantığını kaybederiz. Kitap yalnız: "Kim daha güçlü?" diye sormaz. Daha önemli bir soru sorar: Gücün kaynağı nedir?

Kaynar Kazan

Ateşin şahitliği. Menkıbedeki sınama anının edebî canlandırması.

KAYNAR KAZAN

Evliya'nın aktardığı menkıbede kazan kaynarken hikâye bir başka yere açılır: Hacı Bektaş, Saltuk'un sıkıntısını duyar, bir kayayı mendiliyle siler ve onun için dua eder. Kayadan tuzlu su akar. Anlatı, uzaktaki erenin yardımını Saltuk'un ateşten kurtuluşuna bağlar.

HAFIZADAN | Evliya Çelebi'nin menkıbesinin serbest özeti; Cunbur, s. 910 [H1].

Bu ayrım bazen çok sert sınavlarla anlatılır. Bir menkıbede Sarı Saltuk bir papazla karşı karşıya gelir. Mesele bir ejderhadır. Ejderhayı kimin öldürdüğü konusunda iki ayrı iddia ortaya çıkar.

Söz yetmez. Bir sinama hazırlanır: Kaynar kazan. Ateş yakılır. Su kaynatılır. İki iddia sahibi de sınava girer. Menkıbenin anlatısında papaz ölür. Sarı Saltuk ise sağ çıkar. Kral ve halk bunu keramet olarak yorumlar.

Ve anlatıya göre Müslüman olurlar. Bu sinamanın ardındaki ejderha motifine KAPI VI'da yeniden döneceğiz. Burada bize gösterdiği şey başkadır: Saltuknâme'nin velîyi nasıl düşündüğü.

Hakiki velâyet yalnız sözle anlaşılmaz. Menkıbenin dünyasında bazen: ateş bile şahitlik eder.

BEDENİN KERAMETE DÖNÜŞMESİ

Saltuknâme'nin Sarı Saltuk'u yalnız çevresindeki dünyaya hükmeden biri olarak anlatılmaz. Kendi bedeni de olağanüstülüğün mekânına dönüşür. Ok atılır. Batmaz. Kılıç vurulur. Kesmez.

Ateşe atılır. Yanmaz. Suya atılır. Boğulmaz. Büyü yapılır. Tesir etmez. Bu koruyuculuğun bir kısmı menkıbelerde kutsal emanetlerle açıklanır. Hz. Peygamber'e ait saç telleri taşıdığı anlatılır.

Başka bir yerde Fâkih Ahmed'in dokunuşuyla ona bir koruyuculuk geçtiği rivayet edilir. Burada eski destan kahramanının: yaralanmaz beden motifi, İslâmî velâyet diliyle yeniden yorumlanmıştır.

Eski hikâye ölmez. Dinin içinde başka bir anlam kazanır.

SU DA YOL OLUR

Ateşin karşısına su çıkar. Daha önce KAPI IV'te denizin seccadeye yol olduğunu gördük. Ama Saltuknâme'de suyla kurulan olağanüstü ilişki bunun çok ötesine gider. Bir anlatıda Sarı Saltuk eteğine kum doldurur.

Kumu denize saçar. Ve menkıbeye göre suyun içinde kuru bir yol açılır. İnsanlar geçer. Deniz yeniden sınır olmaktan çıkar. Başka bir menkıbede uzak bir kıyıya ulaşılması gerekir. Velâyet mesafeyi kısaltır.

Su, yolun düşmanı olmaktan çıkar. Yolun kendisine dönüşür. Fakat suyun en güzel hikâyeleri daha sonra gelir.

ON YEDİ GÜN BİR SANDIKTA

Bir gün Sarı Saltuk yakalanır. Bir sandığa konur. Denize atılır. Menkıbenin verdiği süre şaşırtıcıdır: On yedi gün. On yedi gün sandığın içindedir. Sonunda kurtulur. Denize çıkar. Yüzmeye çalışır.

Fakat bedeni tükenmiştir. On yedi günlük hapsin ardından kulaç atacak gücü kalmaz. Kıyı görünmez. Gücü tükenir. Dua eder. Ve denizin içinden: bir balık çıkar. Sarı Saltuk'u sırtına alır.

Ama bu sıradan balık değildir. Menkıbeye göre insan gibi konuşur. Korkmamasını söyler. Kendisini Hz. Yunus'la ilişkilendiren olağanüstü bir söz söyler. Sonra Sarı Saltuk'u sırtında taşır.

Bir gün. İki gün. Üç gün. Dördüncü gün kıyıya ulaşırlar. Balık onu bırakır. Ve gider. Bu sahne olağanüstülüğün ortasında şaşırtıcı ölçüde insancıdır. Saltuk yenilmez görünür. Ama yorulur.

Gücü tükenir. Yardıma ihtiyacı olur. Ve yardım beklediği yerden değil, denizin içinden gelir. Belki kahramanı büyüten şey her zaman yalnız kendi gücü değildir. Bazen yardım kabul edebilmesidir.

BOĞAZI KAPATAN İKİ BALIK

Saltuknâme'nin balıkları bununla da kalmaz. Konstantiniye kuşatmasını anlatan menkıbelerden birinde iki olağanüstü büyüklükte balık ortaya çıkar. Biri Boğaz'dan geçerken öylesine büyüktür ki suyun taşmasına yol açar.

Öteki ise geçemez. Boğazda kalır. Ve anlatıya göre: gemilerin geçişini engeller. Dışarı çıkmaya çalışan gemilere saldırır. Burada balık artık yalnız kurtarıcı değildir. Savaşçıdır.

Denizin kendisi Sarı Saltuk'un hikâyesine katılmış gibidir. Bir balık insanı kurtarır. Bir başkası gemilere geçit vermez. Tabiat artık arka fonda duran sessiz bir manzara değildir.

Hikâyenin oyuncularından biridir.

BALIKLARIN DİLİ

Başka bir menkıbe daha vardır. Bu kez mesele savaş değildir. Bir topluluk Sarı Saltuk'a şart koşar: Eğer sudaki balıklar onun dininin hak olduğunu söylerse inanacaklardır. Menkıbeye göre Sarı Saltuk balıkları çağırır.

Balıklar toplanır. Ve: konuşurlar. Bu olayın gerçekleştiğine inanılan taş daha sonra: Balık Taşı adıyla hatırlanır. Burada hikâyenin geçirdiği dönüşüm önemlidir. Önce söz vardır. Sonra menkıbe.

Sonra mekân. Hikâye taşa yapışır. Taş ziyaret yerine dönüşür. Hafıza coğrafyaya iner. Başka bir anlatıda genç bir kızın küpesi denize düşer. Sarı Saltuk balıklardan yardım ister. Büyük bir balığın yardımıyla küpe bulunur.

Bu küçük menkıbeyi görmezden gelmek doğru olmaz. Çünkü bütün bu destanî kudretin içinde Sarı Saltuk'un kerameti bazen: bir kale fethetmek, bir ordu yenmek, bir ejderha öldürmek için değil;

bir genç kızın kaybettiği küpeyi bulmak için kullanılır. Büyük destan, bir anda küçük bir insan derdinin yanına oturur. Ve belki eren hafızasının neden uzun yaşadığını anlamak için tam da böyle küçük hikâyelere bakmak gerekir.

İnsanlar yalnız en güçlü olanı hatırlamaz. Kendilerine dokunanı da hatırlar.

NİL DURUR

Sonra karşımıza dünyânın büyük nehirlerinden biri çıkar: Nil. Bir hükümdar Sarı Saltuk'un gerçekten velî olup olmadığını sınamak ister. Anlatının kendi mantığında mesele açıktır: Câzû ile velî birbirinden nasıl ayrılacaktır?

Sarı Saltuk nehre işaret eder. Ve Saltuknâme'nin anlatısına göre: Nil durur. Bir an değil. Bir saat değil. Üç gün, üç gece. Sonra yeniden akmaya başlar. Bunu tarihsel bir hidrografi kaydı olarak okuyamayız.

Ama menkıbenin ne söylediğini okuyabiliriz. Onun dünyasında velâyet öylesine büyüktür ki: tabiat bile onu tanır.

BAKIR GEMİ

Sonra denizin üzerinde başka bir şey görünür. Bir gemi. Ama sıradan bir gemi değildir. Saltuknâme onu: bakırdan yapılmış gizemli bir gemi olarak anlatır. Yalnız kışın ortaya çıktığı söylenir.

İçindekiler insan değildir. Cinlerdir. Ve bu geminin gelişi hayra yorulmaz. Vaktinden önce denize çıkan gemileri batırdığı, denizcileri öldürdüğü anlatılır. Araştırmacılar bu motifi ölüm ve öte âlem tasavvuruyla ilişkilendirir.

Görüntü tek başına yeterince güçlüdür. Kış. Deniz. Kurşuni bir gökyüzü. Uzakta: bakır bir gemi. Yelkenlerin altında insan olmayan bir mürettebat. Yaşayanların dünyasına başka bir âlemde yaklaşan bir taşıt.

Saltuknâme'nin acâib coğrafyası yalnız uzak diyarlardan oluşmaz. Bazen acâib: size doğru gelir.

ÖLÜLERİN SESİ

Sarı Saltuk'un yolu yalnız yaşayanların dünyasında ilerlemez. Saltuknâme'de onun mezarların başında ölümlerle konuştuğuna dair menkıbeler vardır. Hz. Peygamber'in kabrinde sesini işittiği anlatılır.

Hz. Ali'yle konuşur. Ebû Hanîfe'yle. İmam Şâfi'yle. Hz. Ali'nin kabrine ilişkin anlatı daha da olağanüstüdür. Derin bir mekân. Kapıda: yeşil kanatlı bir melek. İçeride melekler. Cinler.

Beyaz mermerden bir oda. Ortada Hz. Ali'nin sandukası. Anlatıya göre Sarı Saltuk yaklaşır. Ve menkıbe ölümü sessizlik olarak bırakmaz. Hz. Ali onunla konuşur. Mesaj verir. Dua eder.

Burada tarihçinin görevi: “Bu konuşma gerçekten gerçekleşti.” demek değildir. Fakat bu menkıbeyi anlatan insanların ölüm hakkındaki düşüncesini görebiliriz. Onların dünyasında kutsal insan ölünce yok olmaz.

Velâyeti devam eder. İşitir. Görür. Gerektiğinde yol gösterir. Saltuknâme bize burada Sarı Saltuk'tan fazlasını anlatır. Bir çağın ölüm tahayyülünü anlatır.

MEZARLARDAN KALKAN DÖRT GENÇ

Bu dünya bir adım daha ileri gider. Bir hükümdar Sarı Saltuk'u sınamak ister. Ölüleri diriltebilir mi? Mezarlığa gidilir. Dört mezar gösterilir. İki genç erkek. İki genç kız. Menkıbeye göre Sarı Saltuk dua eder.

Sonra mezarlar açılır. Ve: dört genç ayağa kalkar. Bu anlatıyı tarihsel olay diye sunamayız. Ama Saltuknâme'nin Sarı Saltuk'u hangi velâyet mertebesine yerleştirdiğini anlamamız açısından çok önemlidir.

Artık mesele yalnız ateşte yanmamak değildir. Suya batmamak da. Menkıbe kahramanını hayat ile ölüm arasındaki sınıra kadar götürmüştür. Fakat yine aynı şeyi hatırlamak gerekir: Menkıbe bütün olağanüstülüğü Allah'ın iznine bağlayarak anlatır.

Sarı Saltuk tanrı değildir. Duanın sahibidir. Sonucu verenin başka olduğuna inanılır.

DECCAL'İN KAPISI

Saltuknâme Sarı Saltuk'u kıyamet anlatılarının sınırına kadar da götürür. Deccal'in bulunduğu söylenen yere varır. Büyük bir yapı. Kapıda yine olağanüstü bir bekçi: yeşil kanatlı bir melek.

Sarı Saltuk içeridekini görmek ister. Fakat izin verilmez. Bu sahne kısa olmasına rağmen çok güçlüdür. Çünkü âb-ı hayat hikâyesinde gördüğümüz sınır burada yeniden çıkar karşımıza.

Sarı Saltuk çok uzağa gidebilir. Ama her kapı ona açılmaz. Menkıbe kahramanını büyütürken bile: sınır koyar. Belki velâyetin en önemli taraflarından biri de budur. Her kapıyı açabilmek değil.

Hangi kapının sana ait olmadığını bilmek.

Şahmaran Ülkesi

Yeraltının bilgisi ve sırrı. Şahmaran geleneğine simgesel bir bakış.

ŞAHMARAN ÜLKESİ

Tarsus'ta anlatılan bir Şahmaran efsanesinde Cemşab, arkadaşlarının bıraktığı mağaradan gizli bir bahçeye ulaşır. Şahmaran onu yanında barındırır; dönüşüne izin verirken yerini saklamasını ister. Sonra verilen söz, hükümdarın hastalığı ve sırrı açıklama baskısıyla sınanır. Bu anlatının kapısında güven vardır.

HALK ANLATISI | Tarsus Şahmaran efsanesinin serbest özeti [H5]. Sarı Saltuk'un yaşadığı bir olay olarak aktarılmamaktadır.

Bu, Tarsus'un ayrı kıssasıdır. Saltuknâme'nin Şahmaran ülkesine yaklaşırken onu da hatırlayabilir; iki anlatıyı kendi adlarıyla dinleyebiliriz.

Ve sonra başka bir eski kapı: Şahmaran ülkesi. Yılan. İnsan. Yeraltı. Bilgi. Şifa. Tehlike. Sır. Şahmaran anlatıları Mezopotamya, İran ve Anadolu'nun çok eski hafıza katmanlarını taşır.

Saltuknâme bu dünyayı da kendi acâib coğrafyasına dahil eder. Fakat burada duracağız. Çünkü elimizde bu ülkenin Saltuknâme'de varlığını doğrulayacak sağlam kaynak zemini bulunmasına rağmen, ilgili sahnenin asli metninin bütün ayrıntıları henüz önümüzde değildir.

Bu yüzden Sarı Saltuk'a: söylemediği sözleri, yaşamadığını bilmediğimiz karşılaşmaları, duyguları ve yeni maceraları eklemeyeceğiz. Acâibi anlatmak, bizim de acâib uydurmamız anlamına gelmez.

Kaynak susuyorsa, biz de susacağız.

KANATLI ATLAR VE EFSANEVÎ SİLAHLAR

Sarı Saltuk'un dünyasında yalnız yaratıklar değişmez. Kahramanın eşyaları da olağanın dışına çıkar. KAPI I'de Battal Gazi'nin rüyada ona bir mağarayı gösterdiğini görmüştük. Orada atlar.

Silahlar. Eski kahramanlardan kalan savaş araçları. Dahhâk'ın kılıcı. Güştasb'ın kalkanı. Hamza'ya bağlanan silahlar. Daha sonra başka mağaralarda yeni savaş araçları. Hatta Saltuknâme'nin ikinci cildindeki bir anlatıda demir cenk elbiseleriyle birlikte top ve tüfek türünden silahların bulunduğu, bunların kullanımının Hızır tarafından öğretildiği bile aktarılır.

Tarih burada kronoloji soruları soracaktır. Haklı olarak. Menkıbe ise başka bir şey yapmaktadır: Geçmişin bütün büyük kahramanlık mirasını Sarı Saltuk'un çevresinde toplamaktadır. Sanki her çağ: "Kılıcım onda devam etsin."

demektedir. Kahraman yalnız kendi zamanının silahlarını taşımaz. Hafızanın silahlarını da taşır.

BİR KAHRAMAN NEDEN DÜNYANIN SONUNA GÖNDERİLİR?

Şimdi asıl sorular önümüzde duruyor. Neden tarihsel Sarı Saltuk yetmedi? Neden onun yanına devler eklendi? Cinler? Periler? Cadılar? Simurg? Semender? Şahmaran? Konuşan balıklar? Ölüm gemileri?

Cennet benzeri ülkeler? Dünyanın iki ucundaki şehirler? Dirilen ölümler? Bunun tek bir cevabı yoktur. Bir kısmı eski Türk destan geleneğinden gelir. Bir kısmı halk masallarından. Bir kısmı İran anlatılarından.

Bir kısmı İslâmî kıssa ve kozmografya dünyasından. Bir kısmı menâkıbnâmelerin velî tasavvurundan. Bir kısmı da yüzyıllar boyunca Sarı Saltuk adının çevresinde anlatılan yerel hikâyelerden.

Bu yüzden Saltuknâme'yi yalnız: "Sarı Saltuk'un hayatı" diye okumak kitabın büyük kısmını görmemek olur. O aynı zamanda: bir hafıza arşividir. Bir anlatıcı tarih taşır. Bir başkası masal.

Bir derviş keramet. Bir gazi cenk. Bir köy mağara. Bir balıkçı deniz. Bir ana çocuğunu korkutan câzû hikâyesi. Bir yolcu başka ülkelerde duyduğu acâibi. Ebülhayr-ı Rûmî bunları tek bir şahsiyetin çevresinde toplamıştır.

Ve ortaya garip bir şey çıkar: Tarih ile masal aynı sayfada oturur. Ve birbirlerine şaşırmazlar.

ESKİ TÜRK DESTANININ GÖLGESİ

Saltuknâme'nin acâib dünyasının bir başka damarını da unutmamak gerekir. Daha eski Türk destanları. Mağara. Kahramanı bekleyen at. Efsanevî silahlar. Olağanüstü yardımcı hayvanlar.

Konuşan canlılar. Yaralanmayan kahraman. Yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü arasında dolaşan bir evren. Bütün bunların benzerlerini çok daha eski

Türk destanlarında da görürüz. Bu: “Saltuknâme şuradan aynen kopyaladı.”

demek değildir. Daha derin bir şeydir. Hafıza biçim değiştirerek yaşamıştır. Eski Türk kahramanının bazı özellikleri Müslüman gazi-velînin üzerine geçmiştir. Büyü: keramete. Eski kutsal yardımcısı: Hızır’a.

Efsanevî at: gazi atına. Eski kahramanın yaralanmazlığı: velînin korunmuş bedenine. Dünya değişmiştir. Ama hikâyenin bazı damarları akmaya devam etmiştir. İşte Saltuknâme’nin büyüklüğü burada belirir.

Yeni dini anlatırken eski hafızayı bütünüyle öldürmemiştir. Onu dönüştürmüştür.

MENKİBENİN HAKİKATİ

Ben bütün bu hikâyelere yalnız: “Gerçekten oldu mu?” diye bakmayı yetersiz buluyorum. Bu soru gereklidir. Hem de çok. Çünkü tarih ile menkıbeyi birbirine karıştırmamak zorundayız. Ama bu tek soru değildir.

Başka sorular da vardır. İnsan neden dev hayal eder? Neden bilinmeyen bir dağ ateşle kuşatır? Neden kahramanını dünyanın sonuna gönderir? Neden ata kanat verir? Neden balığı konuşturur?

Neden ölümün gemisini bakırdan yapar? Neden korktuğu cadıyı küpe bindirip gökyüzüne çıkarır? Neden cenneti andıran ülkeye kadar götürdüğü kahramanını orada sonsuza dek bırakmaz? Neden ölüleri yeniden konuşturur?

Neden onu yemek isteyen devi birkaç sahne sonra kardeşe dönüştürür? Neden kayıp bir küpe için bile balıkları çağırır? Ve neden bütün bunları bir erenin adı çevresinde toplar? Belki menkıbenin hakikati burada başlar.

Bir ejderha gerçekten yaşamamış olabilir. Ama korku gerçektir. Kafdağı’nda bir dev yaşamamış olabilir. Ama insanın kendisinden çok daha büyük gördüğü bir şey karşısında duyduğu çaresizlik gerçektir.

Şemâsil gerçekten küpünün üzerinde uçmamış olabilir. Ama insanın kontrol edemediği güce bir suret verme ihtiyacı gerçektir. Nil üç gün

durmuş olmayabilir. Ama bir topluluğun velîyi tabiatın bile tanıdığı biri olarak hatırlaması gerçektir.

Balık konuşmamış olabilir. Ama anlatının büyük bir erenin kudretini küçük bir insan derdine kadar indirebilmesi gerçektir. Bakır gemi başka âlemden gelmemiş olabilir. Ama ölümün uzaktan gelen bir yolculuk gibi tahayyül edilmesi gerçektir.

Menkıbe her zaman yaşanmış olayın fotoğrafını bırakmaz. Bazen: insanın korkusunun, umudunun, ahlâkının, inancının ve hayal gücünün resmini bırakır. Saltuknâme'nin acâib diyarları böyle bir resimdir.

TARİH BURADA NE YAPABİLİR?

Tarih bize: Şemâsil gerçekten küple uçtu, diyemez. Yedi yüz câzû Câbülkâ'dan havalandı, diyemez. Nil gerçekten üç gün boyunca durdu, diyemez. Bir balığın insan diliyle konuştuğunu kanıtlayamaz.

Bakır bir geminin öte âlemden geldiğini söyleyemez. Dört gencin mezardan kalktığını tarihsel olay diye kaydedemez. Ama tarih başka şeyler söyleyebilir. Bu hikâyelerin anlatıldığını.

Saltuknâme'ye girdiğini. XV. yüzyılda Sarı Saltuk adına bağlanacak kadar kuvvetli olduğunu. Bazılarının daha eski destan ve masal motiflerini taşıdığını. Bazılarının İslâmî kozmografya ve kıssa dünyasına bağlandığını.

Ve aynı tür halk inanışlarının iki yüzyıl sonra Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde bile yaşamaya devam ettiğini. Bir câzûnun uçup uçmadığını bilmiyoruz. Ama insanların onun uçtuğunu anlattığını biliyoruz.

Bu ikisi aynı türden gerçek değildir. Ama hafıza kitabı yazıyorsak: ikincisi de gerçektir. Çünkü insanlar yalnız yaşadıkları olaylarla yaşamazlar. İnadıkları hikâyelerle de yaşarlar.

VE EJDERHA YENİDEN ÇIKAR

Bütün bu varlıkların arasında biri yeniden karşımıza çıkar. Devleri geçtik. Cadıları. Cinleri. Perileri. Simurg'u. Balıkları. Ölüm gemisini. Dünyanın iki ucundaki şehirleri. Ama bir yaratık hâlâ orada bekliyor.

Ejderha. Yedi başlı. Sarı Saltuk'un tahta kılıcıyla karşısına çıktığı yaratık. Bu kez yanından geçmeyeceğiz. Çünkü yedi baş yalnız Saltuknâme'ye ait değildir. İnsanlığın çok eski hikâyelerinde çok başlı yılanlar ve ejderhalar vardır.

Türk anlatılarında. İran'da. Balkanlarda. Kafkasya'da. Hristiyan aziz hikâyelerinde. Ve Sarı Saltuk'un ejderhasının hemen yanı başında başka bir dinî hafızadan başka bir athı belirir: Aziz Georgios.

St. George. O da ejderhayla savaşıyor. O da kutsal bir savaşçı olarak hatırlanır. Ve Balkanların bazı yerlerinde bu iki hafıza birbirine yaklaşır. O kadar yaklaşır ki artık yalnız: "Sarı Saltuk ejderhayı nasıl öldürdü?"

diye sormayız. Önümüzde daha büyük sorular vardır: Bir ejderha kaç halkın korkusunu taşıyabilir? Bir mağara kaç kutsal ismi barındırabilir? Bir Müslüman eren ile bir Hristiyan azizin hikâyeleri nerede birbirine yaklaşır?

İki dinin insanları neden bazen aynı taşı kutsal sayar? Aynı kaynağın suyunu neden içer? Aynı mağaraya neden dua etmeye gider? Benzerlik nerede başlar? Nerede biter? Ve bir halk başka bir halkın kutsal insanını kendi hafızasına nasıl alır?

Buradan sonra mesele yalnız acâib değildir. Ortak hafızanın kendisidir. Bir sonraki kapıda ejderhanın yanından geçmeyeceğiz. Duracağız. Kaynaklara bakacağız. Saltuknâme'ye. Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'ne.

Evliya Çelebi'ye. Aziz Georgios anlatılarına. Kaliakra'ya. Balkanların ortak kutsal mekânlarına. Ve yaratığın başlarının her birine ayrı ayrı bakacağız. Kapının üzerinde tek bir sayı var:

YEDİ

Ve arkasında ejderha beklediğini biliyoruz. KAPI VI - YEDİ BAŞ orada açılıyor.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI VI | Yedi başın karşısında

Kaliakra eşğinde tahta kılıç ve yedi baş. Ejderha menkıbesinin canlandırması.

KAPI VI

Yedi Baş

“Büyük cenk nefisle yapılan cenktir; tahta kılıç kınından çıkınca zulmün ejderhası baş eğer.”

— Sarı Saltuk Gazi’ye atfen; kitaptaki edebî epigraf

Ejderha Saltuk’u sıkıştırınca yanındaki kılıç aklından çıkar. Hızır yetişir ve onu hatırlatır. Menkıbede kahramanın yardıma ihtiyaç duyduğu bir an da vardır.

HAFIZADAN | *Vilâyetnâme rivayetinin serbest özeti; Kılıç, s. 905-906 [H2].*

Bazı yaratıklar bir hikâyede ölür. Sonra bir daha görünmez. Bazılarıysa öldükçe geri gelir. Başka bir ülkede. Başka bir dilde. Başka bir inancın hikâyesinde. Onu öldürenin adı değişir.

Silah değişir. Mağara değişir. Ama yaratık kalır. Ejderha böyledir. Sarı Saltuk’un karşısına Kaliakra’da çıkar. Yedi başlıdır. Hacı Bektaş Velâyetnâmesi onu anlatır. Saltuknâme’nin geniş menkıbe dünyasında ejderha başka sahnelerde de yeniden belirir.

Evliya Çelebi yüzyıllar sonra Sarı Saltuk’u ejderha öldüren eren olarak hatırlayan coğrafyanın içinden geçer. Fakat hikâyenin sınırı burada bitmez. Çünkü aynı Balkan ve Bizans dünyasının başka bir kutsal savaşı da çoktan ejderhayla karşı karşıyadır.

Adı: Georgios. Aya Yorgi. Aziz Georgios. St. George. Bir tarafta Müslüman eren. Öte tarafta Hristiyan asker-aziz. Birinde tahta kılıç ve yedi ok. Ötekinde at ve mızrak. Birinin yardımına Hızır yetişir.

Diğerinin başı üzerinde Mesih'in bereket eli veya melek tasvir edilir. İkisinin de karşısında: ejderha. İnsan burada acele ederse hikâyeyi kolayca bozar. "Demek ki Sarı Saltuk aslında St. George."

Hayır. Ya da: "Biri diğerinin hikâyesini kopyalamış." Bu da tek başına yeterli değil. Çünkü iki tarafın da ejderhayı tanıyan çok daha eski anlatı dünyaları vardır. Bu kapıda yapacağımız şey başka.

Önce yaratığa bakacağız. Sonra kahramanlara. Sonra taşlara. Mağaralara. Sulara. İkonlara. Ve en sonunda asıl soruya döneceğiz: Bir ejderha kaç halkın korkusunu taşıyabilir?

KALİAKRA

Karadeniz'in batı kıyısında kara denizin içine doğru uzanır. Bugünkü Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda. Kaliakra. Sarp kayalar. Yüksek uçurumlar. Rüzgâr. Aşağıda Karadeniz. Kayalık yarımada iki tarafından suyla çevrilidir.

Kara orada sanki bitmek istemez. Denizin içine doğru son bir kez uzanır. İnsan böyle bir yere vardığında coğrafyanın neden kolayca menkıbeye dönüştüğünü anlar. Uçurum. Mağara. Kale.

Deniz. Rüzgâr. Böyle yerler yalnız görülmez. Anlatılır. KAPI IV'te Sarı Saltuk'u buraya kadar getirmiştik. Velâyetnâme hafızasında yanında: Ulu Abdal ve Kiçi Abdal vardı. Karadeniz'i erenler seccadesiyle geçmişlerdi.

Şimdi karşılarında kale vardır. Fakat menkıbeye göre kalede hayat kalmamıştır. Çünkü oraya başka bir varlık yerleşmiştir. Yedi başlı ejderha.

BİR YARATIK BİR ŞEHİRİ NASIL BOŞALTIR?

Menkıbede ejderhanın ortaya çıkmasıyla kale halkı kaçır. Bu ayrıntıyı yalnız: "Canavar geldi." diye geçmeyelim. Çünkü ejderha burada Sarı Saltuk'un şahsî düşmanı değildir. Bir toplumun hayatını bozmuştur.

Evler vardır. Duvarlar. Kapılar. Ama insan yoktur. Bir mekânın yaşanabilir olması için yalnız taş yetmez. İnsan gerekir. Ejderhanın ilk zaferi Sarı Saltuk'u yenmesi değildir. İnsanları yerlerinden etmesidir.

Bir canavarın gücü bazen tam burada ölçülür. Bir kenti ele geçirmek için tahta çıkması gerekmez. İnsanların: “Burada artık yaşayamayız.” demesine yol açması yeterlidir. Bu nedenle Sarı Saltuk’un ejderhayla mücadelesi yalnız kahraman-canavar düellosu değildir.

Menkıbenin kendi dünyasında: hayatla korku arasındaki mücadeledir.

TAŞA TUTUNAN ELLER

Sarı Saltuk kaleye çıkar. Ulu Abdal ile Kiçi Abdal aşağıda kalır. Velâyetnâme onun sarp kayalıklara tırmandığını anlatır. Ve burada menkıbenin sevdiği başka bir motif belirir: Sarı Saltuk’un el ve ayak izlerinin taşta kaldığı söylenir.

Bu tür izler Anadolu ve Balkan kutsal coğrafyasında çok önemlidir. Bir insan ölmüştür. Yüzyıllar geçmiştir. Onu gören kalmamıştır. Ama taş gösterilir: “Buraya bastı.” Artık beden yoktur.

İz vardır. Bu iz tarihçiye biyometrik kanıt sağlamaz. Ama hafıza tarihçisine çok başka bir şey söyler: İnsanlar kutsal şahsiyeti yalnız sözde bırakmamış, coğrafyaya yerleştirmiştir.

Menkıbe önce taşı anlatıya dahil eder. Sonra ziyaretçi gelir. Taşa dokunur. Bir sonraki nesle gösterir. Ve yüzlerce yıl sonra hikâye artık yalnız metinde değil: kayadadır.

YEDİ BAŞ - YEDİ OK

Kalenin içinde yaratık bekler. Yedi başlı. Sarı Saltuk yayı çıkarır. Yanında Hacı Bektaş’ın verdiği: yedi ok. Sayının düzeni kusursuzdur. Yedi baş. Yedi ok. Bir başa bir ok. Sarı Saltuk atar.

Bir. İki. Üç. Menkıbenin ritmi yediye kadar gider. Her baş nasibini alır. Ama ejderha ölmez. Bu çok önemli. Çünkü hikâye burada ilk silahın yetersiz kaldığını söyler. Yedi başa yedi ok yetmiştir.

Ama yaratığın kendisine yetmemiştir. Mesafe kapanır. Artık okçu ile hedef arasında güvenli boşluk yoktur. Ejderha yaklaşır. Sarı Saltuk’la yaratık aynı alanın içine girer. Cenk: yakınlaşır.

KAHRAMANIN UNUTTUĞU ŞEY

Ejderha Sarı Saltuk'u sarar. Sıkıştırır. Tehlike artık uzakta değildir. Ve menkıbenin en insanî ayrıntılarından biri burada gelir. Sarı Saltuk: belindeki kılıcı unuttur. Bir an düşünelim.

Menkıbe isterse onu kusursuz yapabilirdi. Hiç korkmayan. Hiç şaşırmayan. Hiç unutmayan. Her durumda ne yapacağını bilen bir kahraman. Ama yapmaz. Sarı Saltuk'un belinde silah vardır.

Ve o silahı hatırlamaz. Bu küçücük ayrıntı kahramanı küçültmez. Tam tersine onu yakınlaştırır. Çünkü bazen insanın ihtiyacı elindedir. Ama korkunun içinde onu göremez. Sarı Saltuk da o anda yardım çağırır.

Tek bir isim: Hızır.

HIZIR DAR ZAMANDA GELİR

Hızır'ın İslâmî ve Anadolu hafızasındaki yeri olağanüstü geniştir. Yolda kalan. Çaresiz kalan. Yönünü kaybeden. Susayan. Bir geçitten geçemeyen. Yardım bekleyen. Bu insanların hikâyelerinde Hızır belirir.

Onun çevresinde su vardır. Yeşillik. Hayat. Yolculuk. Gizli bilgi. Bir anda ortaya çıkma. Sonra yeniden kaybolma. Kaliakra menkıbesinde Sarı Saltuk tam anlamıyla: dar zamandadır. Velâyetnâme anlatısı aynı anda uzak bir yeri daha açar.

Hacı Bektaş fiziksel olarak Kaliakra'da değildir. Ama Sarı Saltuk'un durumunu manevî yolla görür. Hızır'ın yardımına gitmesini sağlar. Coğrafya menkıbenin içinde aniden küçülür. Yüzlerce kilometrelik mesafe: himmetin önünde anlamsızlaşır.

Hızır gelir. Mızrağıyla ejderhaya vurur. Fakat yarattığı onun yerine öldürmez. Sarı Saltuk'a kendi silahını hatırlatır. Belindeki: tahta kılıcı. Bu ayrım çok güzeldir. Yardım gelir.

Ama mücadeleyi tamamen elinden almaz. İnsana ne taşıdığını hatırlatır.

TAHTA KILIÇ NEDEN BU KADAR ÖNEMLİ?

Tahta kılıç Sarı Saltuk hafızasının en güçlü nesnelerinden biridir. Ve onu yanlış okumak çok kolaydır. Tahta. Kılıç. Birbirine zıt gibi görünen iki şey. Kılıç: keskinlik. maden. savaş.

Tahta: ağaç, toprak, organik madde. Ama menkıbenin dünyasında bu kılıç sembolik bir oyuncak değildir. Gerçekten savaşıır. Ejderhamın başlarını onunla keser. Bu nedenle onu: “Barışçıl bir kılıçtı.”

“Kimseyi incitmeyen bir semboldü.” gibi modern arzularımızla açıklayamayız. Kaynak buna izin vermez. Alevî-Bektaşî velâyetnâme dünyasında tahta kılıç motifi yalnız Sarı Saltuk’ta da görülmez.

Başka eren ve derviş menkıbelerinde de tahta silahlar karşımıza çıkar. Araştırmacılar bu motifin Türk kültüründeki daha eski ritüel tahta silah gelenekleriyle benzerliklerini tartışmıştır.

Fakat araya yüzlerce yıl girdiğinde: “Bu doğrudan şuradan gelmiştir.” demek kolay değildir. O yüzden daha sağlam cümle şudur: Tahta silah motifi, Türk anlatı ve ritüel dünyasında uzun ömürlü bir motiftir; Sarı Saltuk menkıbesi de bu daha geniş hafıza ailesinin içindedir.

Bundan ötesi kanıt ister.

YEDİ BAŞ DÜŞER

Hızır kılıcı hatırlatır. Sarı Saltuk elini beline götürür. Tahta kılıcı çıkarır. Sonra yaratığın başlarına vurur. Bir. Bir tane daha. Sonra bir başkası. Ve menkıbeye göre: yedi başın tamamı kesilir.

Ejderha ölür. Bu noktada cenk sona erer. Ama hikâye sona ermez. Çünkü menkıbede önemli olan yalnız: “kahraman canavarı öldürdü” değildir. Canavar ölünce: mekân değişir. Kale yeniden yaşanabilir hâle gelir.

Korkunun kapattığı alan yeniden insana açılır. Bu nedenle ejderha öldürme anlatılarının çoğunda kahramanın zaferinden sonra bir toplumsal sonuç vardır. Şehir kurtulur. Su çıkar. İnsanlar geri döner.

Dinî dönüşüm anlatılır. Yeni bir kutsal mekân doğar. Canavarın ölümü: dünyanın yeniden düzenlenmesidir.

EJDERHA VE SU

Sarı Saltuk ejderha cenginin ardından susar. Su aranır. Kaliakra çevresindeki Sarı Saltuk hafızasında su da menkıbenin içine girer. Ejderha ile suyun yan yana gelmesi yalnız bu hikâyeye özgü değildir.

Çok eski anlatı dünyalarında ejderha veya büyük yılan: suyu tutar. Kaynağı kapatır. Yağmuru engeller. Nehri denetler. Kahraman yaratığı

öldürdüğünde: su yeniden akar. Bu motif Mezopotamya'dan İran'a, Kafkasya'dan Avrupa'ya kadar çok geniş bir alanda görülür.

Fakat burada yine dikkatli olacağız. Sarı Saltuk menkıbesinin belirli bir antik efsanenin doğrudan devamı olduğunu kanıtlamıyoruz. Daha sağlam olan şudur: Sarı Saltuk'un ejderha anlatısı, ejderha yenilince hayatın ve suyun yeniden açıldığı çok eski bir anlatı kalıbıyla aynı büyük motif dünyasında durur.

Bu yeterince güçlüdür. Daha fazlasını uyduurmaya gerek yok.

HIZIR, SU VE HAYAT

Hızır'ın aynı hikâyede bulunması bu su motifine ayrıca dikkat çeker. Çünkü Hızır da İslâmî hafızada hayat suyu ve yeşillikle ilişkilendirilir. Sıralamaya bakın: Tehlike. Hızır. Zafer.

Su. Bu sıralamayı görüp: “Demek ki metnin sembolizmi kesin olarak şudur.” diyemeyiz. Ama bugünün okuyucusu olarak bir şey görebiliriz: Ölüm tehdidinden yeniden hayata geçiş. Ejderha: kapanma.

Hızır: yardım. Tahta kılıç: mücadele. Su: hayat. Bu, benim bir okur olarak duyduğum yankıdır. Kaynağın ağzına koyduğum gizli bir şifre değildir.

NEDEN YEDİ?

Yedi sayısını görmezden gelmek de mümkün değil. Yedi baş. Yedi ok. Yedi: İslâmî, Yahudi, Hristiyan, İranî, Türk ve daha eski kozmolojik dünyalarda tekrar tekrar karşımıza çıkan sayılardan biridir.

Yedi kat gök. Yedi iklim. Haftanın yedi günü. Yedi aşama. Yedi yıllık sınavlar. Masallarda yedi kardeş. Yedi dağ. Yedi başlı yaratıklar. Bu kadar uzun yaşayan bir sayının menkıbede bulunması şaşırtıcı değildir.

Ama burada önemli bir editoryal sınırimız var. Kaynak bize: “Yedi baş şu yedi günahı gösterir.” demiyor. “Yedi baş nefsin yedi mertebesidir.” de demiyor. Böyle listeler üretmek kolay.

Ama bizim işimiz güzel şifre bulmak değil. Doğru olanı söylemek. O yüzden: Yedi burada güçlü bir kutsal ve masalsı sayı olarak duruyor. Ne anlama geldiğini metin açıkça söylemediği yerde biz de kesinleştirmeyeceğiz.

EJDERHA SARI SALTUK'TAN ÖNCE DE VARDI

Sarı Saltuk ejderhayı icat etmedi. Türk anlatı dünyası bu yarattığı zaten tanıyordu. İran dünyası da. Bizans da. Hristiyan menkıbeleri de. Ejderha veya büyük yılanla mücadele: kahramanlık anlatılarının en eski motiflerinden biridir.

İran destanında Rüstem gibi kahramanlar ejderhayla savaşı. Türk destan ve masal dünyasında büyük yılan, evren, ejder ve benzeri yaratıklar karşımıza çıkar. Anadolu'nun İslâmî kahramanlık ve velâyet anlatılarında motif yeni isimlere geçer.

Battal Gazi çevresi. Danişmend Gazi dünyası. Dervişler. Erenler. Sarı Saltuk. Eski yaratık yeni kahramanın karşısına çıkar. Böylece motif ölmez. Din değiştirir, dil değiştirir, kahraman değiştirir; yaşamaya devam eder.

DESTAN KAHRAMANINDAN VELÎYE

Ama bir dönüşüm olur. Eski destanda ejderhayı öldüren kişi çoğu zaman: kahraman savaşıdır. Velâyetnâme dünyasında: velî de ejderha öldürmeye başlar. Bu fark çok önemlidir. Artık mücadele yalnız kas gücü değildir.

Dua vardır. Himmet. Keramet. Hızır. Kutsal emanet. Bu nedenle Sarı Saltuk'un Kaliakra cengi birkaç anlatı dilinin aynı anda çalıştığı bir sahnedir. Yay ve ok: alp dünyası. Ejderha: kadim masal.

Tahta kılıç: eren menkıbesi. Hızır: İslâmî kutsal yardım. Kaliakra: gerçek coğrafya. Tek bir sahnede beş ayrı hafıza katmanı. Böyle bakınca Sarı Saltuk'un hikâyesinin neden bu kadar uzun yaşadığını daha iyi anlarız.

Bir hikâye ne kadar çok hafızaya temas ederse, o kadar çok insan kendinden bir şey bulabilir.

EVLİYA ÇELEBİ GELDİĞİNDE EJDERHA HÂLÂ ÖLÜ DEĞİLDİR

Yüzyıllar geçer. Sarı Saltuk ölmüştür. Saltuknâme yazılmıştır. Velâyetnâmeler dolaşımdadır. Osmanlı Balkanları başka bir tarih yaşamaktadır. Sonra XVII. yüzyılın büyük yolcusu gelir: Evliya Çelebi.

KAPI V'te onun gökyüzünde savaşı câzûlarını görmüştük. Şimdi Evliya Sarı Saltuk'un kendi coğrafyasına yaklaşır. Ve ne görürüz? Ejderha menkıbenin içinde çoktan öldürülmüştür. Ama: hikâyede hâlâ yaşamaktadır.

Sarı Saltuk'un Kaliakra'daki menkıbesi anlatılmaya devam eder. Tekke ve makam hafızası sürer. Bir insanın ölümünden üç-dört yüzyıl sonra hâlâ: "Burada şu oldu." denebiliyorsa, artık o insan yalnız biyografik şahsiyet değildir.

Coğrafyanın bir parçasıdır. Evliya'nın değeri burada yalnız "doğru tarihi verdi mi?" sorusuyla ölçülemez. O bize XVII. yüzyıl insanının: Sarı Saltuk'u nasıl gördüğünü, hangi hikâyeleri ona bağladığını, hangi mekânları onun adıyla okuduğunu

gösterir. Bu da tarihsel bir tanıklıktır. Hikâyenin tarihidir.

EVLIYA'NIN SARI SALTUK'U NEDEN DAHA BÜYÜK?

Evliya Çelebi'nin Sarı Saltuk'u erken kaynaklardaki şahsiyetten daha büyük bir menkıbe bedenine sahiptir. Onu Muhammed Buhârî adıyla anar. Ahmed Yesevî dünyasına bağlar. Hacı Bektaş'la ilişkilendirir.

Rumeli, Lehistan, Moskova çevresi, Dobruca ve başka kuzey coğrafyalarına kadar uzanan bir velî-gaziye dönüştürür. Bu ayrıntıların tamamını tarihsel biyografi olarak kabul edemeyiz.

Özellikle doğrudan Ahmed Yesevî müridliği kronolojik olarak savunulamaz. Fakat Evliya'nın anlattığı şey başka bir gerçeği kanıtlar: Sarı Saltuk büyümüştür. İnsan olarak değil. Hafızada.

Her yüzyıl ona yeni bir kat eklemiştir. İşte bu kitapta sürekli gördüğümüz dönüşüm: Şerif Hızır. Saltuk. Sarı Saltuk. Baba. Eren. Sonra: bir coğrafyanın kutsal kişisi.

ŞİMDİ BAŞKA BİR ASKER GELİYOR

Ejderhadan uzaklaşmayalım. Çünkü Kaliakra'nın çevresindeki Hristiyan dünya da bu yarattığı çok iyi tanımaktadır. Bir asker. Bir şehit. Bir aziz. Adı: Georgios. Geleneksel Hristiyan hafızasında IV. yüzyıl başında Diocletianus döneminde şehit edildiğine inanılan asker-aziz.

Onun kültü çok eskidir. Doğu Hristiyanlığında erken yüzyıllardan itibaren büyük şehitlerden biri olarak saygı görür. Bizans dünyasında yalnız savaşçıların değil, zaman zaman çiftçilerin ve gündelik hayatın koruyucusu olarak da çağrılır.

Yani ejderha hikâyesi başlamadan çok önce bile: George zaten azizdir. Bu çok önemli. Çünkü çoğu insan bugün onu yalnız: “ejderha öldüren şövalye” olarak tanır. Tarihsel gelişim ise tersidir.

Önce aziz vardır. Ejderha daha sonra gelir.

AZİZ GEORGIOS KİMDİR?

George’un tarihsel hayatına ilişkin bilgiler çok sınırlıdır. Gelenek onu Roma ordusuyla bağlantılı Hristiyan asker olarak tanımlar. Filistin’deki Lydda - daha sonraki adıyla Diospolis/Lod - onun kültünün erken merkezlerinden biridir.

Yaklaşık 303 yılı civarında şehit edildiğine dair güçlü gelenek vardır. Ama ölüm hikâyesinin ayrıntıları daha ilk yüzyıllarda bile farklılaşmıştır. Hatta V. yüzyıl kilise çevrelerinde onun hakkında dolaşan bazı “acts” yani şehitlik hikâyelerinin güvenilirliği konusunda ihtiyat bulunduğunu görüyoruz.

Bu bizim için çok ilginç bir paralel. Çünkü Sarı Saltuk’ta da aynı temel sorun var: Tarihsel şahsiyet var. Ama etrafında çok hızlı biçimde menkıbe büyüyor. George’un etrafındaki efsaneleşme daha uzun bir zaman aralığında gerçekleşir.

Saltuk’ta daha kısa. Ama mekanizma tanıdık. İnsan ölür. Hikâye büyür.

GEORGE’UN İLK HİKÂYESİNDE EJDERHA YOKTU

İşte en önemli tarihsel ayrımlardan biri. George’un erken şehitlik anlatılarının merkezinde: ejderha yoktur. İşkence. İnançtan vazgeçmeme. Şehitlik. Mucizeler. Bunlar vardır. Ejderha daha sonraki katmandır.

Araştırmalar, ejderha anlatısının tam gelişmiş biçiminin Doğu’da yaklaşık XI. yüzyıl kaynaklarında belirginleştiğini gösterir. Bazı ikonografik ve sözlü öncüller daha erken tarihlere götürülür.

Ama bizim için güvenli kronoloji şudur: George'un asker-şehit kültü eski; ejderha menkıbesi daha geçtir. Ve Sarı Saltuk XIII. yüzyılda Balkan dünyasına geldiğinde: George'un ejderha öldüren aziz olarak anlatılması artık mümkündür.

Yani iki hikâyenin karşılaşabilmesi için tarihsel zemin vardır.

BİZANS DÜNYASINDA ATLI AZİZ

Bir şeyi daha anlamamız gerekir. Ortaçağ insanı hikâyeyi yalnız dinlemiyordu. Görüyordu. Kilise duvarında. İkona. Manastırda. Ahşap panelde. George ikonografisinin en güçlü biçimi zamanla şudur: Beyaz ya da açık renk at.

Üzerinde asker-aziz. Başında hale. Elinde uzun mızrak. Aşağıda kıvrılan ejderha. Mızrak yaratığın ağzına veya bedenine iner. Bazı tasvirlerde mağara görünür. Bazılarında şehir surları.

Prenses. Kral ve kraliçe. Gökyüzünden bereket. Melek. Bu görüntünün gücü olağanüstüdür. Çünkü okuma yazma bilmeyen insan bile hikâyeyi anlayabilir. Atlı kutsal savaşçı. Altında kötülük.

Zafer. Bu imgeler Bizans ve Ortodoks dünyasında geniş alana yayılır. Balkanlarda dolaşan bir Müslümanın böyle görüntülerle karşılaşmaması neredeyse mümkün değildir. Ama bu bize hemen: "Sarı Saltuk hikâyesi buradan alındı."

deme hakkı vermez. Yalnız: temas ihtimalinin gerçek olduğunu gösterir.

ST. GEORGE'UN EJDERHASI - HİKÂYİYİ TAM ANLATALIM

Batı dünyasında en etkili hâle gelen anlatı XIII. yüzyılda Jacobus de Voragine'nin Legenda Aurea - Altın Efsane - derlemesiyle yaygınlaşır. Yer: Silene. Ortaçağ metninde Libya olarak adlandırılan bölge.

Şehrin yakınında bir göl vardır. Ve gölde: ejderha. Yaratık öylesine tehlikelidir ki insanlar ona yaklaşamaz. Önce her gün koyun verirler. Ama sürüler azalır. Sonra korku daha ağır bir bedel ister.

Kura çekilmeye başlanır. Gençler. Çocuklar. İnsanlar. Bir gün kura: kralın kızına çıkar. Kral bütün servetini vermeye razıdır. Halk kabul etmez. Çünkü korkunun kurduğu düzen artık kralı da bağlamaktadır.

Prenses hazırlanır. Ejderhanın bulunduğu yere gider. Ve o sırada yoldan: George geçer. Genç kız ona uzaklaşmasını söyler. Canavar gelecektir. George gitmez. Ejderha çıkar. Atlı aziz mızrağıyla üzerine gider.

Bazı varyantlarda yarattığı yaralar. Prenses kemerini ejderhanın boynuna bağlar. Ve şaşırtıcı biçimde canavar uysallaşır. Kız onu şehre doğru götürür. Şehir halkı dehşete düşer. George onlara güvence verir.

Hristiyanlığı kabul etmeleri hâlinde yarattığın tehdidinin sona ereceği anlatılır. Sonunda ejderha öldürülür. Halk vaftiz olur. Ve bazı varyantlarda öldürülen ejderhanın bulunduğu yerde kilise ve şifalı su motifi ortaya çıkar.

Şimdi hikâyeyi bütün hâliyle gördüğümüzde neden Sarı Saltuk menkıbesiyle karşılaştırmanın cazip olduğunu daha iyi anlarız.

İKİ HİKÂYİYİ GERÇEKTEN YAN YANA KOYALIM

Sarı Saltuk

Kaliakra. Yedi başlı ejderha. İnsanlar kaleyi terk etmiş. Sarı Saltuk gelir. Yedi ok kullanır. Ejderha ölmez. Yaratık onu sarar. Hızır yardıma gelir. Tahta kılıcı hatırlatır. Sarı Saltuk yedi başı keser.

Kale yeniden açılır. Su ve kutsal mekân hafızası oluşur.

St. George

Silene. Ejderha şehir halkını tehdit eder. Hayvan ve insan kurbanı. Kura. Kralın kızı. George atıyla gelir. Mızrakla ejderhaya saldırır. Prenses yarattığın boynuna kemer bağlar. Ejderha şehre götürülür.

Öldürülür. Topluluk Hristiyanlığa geçer. Kilise ve bazı varyantlarda şifalı su. Benzerlikler açık. Ama farklar da açık. Saltuk'un yarattığı: yedi başlı. George'un: çoğunlukla tek başlı.

Saltuk'un merkezinde: Hızır ve tahta kılıç. George'un merkezinde: at, mızrak ve prenses. Saltuk hikâyesinde kurban prenses yoktur. George'un en bilinen varyantında yedi ok yoktur. İki hikâye: aynı değildir.

Ama birbirlerini anlayabilecek kadar benzerdir.

EN İLGİNÇ BENZERLİK EJDERHA DEĞİL

Belki iki hikâyenin en ilginç ortak noktası yaratığın kendisi bile değildir. Şudur: Canavar yalnız öldürülmez. Ardından toplumun düzeni değişir. Sarı Saltuk'ta: kale yeniden yaşanabilir olur.

Dinî dönüşüm anlatıları devreye girer. George'da: şehir kurtulur. Vaftiz gerçekleşir. Kilise kurulur. Yani iki menkıbe de kahramanın zaferini: kişisel cengâverlikten toplumsal dönüşüme

taşır. Canavar ölür. Ardından yeni bir düzen gelir. Bu da kutsal kahraman anlatılarının temel özelliklerinden biridir. Velî veya aziz yalnız kendi canını kurtarmaz. Topluluğun kaderine müdahale eder.

GEORGE NEDEN BU KADAR BÜYÜDÜ?

Aziz Georgios yalnız Balkanların azizi değildir. Doğu Hristiyanlığından Batı Avrupa'ya, Kafkasya'dan Etiyopya'ya kadar olağanüstü geniş bir coğrafyada saygı görür. Gürcistan. Yunan dünyası.

Slav coğrafyaları. Filistin. Anadolu. İngiltere. Etiyopya. Ve başka yerler. Her coğrafya aynı George'u biraz farklı anlatır. Bazı yerlerde asker kimliği öne çıkar. Bazılarında ejderha.

Bazılarında şifa. Bazılarında esir kurtarma mucizeleri. Bazılarında tarımla ve hayvanlarla ilişkili koruyucu özellikler. Bu bize önemli bir şeyi gösterir: Azizlerin hafızası da sabit değildir.

George: tek bir hikâyenin adamı değildir. Sarı Saltuk gibi. Bir kutsal şahsiyet farklı topluluklara yayıldıkça: yeni ihtiyaçlara cevap verecek yeni hikâyeler kazanır. Belki iki figürün en derin benzerliği tam da buradadır.

İkisi de kendi tarihsel hayatlarından çok daha büyük bir hafıza bedenine dönüşmüştür.

GEORGE VE SARI SALTUK: AYNI KİŞİ DEĞİL - BENZER BİR HAFIZA MEKANİZMASI

Sarı Saltuk 1297-98'de ölen Müslüman derviş-gazidir. George ise yaklaşık bin yıl daha eski Hristiyan şehit hafızasının azizidir. Tarihsel olarak aynı kişi olmaları mümkün değildir.

Ama ölümden sonra başlarına gelen şeyde şaşırtıcı bir ortaklık vardır. George: asker / şehit / aziz / ejderha öldüren atlı kutsal savaşçı / farklı halkların koruyucu azizi. Saltuk: Şerif Hızır / gazi / derviş / baba / eren / ejderha öldüren velî / farklı dinî ve yerel hafızalarla kesişen kutsal kişi.

Yani asıl benzerlik biyografide değil. Hafızanın onları büyütme biçiminde. Bu ayırım, KAPI VI'nın en önemli ayırımlarından biridir.

PEKİ SARI SALTUK HİKÂYESİ GEORGE'DAN ETKİLENDİ Mİ?

Mümkün. Ama kanıtlayabildiğimizden fazlasını söylememeliyiz.

George'un ejderha anlatısı Sarı Saltuk Balkanlara ulaşmadan önce Bizans dünyasında dolaşımdadır. İkonlar vardır. Kiliseler.

Aziz kültü. Ejderha motifi. Dolayısıyla Sarı Saltuk çevresinde oluşan Kaliakra ejderha anlatısının yerel Hristiyan kültüründen etkilenmiş olması tarihsel açıdan mümkündür. Ama tek yönlü açıklama yetmez.

Çünkü Sarı Saltuk'un geldiği Türk-İslâm kültür dünyası da ejderha öldüren kahramanlara yabancı değildir. Türk destanları. İran destan mirası. Battal Gazi çevresi. Danişmendnâme dünyası.

Masallar. Velâyetnâmeler. Yani karşılaşan iki toplumdan yalnız birinin cebinde ejderha yoktur. İkisinin de vardır. Bu nedenle benim için en ikna edici model: “Bir hikâye diğerinden çalındı.”

değil. İki ejderha anlatısı aynı sınır coğrafyasında birbirine değdi. Sonra belki birbirlerini değiştirdi. Güçlendirdi. Yerelleştirdi.

SARA KUEHN VE “DOLANIK HAFIZA”

Bu konuda güncel araştırmanın en değerli çalışmalarından biri Sara Kuehn'in 2026 tarihli Sarı Saltuk-St. George incelemesidir. Kuehn iki kültü doğrudan: “biri ötekinin aynısı” şeklinde okumaz.

Daha kullanışlı bir kavram öneren düşünce dünyasına gider: meshwork. Bir ağdan biraz farklı. Çünkü ağ dediğimizde düğümler ve düzgün çizgiler düşünürüz. Meshwork ise birbirinin içinden geçen, dolaşan, kesişen, ayrılan, sonra yeniden karşılaşan yollar gibi düşünülebilir.

Sarı Saltuk. St. George. Ejderha. Mağara. Tekke. Kilise. Hac. Ziyaret. Fetih. Uyarlama. Birbirine değen ama tek kimlik hâline gelmeyen çizgiler. Kuehn'in çalışmasının gücü tam burada: özdeşlik aramıyor. Dolanıklığı inceliyor. Bu bizim kitabımızın yaklaşımına da çok yakın. Çünkü Sarı Saltuk'un mirasını: "kimi kopyaladı?" sorusuyla daraltmak yerine: "Bu hafızalar nasıl birbirine girdi?" diye sorabiliyoruz.

"ORTAK KUTSAL MEKÂN" ROMANTİK BİR ŞEY DEĞİLDİR

Burada başka bir tehlike var. İki dinin insanlarının aynı mekâna gittiğini görünce: "Ne güzel, herkes kardeşçe yaşıyormuş." demek. Bu da tarihi bozar. Ortak kutsal mekânın arkasında: hoşgörü olabilir.

Ama fetih de. Sahiplenme. Rekabet. Bir kilisenin işlev değiştirmesi. Bir tekkenin eski kutsal alan üzerine kurulması. Hac hareketleri. Yerel alışkanlıklar. Pratik ihtiyaç. Şifa arayışı.

Bazen insanların din adamlarından daha esnek davranması. Sara Kuehn'in çalışmalarının en önemli taraflarından biri, bu alanları yalnız barışçıl karışım diye sunmamasıdır. Sarı Saltuk ile Hristiyan azizlerin ortak/örtüşen kültlerini: fetih + uyarlama + hac + kültürel tercüme + ortak kullanım

gibi birbirine zıt görünen süreçlerin birlikte ürünü olarak ele alır. Gerçek tarih bu yüzden güzeldir. Çünkü temiz değildir.

SARI SALTUK'UN HİRİSTİYAN "KARŞILIĞI" TEK BİR AZİZ DEĞİLDİR

Bu noktayı özellikle güçlendirmek gerekir. Sarı Saltuk'un Hristiyan hafızasındaki karşılığını yalnız: St. George olarak düşünürsek hata yaparız. Farklı Balkan bölgelerinde farklı azizlerle kesişir.

St. Nicholas. St. Naum. St. Spyridon. Başka yerlerde başka yerel azizler. Örneğin Ohrid çevresindeki Sveti Naum manastırı hafızasında Sarı Saltuk ile Aziz Naum arasında anlatsal yaklaşma görülür.

Arnavutluk çevresindeki başka geleneklerde St. Spyridon kimliğiyle kesişen hatlar vardır. Kuehn'in "mixed worship" çalışması da Sarı Saltuk

ile St. Nicholas arasında Balkanlardaki çift kült ve ortak kutsal alanları inceler.

Bu bize çok önemli bir şey söyler: Sarı Saltuk'un meselesi: "hangi Hristiyan azizin Müslüman versiyonuydu?" değildir. Böyle tek bir cevap yok. Daha doğru soru: Farklı yerel toplumlar Sarı Saltuk'u kendi kutsal diline nasıl çevirdi?

İşte KAPI VII'nin asıl kapısı burada açılıyor.

KUTSAL KİŞİLER DE TERCÜME EDİLİR

Bir kelime başka dile çevrilir. Peki kutsal kişi? Bazen o da çevrilir. Yeni gelen toplum: "Sarı Saltuk." der. Eski yerel halk onu kendi tanıdığı aziz tipine yaklaştırır. "Bizim aziz gibi."

Belki denizle ilişkiliyse: St. Nicholas. Ejderhayla savaşıyorsa: St. George. Bir manastır veya yerel kutsal kurucuyla ilişkiliyse: St. Naum. Başka coğrafyada başka isim. Bu bire bir eşitlik değildir.

Bir çeşit: kültürel tercüme. İnsan tanımadığı kutsalı anlamak için bildiği kutsalın dilini kullanır. Ve bazen bu tercüme o kadar uzun yaşar ki iki kimlik birbirinin içine girmeye başlar.

Kuehn'in araştırmaları Sarı Saltuk'un Balkanlar boyunca farklı tekke, türbe, makam, kilise ve manastırlarla ilişkilendirilebilmesinin de bu çoğalan kutsal beden fikriyle bağlantılı olduğunu gösterir.

GEORGE'UN ATI, SALTUK'UN YOLU

İki figür arasında görsel bir fark da vardır. George'un hafızası çok güçlü biçimde: ikonografiktir. Bir çocuk bile onu tanıyabilir. At. Mızrak. Ejderha. Hale. Sarı Saltuk'un ise bütün İslâm dünyasında standartlaşmış tek bir görüntüsü yoktur.

Onun hafızası başka şeylerin üzerine kuruludur: söz. hikâye. türbe. makam. mağara. ayak izi. su. tekke. yer adı. Birinin hafızası duvara resmedilir. Ötekininki coğrafyaya dağılır. Ama iki durumda da insan kutsal şahsiyeti yalnız duymak istemez.

Görmek ister. George ikonunda. Saltuk'un taşında. Birinde resme dokunur. Birinde mezara. Birinde mum yakar. Birinde adak adar. Dinî diller farklıdır. İnsan ihtiyacı şaşırtıcı biçimde benzerdir.

ST. GEORGE İKONUNDA NEDEN EJDERHA ATIN ALTINDADIR?

Bu görüntü tesadüf değildir. Atlı aziz yukarıdadır. Ejderha aşağıda. Dikey düzen bile teolojik bir şey anlatır. Yukarı: kutsal düzen. Aşağı: yenilmiş kötülük. George'un mızrağı gökten yere doğru iner.

Bazı ikonlarda Mesih'in eli yukarıdan azizi kutsar. Bazılarında melek ona taç getirir. Bazılarında ejderhanın çıktığı karanlık mağara resmin köşesindedir. Bu nedenle ikon yalnız hikâyeyi resmetmez.

Dünyanın nasıl düzenlendiğini gösterir. Kutsal olan yukarıdadır. Canavar aşağıda. Aziz ikisinin arasındaki savaştır. British Museum'daki çeşitli Ortodoks ikonlarında at üzerindeki George'un mızrağını ejderhanın ağzına veya bedenine sapladığı, bazı örneklerde mağara, şehir ve prensesin de sahneye katıldığı açıkça görülür.

Sarı Saltuk'un menkıbesinde resim yoktur. Ama aynı tür sahne düzeni sözle kurulur: Yukarıda kale. İçeride yaratık. Yükselen eren. Cenk. Düşen başlar. Mekân yeniden açılır. İki kültürün görsel dili aynı değildir.

Ama ikisi de: düzeni bozan canavarın yenilmesini anlatır.

PRENSES NEDEN ÖNEMLİ?

George hikâyesindeki prensesi de dekor gibi geçmemeliyiz. Çünkü o hikâyenin toplumsal bedelini temsil eder. Şehir ejderhayla bir anlaşma yapmıştır. Önce hayvanlar. Sonra insanlar. Kura sistemi herkesi tehdit eder.

Sonunda kralın ailesi bile kurtulamaz. Prensesin seçilmesi şu mesajı verir: Korkunun kurduğu düzende ayrıcalık kalmaz. Kralın kızı da kurban olabilir. Bu motif KAPI V'te Zengibar câzûsunun her ay insan istemesi ve sonunda hükümdarın oğlunun kuraya düşmesiyle şaşırtıcı bir yapısal paralellik taşır.

Bu: iki hikâyenin doğrudan birbirinden geldiğini kanıtlamaz. Ama insan anlatısının çok eski bir kalıbını gösterir: Canavarın istediği bedel giderek büyür. En sonunda iktidarın evine kadar gelir.

Ve tam o sırada kurtarıcı ortaya çıkar.

EJDERHA SADECE KÖTÜLÜK MÜ?

Burada başka bir kültürel farkı da hatırlamak gerekir. “Ejderha” dediğimizde her kültürde aynı anlam yoktur. Doğu Asya’da ejderha çoğu zaman bereket, yağmur, iktidar, kozmik düzen gibi olumlu anlamlara da sahip olabilir.

İran-Türk ve Avrupa anlatılarında ise kahramanın karşısındaki yıkıcı ejderha motifi güçlüdür. Yani: “Ejderha dünyanın her yerinde şeytandır.” demek doğru değildir. KAPI VI’da bizim takip ettiğimiz özel damar: yenilmesi gereken ejderha.

Sarı Saltuk’un. George’un. Rüstem’in. Bazı Türk kahramanlarının. Aynı kelime geniş bir mitolojik aileyi kapsar. Ama her aile üyesi aynı değildir.

EJDERHA NEDEN MAĞARADA?

Mağara da yalnız dekor değildir. İnsanlık tarihinin en eski sembolik mekânlarından biridir. Yeraltı. Karanlık. Bilinmeyen. Rahim. Mezar. Sığınak. Canavarın evi. Velinin inziva yeri.

İnsan mağaraya girdiğinde güneşin dünyasından çıkar. Başka bir alana geçer. George ikonlarında ejderhanın karanlık mağaradan çıktığı tasvirler vardır. Sarı Saltuk’un Kaliakra hafızasında da mağara ve kaya kutsal coğrafyanın parçasıdır.

Bu nedenle ejderha: yalnız yaratık değildir. Karanlığın içinden çıkan tehdittir. Kahramanın görevi o karanlığı tamamen yok etmek değil; insanın yeniden yaşayabileceği bir alan açmaktır.

KALIAKRA’DA GEORGE MU VARDI, SALTUK MU?

Bu sorunun tek cümlelik cevabı yok. Kaliakra’da tarih boyunca farklı dinî katmanlar vardır. Hristiyan kutsal hafızaları. Müslüman Sarı Saltuk hafızası. Evliya Çelebi’nin kaydettiği tekke geleneği.

Yerel efsaneler. Aziz Nikola gibi başka Hristiyan kutsallıkları. Modern araştırma Sarı Saltuk kültürünü tek bir azizin yerine geçirilmiş basit “İslâmlaştırılmış George” modeliyle açıklamayı yetersiz bulur.

Kuehn’in 2026 çalışmasının tam konusu zaten budur: Sarı Saltuk ve St. George kültürlerinin Doğu Avrupa sınır coğrafyasında birbirine dolanması.

Fetih. Hac. Kültürel uyarlama. Ortak veya üst üste binen kutsal mekânlar.

Bazen iki dinin sınırının bulanıklaşması. Ama hiçbir zaman: “Artık iki din birdir.” sonucu değil.

BİR MAĞARANIN SAHİBİ KİMDİR?

İnsan: “Bu mağara kimin?” diye sorar. Tarih: “Şu dönemde şu topluluğun kontrolündeydi.” diyebilir. Arkeoloji: “Şu katman şu tarihten.” der. Ama ziyaretçinin cevabı başka olabilir. “Burası bizim erenin.”

Başka biri: “Bizim azizin.” Bu iki cevap aynı yerde yüzlerce yıl yaşayabilir. Bazen biri ötekini tamamen siler. Bazen ikisi yan yana kalır. Bazen mekânın adı değişir ama ziyaret davranışı devam eder.

Mum aynı yerde yanar. Su aynı kaynaktan içilir. İnsan aynı dertle gelir. Çocuğu olsun diye. Hasta iyileşsin diye. Yolculuk güvenli olsun diye. İşte ortak kutsal mekânların en insanî tarafı budur.

Teoloji yukarıda farklı olabilir. Dert aşağıda aynıdır.

FAKAT ORTAK DERT, ORTAK DİN DEMEK DEĞİLDİR

Bunu özellikle yazmak gerekiyor. Aynı mağarada dua eden Müslüman ile Hristiyan aynı teolojiye sahip değildir. Aynı azizi aynı şekilde anlamayabilirler. Aynı hikâyeyi aynı sonuca bağlamazlar.

Dolayısıyla “ortak kutsal mekân”: dinlerin eridiği yer değildir. Çoğu zaman: farklılıkların yan yana yaşayabildiği yer dir. Bazen gerileme. Bazen sessiz anlaşmayla. Bazen sırayla.

Bazen birbirlerinin ritüellerini kısmen ödünç alarak. Bu ayrım kitabımız için çok önemli. Çünkü Sarı Saltuk’un farklı dinlerin hafızasına girmesini: “herkes onu aynı kişi kabul etti”

diye anlatırsak gerçeği basitleştiririz. Daha ilginç olan: aynı kişi farklı insanlar için farklı şeyler olabilir.

EJDERHA BİR TERCÜMAN OLABİLİR Mİ?

Şimdi yeniden o tuhaf soruya dönelim. Bir canavar tercüman olabilir mi? İki din aynı kelimelerle konuşmuyorsa, ortak bir görüntüyle birbirini anlayabilir mi? Bir Hristiyan Sarı Saltuk'un hikâyesini dinler: "Ejderha mı öldürdü?"

Bildik bir şey. Bir Müslüman George ikonunu görür: "Atlı kutsal savaşçı mı?" O da yabancı olmayabilir. Sonra iki insan birbirine: "Bizimkinde de var." der. Belki ortak hafızanın ilk kapısı bu kadar küçüktür: "Bizimkinde de."

Bu cümle: "Biz aynıyız." demiyor. Ama: "Senin hikâyeni tamamen yabancı bulmuyor." diyor. Bu küçük fark çok kıymetlidir.

GEORGE'UN EJDERHASI SARI SALTUK'U KÜÇÜLTMEZ

Bazen insanlar bir motifi başka kültürde daha eski olduğunu görünce kendi kahramanının değerinin azaldığını düşünür. Buna gerek yok. St. George ejderha hikâyesi Sarı Saltuk menkıbesinden önce dolaşıyorsa: Sarı Saltuk'un değeri neden azalsın?

Bir hikâyenin gücü "ilk kim söyledi?" sorusuna indirgenemez. Önemli olan: yeni kültürde neye dönüştüğü. Sarı Saltuk'un ejderha menkıbesi St. George anlatısıyla temas etmiş olabilir.

Ama Kaliakra hikâyesinde: Hızır vardır. Tahta kılıç. Yedi ok. Ulu Abdal. Kiçi Abdal. Bektaşî velâyet dünyası. Bunlar hikâyeyi başka bir şeye dönüştürür. Hafıza kopya makinesi değildir.

Aldığını: yeniden kurar.

AYNI ŞEY GEORGE İÇİN DE GEÇERLİDİR

George'un ejderha hikâyesinin kökeni konusunda da yüzyıllardır tartışmalar vardır. Perseus ve Andromeda. Antik canavar öldürme mitleri. Hristiyan sembolizmi. Şeytanı yenen aziz. Daha eski asker-aziz ikonografisi.

Araştırmalar tek bir basit başlangıç noktası üzerinde birleşmez. Bu da bize güzel bir ders verir. Büyük hikâyelerin çoğu tek bir doğum belgesine sahip değildir. Katman katman oluşur.

Tıpkı Sarı Saltuk gibi. Bu yüzden kaynak etiğimiz açısından en doğru tavrı: “Kesin buradan geldi.” demek değil. Olasılıkların kuvvetini ayırmak. George’un ejderha sahnesinin tam gelişmiş anlatısı erken şehitlik biyografisinden daha geçtir; bu kesin.

Ama o geç anlatının hangi önceki motiflerden hangi oranlarda beslendiği daha karmaşıktır.

İKİ KUTSAL SAVAŞÇI, İKİ FARKLI DÜNYA

Burada ikisini fazla birbirine yaklaştırmadan farklarını da korumalıyız.

George

Hristiyan şehit. Asker aziz. Kilise takvimi. İkon. Relik. Manastır. Aziz kültü.

Sarı Saltuk

Müslüman derviş-gazi. Eren. Baba. Tekke. Türbe. Makam. Menkıbe. Ziyaret. İki farklı kutsallık sistemi. Ama ortak insan davranışları: ziyaret etmek. şifa istemek. koruma aramak. hikâyeyi tekrarlamak.

mekâmı kutsallaştırmak. İşte kesişim: doktrinde değil, çoğu zaman yaşanan dindarlıkta.

SARI SALTUK NEDEN BU KADAR KOLAY “ÇEVİRİLEBİLDİ”?

Bence KAPI VII’ye geçmeden önce cevaplamamız gereken büyük sorulardan biri bu. Neden başka bir Müslüman şahsiyet değil de Sarı Saltuk bu kadar çok yerel azizle kesişti? Muhtemelen tek cevap yok.

Sınır coğrafyasında yaşamış olması. Seyahat eden gazi-derviş kimliği. Rahip ve keşiş kılığına girdiğini anlatan menkıbeler. Hristiyan dinî dünyasını bildiğinin söylenmesi. Birden fazla bölgede makam ve türbe hafızasının oluşması.

Ölümünden sonra bedeninin birden fazla yerde bulunduğu düşüncesi. Kutsal kimliğinin coğrafyaya göre esneyebilmesi. Bütün bunlar onu: kültürel tercümeyle açık bir eren hâline getirmiş olabilir.

Kuehn’in 2023 çalışmasının “multiplication, translocation and adaptation” - çoğalma, yer değiştirme ve uyarlanma - kavramları tam bu

süreci anlatır. Sarı Saltuk'un kutsal bedeni ve kimliği Balkanların farklı bölgelerinde farklı mekân ve aziz hafızalarıyla ilişkilendirilebilmiştir.

EJDERHA BİZİ NEREYE GETİRDİ?

KAPI VI'ya girerken yedi başlı bir yaratığın peşindeydik. Şimdi ise önümüzde: George. Nicholas. Naum. Spyridon. Kiliseler. Tekkeler. Mağaralar. Makamlar. Ortak ziyaretler. Ejderha bizi canavar hikâyesinden çıkarıp: ortak kutsallık

meselesine getirdi. Belki iyi menkıbelerin yaptığı şey de bundadır. Bir yaratıkla başlatır. İnsanla bitirir.

BENİM TAHTA KILIÇTA GÖRDÜĞÜM

Son kez tahta kılıca dönmek istiyorum. Kaynak açısından hüküm açık: Bu bir silahtır. Ejderha onunla öldürülür. Ama ben bugünden baktığımda şu soruyu duymaya devam ediyorum: Bir insana güç verildiğinde ona ne verilmiş olur?

Hak mı? Sorumluluk mu? İmtihan mı? Sarı Saltuk'un gerçekten bu soruyu düşündüğünü iddia edemem. Bu benim sorum. Ama menkıbe bana onu sorduruyor. Tahta kılıcın benim için bugünkü anlamı buradadır.

Çelik kadar öldürücü bir işlev görür. Ama görüntüsü insana: "Bu bildiğin kılıç değil." der. Belki bazen hikâyenin görevi cevap vermek değil, alıştığımız nesneye yeniden baktırmaktır.

YEDİ BAŞIN SONUNCUSU

Ejderhanın yedi başı kesildi. Ama hikâyenin başları çoğaldı. Bir baş: Kaliakra. Bir baş: Hızır. Bir baş: tahta kılıç. Bir baş: St. George. Bir baş: ortak kutsal mekân. Bir baş: fetih ve uyarlama.

Bir baş: insanın başkasının kutsalına duyduğu merak. Bu yedi sayımı kaynak söylemiyor. Bu benim bölümün sonunda kurduğum edebî aynadır. O yüzden bunu tarih diye değil, yazarın yankısı

olarak bırakıyorum. Çünkü şimdi asıl yaratığın ejderha olmadığını fark ediyoruz. Asıl mesele: sınır. Dinler arasındaki. Halklar arasındaki. Hatıralar arasındaki. Ve bazı insanlar bu sınırdaki öyle bir yerde durur ki iki taraf da onu bütünüyle yabancı sayamaz.

Sarı Saltuk böyle bir şahsiyet olabilir.

KALİAKRA'DAN ÇIKARKEN

Rüzgâr yine kayaların üzerinden geçiyor. Aşağıda Karadeniz. Ejderha yok. Ama mağara duruyor. Taş duruyor. Su duruyor. Hikâye duruyor. George'un atı başka ikonlarda koşmaya devam ediyor.

Saltuk'un tahta kılıcı başka menkıbelerde. İki kutsal savaşçı tarihsel olarak birbirinden yüzyıllarca uzakta. Ama hafızada: aynı yaratığın iki yanında durabilecek kadar yakınlar. Bundan sonra artık: "Ejderhayı kim öldürdü?"

sorusu yetmiyor. Daha zor bir soruya geldik: Bir eren nasıl birden fazla dinin hafızasına girer? Bir Müslüman velî nasıl Hristiyan azizlerin mekânlarına yaklaşır? Bir Hristiyan neden Müslüman erenin makamına gelir?

Aynı taş iki insan için nasıl farklı isimlerle kutsal olabilir? Bir mağaranın kaç adı olabilir? Bir kutsal insanın kaç bedeni? Kaç mezarı? Kaç kimliği? Ve sonunda: Bir insan öldükten sonra onu kimin hatırlayacağına kim karar verir?

İşte şimdi yeni kapı açılıyor.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI VII | Aynı yerde biriken hafıza

Bir suyun başında farklı yollar. Ortak mekânlarda biriken hafızaya simgesel bakış.

KAPI VII

Bir Eren Nasıl Birden Fazla Dinin Hafızasına Girer?

“Gönül Çalab’ın tahtı, Çalab gönüle baktı; iki cihan bedbahtı kim gönül yıkar ise.”

- Yunus Emre

Aynı kıyıda farklı dualar duyulduğunda ben önce dinlemek istiyorum. İnsanlar kimi anıyor, neyi hatırlıyor, hangi acıyla o kapıya geliyor? Bu bölümün sorusu oradan başlıyor.

Bir insan öldüğünde adı kime kalır? Ailesine mi? Müridlerine mi? Onunla aynı inancı paylaşanlara mı? Yoksa yüzyıllar boyunca mezarına, mağarasına, suyuna, taşına ve hikâyesine gelen herkese mi?

KAPI VI’da bir ejderhanın peşinden gittik. Kaliakra’ya vardık. Yedi baş gördük. Yedi ok. Hızır. Tahta kılıç. Sonra aynı yarattığın başka bir kutsal savaşçının karşısında yeniden belirdiğini gördük: Aziz Georgios.

St. George. Ve ejderhanın arkasından daha zor bir mesele çıktı. Çünkü Sarı Saltuk’un Balkanlardaki hikâyesi yalnız Müslümanların anlattığı bir velî hikâyesi olarak kalmadı. Bazı Hristiyan topluluklar da onunla ilişkilendirilen mekânlara geldiler.

Bazı yerlerde Sarı Saltuk’un adı bir Hristiyan azizin adıyla yan yana yaşadı. Bazen: Aziz Nikola. Bazen: Aziz Naum. Bazen: Aziz Spyridon. Ejderha anlatısının güçlü olduğu başka bir hatta: Aziz Georgios.

Bir Müslüman: “Sarı Saltuk.” dedi. Bir Hristiyan aynı yere başka bir kutsal isimle baktı. Fakat ikisinin aynı şeyi düşündüğünü söyleyemeyiz. İşte asıl mesele de budur. Bir yer iki farklı insan için kutsal olabilir.

Ama: aynı biçimde kutsal olmak zorunda değildir. Bu kapıda dinleri birbirine eritmeyeceğiz. Farklılıkları koruyacağız. Ama aralarındaki geçitleri de kapatmayacağız. Çünkü Sarı Saltuk'un Balkan hafızasının belki de en şaşırtıcı tarafı tam burada ortaya çıkar: Aynı kutsal mekânın iki ayrı dinî dilde konuşabilmesi.

AYNI YER, İKİ İSİM

Bir mezar düşünelim. Müslüman ziyaretçi gelir. Orayı Sarı Saltuk'un makamı bilir. Hristiyan ziyaretçi gelir. O aynı yeri başka bir azizle ilişkilendirir. Tarihçi hemen sormak zorundadır: Kim önce geldi?

Mezar gerçekten kimin? Mekânın en eski adı neydi? Hangi yapı önce vardı? Hangi gelenek daha geç oluştu? Bunlar vazgeçilmez sorulardır. Ama insan hafızası yalnız bunlarla çalışmaz. Bir devlet yıkılabilir.

Başka bir devlet gelir. Dil değişir. Topluluk değişir. Kilise yıkılır. Tekke kurulur. Tekke yıkılır. Şapel yapılır. Ama kutsal yer bazen bütün bu değişimlerden daha uzun yaşar. Yeni gelen eski hikâyeyi tamamen silebilir.

Bazen silemez. Bazen kendi hikâyesini onun üzerine yazar. Bazen iki anlatı yan yana kalır. Yüzyıllar sonra aynı taşın iki adı olabilir. İşte o zaman: “Bu yer aslında kimin?” sorusu tarih sorusu olmaya devam eder.

Fakat yanına başka bir soru eklenir: İnsanlar bu yeri kimlerin yeri hâline getirdi?

BABADAĞ - BİR İSİM COĞRAFYAYA DÖNÜŞÜR

Sarı Saltuk hafızasının en güçlü merkezlerinden biri: Babadağ. Kuzey Dobruca. Bugünkü Romanya. Sarı Saltuk'un tarihsel hafızasına en yakın coğrafyalardan biri. İbnü's-Serrâc'ın bizi getirdiği Sakçı-İsakça dünyasının yakınında.

Yüzyıllar geçtikçe Sarı Saltuk'un adı burada bir ziyaret merkezine dönüşür. Osmanlı döneminde II. Bayezid türbeyi ihya ettirir. Yanına yapıların ve vakıfların eklenmesiyle büyük bir dinî merkez ortaya çıkar.

Ve sonunda bir erenin lakabı: bir kasabanın adına yerleşir. Baba. Dağ. Babadağ. Bir insanın adının coğrafyaya yerleşmesi hafızanın en kalıcı biçimlerinden biridir. Kitap kaybolabilir.

Belge yanabilir. Ama insanlar her gün: “Nereye gidiyorsun?” diye sorulduğunda o adı söylemeye devam eder. Sarı Saltuk böylece yalnız mezarda değil, dilin içinde yaşamaya başlar. Daha da önemlisi: TDV kayıtları Babadağ’daki türbenin geçmişte Hristiyanlar tarafından da ziyaret edildiğini açık biçimde belirtir.

Bu küçük bir ayrıntı değildir. Çünkü Hristiyan ziyaretçinin oraya gelmesi: Müslüman olduğu ya da Sarı Saltuk’u Müslümanların anladığı şekilde kabul ettiği anlamına gelmez. Başka bir şey olmuş olabilir.

Kutsallığın etkisine inanmak. Şifa aramak. Korunmak istemek. Yerel geleneği sürdürmek. Bir komşudan duyduğu makamı ziyaret etmek. Kesin niyeti her ziyaretçi için bilmiyoruz. O yüzden onların iç dünyasını yazmayacağız.

Ama davranışın kendisi önemlidir: Sınır geçilmiştir.

BİR İNSAN NEDEN BAŞKASININ VELÎSİNE GİDER?

Bu soru modern dünyada düşündüğümüzden daha karmaşıktır. Dinî kurumların sınırları vardır. İnanç ilkeleri. İbadet biçimleri. Helâl ve haramlar. Kilise hukuku. Fıkıh. Fakat halkın yaşadığı din yalnız metinlerden ibaret değildir.

Hastalık vardır. Çocuksuzluk. Yolculuk. Kuraklık. Korku. Kaybolan hayvan. Tehlikeli deniz. Bir insanın başına gelen dert, bazen dinî sınırın öte tarafındaki kutsal mekânı bile görünür hâle getirebilir.

Bu: “Bütün dinler aynıdır.” demek değildir. Tam tersine insanlar kendi dinî kimliklerini korurken de başka geleneğin kutsal mekânına yönelebilir. Dinler tarihi bakımından asıl ilginç olan da budur.

İnanç sınırı korunurken ziyaret sınırı aşılabılır.

HASLUCK - KUTSAL SINIRLARI TAKİP EDEN ARAŞTIRMACI

XX. yüzyılın başında Anadolu ve Balkanlardaki bu tür mekânlarla sistematik biçimde ilgilenen en önemli isimlerden biri: Frederick William Hasluck. Arkeolog. Tarihçi. Gezgin. Onun dikkatini çeken şeylerden biri, Müslüman ve Hristiyan kutsal mekânlarının bazı yerlerde birbirinin içine girmesiydi.

Hasluck bunları: ambiguous sanctuaries ve double cults gibi kavramlarla değerlendirdi. Yani: çift kimlikli, iki topluluk tarafından farklı biçimlerde kutsal sayılan mekânlar. Fakat Hasluck'un modeli de daha sonraki araştırmacılar tarafından yeniden tartışıldı.

Çünkü her ortak mekânın tarihi aynı değildir. Bir yerde gerçekten iki topluluk yan yana ziyaret eder. Başka yerde bir taraf eski kutsal alanı devralmıştır. Başka yerde rekabet vardır.

Başka yerde insanlar aynı mezara farklı isim verir. Bu nedenle bugün daha dikkatli konuşuyoruz. Ortak ziyaret. Çift kült. Dolanık kutsallık. Kültürel tercüme. Bazen de: rekabet içeren paylaşım.

Tek bir kavram bütün Balkanları açıklamıyor. Sarı Saltuk'un önemi de tam burada. Neredeyse bütün bu biçimlerin bir kısmı onun hafızasında görülebiliyor.

KALIAKRA'YA BİR DAHA DÖNELİM

KAPI VI'da Kaliakra'ya ejderha için gitmiştik. Şimdi aynı burna başka bir gözle bakalım. Karadeniz. Uçurum. Mağaralar. Sarı Saltuk zâviyesi. Ve Hristiyan Aziz Nikola hafızası. Bu kez elimizde yalnız menkıbe yok.

XVI. yüzyılın ortasında devlet kayıtları Kaliakra'daki Sarı Saltuk zâviyesinin varlığını gösterir. 1559 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın Varna kadısına gönderdiği bir hükümde, zâviyedeki dervişlerin soruşturulması istenir.

Bu önemli. Çünkü bize Sarı Saltuk hafızasının yalnız halk arasında değil, merkezî dinî ve siyasî otoritenin de dikkat alanında olduğunu gösterir. Yani sınırdaki kutsallık her zaman resmî din anlayışına rahatça sığmıyordu.

Kaliakra uzaktadır. Ama merkez orayı görmektedir.

1585 - ZÂVİYENİN KAPISI KİME AÇIKTI?

Yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra başka bir ziyaretçi gelir. Fransız François de Pavie de Fourquevaux. 1585 yılında Karadeniz kıyılarında yaptığı yolculuk sırasında Kaliakra zâviyesine uğrar.

Ve dikkat çekici bir manzara kaydeder. Yaklaşık: iki yüz derviş. Beyaz giysiler içinde. Ve seyyahın anlatımına göre gelenlere ikramda

bulunurlar. Yalnız Müslümanlara değil. Hristiyanlara ve diğer gelenlere de.

Bu ayrıntı çok kıymetlidir. Çünkü ortak ziyaret konusunu üç yüzyıl sonra uydurulmuş romantik bir hikâye olmaktan çıkarır. XVI. yüzyılın sonunda bile Kaliakra'daki zâviyenin farklı inançlardan ziyaretçilere açık bir misafirperverlik alanı olarak algılandığını gösterir.

Ama yine dikkat: Buradan: “Dervişler bütün dinleri aynı kabul ediyordu.” sonucu çıkmaz. Kaynak bunu söylemiyor. Söyleyebileceğimiz daha sağlam şey: Kapı herkese kapanmamıştı.

ÜÇ YÜZYIL SONRA AYNI MAĞARA

Sonra zaman ileri sıçrar. 1886. Çek tarihçi ve Slavist: Konstantin Jireček Kaliakra'ya gelir. Burnun ucunda deniz feneri yakınında kayaya oyulmuş, birbirine bağlı küçük mağaralardan söz eder.

Ve oradaki bir bölümün kimliği konusunda iki ayrı hafıza bulunduğunu kaydeder. Hristiyanlar: Aziz Nikola'nın mezarı der. Yerel Müslümanlar ise: Hacı Baba adlı kutsal kişinin mezarı olarak ziyaret eder.

Daha sonra Hasluck bu çift kimliğin Sarı Saltuk hafızasıyla bağını açık biçimde kurar ve XX. yüzyılın başlarında mekânın hem Müslüman hem Hristiyan ziyaretçiler tarafından kullanıldığını kaydeder.

Bir an bunu düşünelim. XVI. yüzyılda: Sarı Saltuk zâviyesi. XIX. yüzyılda: aynı burunda Hristiyan için St. Nicholas, Müslüman için Hacı Baba/Sarı Saltuk. XX. yüzyıl başında: iki taraftan ziyaretçiler.

Ve bugün eski mağara kutsal alanı artık aynı biçimde yaşamasa da 1993'te St. Nicholas adına yeni bir şapel yapılmış durumda. İşte: dolanık hafıza dediğimiz şey soyut bir teori değildir.

Bir uçurumun üzerinde yaklaşık beş yüz yıl boyunca katman değiştiren gerçekte bir kutsal coğrafyadır.

NEDEN AZİZ NİKOLA?

Aziz Nikola'nın burada belirmesi tesadüfi görünmüyor. Doğu Hristiyanlığının en büyük azizlerinden biridir. Denizcilerin. Yolcuların. Tehlikede kalanların koruyucusu olarak çok güçlü bir kültü vardır.

Karadeniz kıyılarındaki manastır ve kiliselerde onun himayesi özellikle yaygındır. Kuehn'in araştırması da Karadeniz kıyılarındaki burunlarda bulunan Ortodoks manastır-kiliselerinin önemli koruyucularından birinin St. Nicholas olduğunu gösterir.

Şimdi Sarı Saltuk'un hafızasına bakalım. Karadeniz. Deniz yolculukları. Su üzerinde geçiş. Balıklar. Batmaktan kurtuluş. Kaliakra. Dobruca. İki figürü aynı kişi yapmaya gerek yok. Ama insanların kutsal işlevler arasında benzerlik kurabilmesi anlaşılır hâle geliyor.

Bir Hristiyan denizde: Nicholas'ı hatırlar. Bir Müslüman: Sarı Saltuk'u. Korkunun adı farklı değildir. Deniz yine denizdir.

MIXED WORSHIP NE DEMEKTİR?

Sara Kuehn bu Sarı Saltuk-St. Nicholas ilişkisini: Mixed Worship: The Double Cult of Sarı Saltuk and St. Nicholas başlığı altında inceler. Buradaki "mixed worship" ifadesini dikkatli anlamak gerekir.

Bu: iki dinin birleşip yeni bir üçüncü din üretmesi değildir. İnsanların aynı anda hem Müslüman hem Hristiyan olması da değil. Daha çok: farklı dinî kimliklerin aynı kutsal coğrafyada karşılaşması, aynı veya üst üste binen makamları ziyaret etmesi, bir kutsal şahsiyeti kendi dinî dillerine tercüme etmesi

anlamına gelir. Bazen ortaklık vardır. Bazen rekabet. Bazen sahiplenme. Bazen yalnız aynı yerin farklı adlarla kullanılması. Kuehn'in önemli katkısı bu çeşitliliği tek bir "hoşgörü" hikâyesine indirgememesidir.

SALTUKNÂME'DE KUTSAL MEKÂN NASIL DÖNÜŞÜR?

Bu nedenle Saltuknâme'deki bir ayrıntı ayrıca önemlidir. Ejderha yenilir. Ardından mevcut Hristiyan kutsal yapısının zâviyeye çevrildiği anlatılır. Sarı Saltuk esasını taş a saplar.

Menkıbeye göre su çıkar. Eski mekân: yeni kutsallığın mekânına dönüşür. Bu bize ortak kutsal alanların yalnız: "iki taraf birbirini sevdi" diye doğmadığını hatırlatır. Fetih vardır.

Dinî dönüşüm. Mekânın yeniden adlandırılması. Eski kutsallığın yeni anlatıya katılması. Bazen yeni gelen eski yapıyı yok etmez. Kendi kutsal hikâyesinin içine alır. Bu: ortaklaşma da olabilir.

Sahiplenme de. İkiisi arasındaki sınır her zaman temiz değildir.

BABAESKİ - HAFIZA BAZEN TARİHTEN SONRA GELİR

Sarı Saltuk’a bağlanan başka önemli yerlerden biri Babaeski’dir. Fakat burada kronoloji bize güzel bir uyarı yapar. Sarı Saltuk XIII. yüzyılda yaşamıştır. Babaeski’deki Sarı Saltuk tekke ve türbesinin tarihsel kayıtları ise daha sonraki Osmanlı dönemine aittir.

1480’lerden itibaren yapı hakkında belgeler vardır. Dolayısıyla: “Sarı Saltuk buradaki tekkeyi bizzat kurdu.” demek doğru değildir. Ama bu, Babaeski hafızasını önemsiz yapmaz. Tam tersine bize başka bir mekanizma gösterir: Kutsal coğrafya ölümden sonra da büyüyebilir.

Eren gitmiştir. Ama adı yeni yerlere yerleşmeye devam eder.

OHRI GÖLÜ’NE GİDELİM

Şimdi Dobruca’dan ayrılalım. Balkanların güneybatısına. Ohri Gölü. Dağların arasında büyük bir su. Kıyısında: Sveti Naum Manastırı. Kurucu aziz: Naum. IX-X. yüzyıl Slav-Ortodoks dünyasının önemli dinî şahsiyetlerinden.

Sarı Saltuk’tan yüzyıllarca önce. Dolayısıyla: Sarı Saltuk = Naum tarihsel olarak mümkün değildir. Ama hafıza matematik bilmez. Ve burada iki kutsal kişi birbirine yaklaşır.

HASLUCK’UN 1914’TE DUYDUĞU HİKÂYE

1914 yılında Hasluck Sveti Naum Manastırı’nı ziyaret eder. Manastırın başrahibi ona bir hikâye anlatır. Üstelik hikâyenin kaynağını da belirtir: Korça çevresinden bir: Bektaşî Baba.

Hikâyede Sarı Saltuk ile bir Hristiyan başrahip vardır. İkiisinin de: bir hasır üzerinde mucizevî biçimde Ohri Gölü’nü geçtiği anlatılır. Bir anda KAPI IV aklımıza geliyor. Erenler seccadesi.

Karadeniz. Su üzerinde ilerleyen Sarı Saltuk. Şimdi aynı kahraman: Ohri Gölü’nde. Bu kez bir Hristiyan din adamının hikâyesiyle yan yana. Bu: Sarı Saltuk’un gerçekten tarihsel olarak Naum’la gölü geçtiğini göstermez.

Zaten kronoloji buna izin vermez. Ama anlatının taşıdığı başka bir gerçek vardır: Bir Müslüman ve bir Hristiyan kutsal şahsiyet aynı mucize dilinin içine girebilmiştir.

BU HAFIZA HASLUCK'LA BAŞLAMIYOR

Daha da önemlisi, Sarı Saltuk-Naum bağlantısı yalnız Hasluck'un duyduğu tek bir hikâyeden ibaret değildir. Arnavut aydını ve Osmanlı ansiklopedisti: Şemseddin Sami Frashëri Bektaşî ziyaretçilerin Sveti Naum Manastırı'na gittiklerini ve oradaki mezarı Sarı Saltuk'a ait makam olarak gördüklerini kaydeder.

1892'de bölgeyi gezen: Branislav Nušić de Müslümanların Aziz Naum'un mezarına hürmet ettiğini yazar. Hatta çevredeki yer adının: Sarisaltik şeklinde kullanılabildiğine dair kayıt vardır.

Bu çok güçlüdür. Çünkü artık tek bir masal anlatıcısından söz etmiyoruz. Farklı tarihlerde, farklı gözlemciler, aynı kutsal örtüşmenin izlerini görüyor.

Kuehn'in modern saha araştırmasında da Sveti Naum'daki görevlilerin Sarı Saltuk makamını sormaya gelen Müslüman ziyaretçilere yabancı olmadığı ve günümüzde de Balkanlar ile Türkiye'den Müslüman ziyaretçilerin buraya geldiği belirtilmektedir.

NAUM'UN MEZARI, SALTUK'UN MAKAMI

Bu görüntüyü bir an sadeleştirelim. Bir Ortodoks manastırı. İçeride Aziz Naum'un mezarı. Hristiyan ziyaretçi için: Naum. Bektaşî ziyaretçi için: Sarı Saltuk'un makamı. Aynı sanduka.

İki kutsal isim. Ama: iki ayrı din. İşte burada "özdeşlik" sözü bile bazen yetersiz kalıyor. Çünkü mesele tarihsel olarak: "Bunlar aynı kişiydi." değil. Mesele: Aynı mezarın iki hafızada iki ayrı kutsal kişiyi taşıyabilmesi.

Bu çok daha ilginç.

NAUM NEDEN SARI SALTUK'A YAKLAŞABİLDİ?

Aziz Naum'un sonraki halk kültüründe şifa verici kutsal kişi olarak güçlü bir yeri vardır. Manastırı bir ziyaret merkezidir. Sarı Saltuk da menkıbe dünyasında keramet, koruyuculuk, yolculuk

ve olağanüstü yardım anlatılarıyla çevrilidir. Yine aynı mekanizmayla karşılaşırız. İki figür aynı değildir. Ama kutsal işlevleri arasında insanlar: tercüme edilebilir bir yakınlık

görebilir. İnsanlar akademik karşılaştırma tablosu hazırlamaz. Bazen sadece: “Bizim eren de böyle.” der. Hafızaların yaklaşması için kimi zaman bu kadarı yeterlidir.

BİR HASIRIN HAFIZASI

Ohri hikâyesindeki hasır ayrıca ilginçtir. KAPI IV’te: erenler seccadesi. Burada: hasır. İkinin bire bir aynı nesne olduğunu söylemeyeceğiz. Ama motif açıktır. Sıradan bir nesne suyun üzerinde insan taşır.

Su: engel olmaktan çıkar. Kutsallık: yol açar. Bu tür anlatı paralellikleri insanların farklı kutsal kişileri birbirine yaklaştırmasını kolaylaştırabilir. Belki kutsal kişiler önce isimleriyle değil, yaptıkları şeylerle tercüme edilir.

KRUJA - BEDEN YOK, AYAK İZİ VAR

Şimdi Arnavutluk’a. Kruja. Akçahisar. Dağlık alanda Sarı Saltuk’la ilişkilendirilen mağara makam. Burada bizi bekleyen şey mezardan biraz farklıdır. Ayak izi. Kuehn’in saha araştırmaları Kruja yakınındaki makamın içinde Sarı Saltuk’a ait olduğuna inanılan kutsal ayak izinin bugün de mekânın merkezî unsurlarından biri olduğunu gösteriyor.

Gelenek bu izi Sarı Saltuk’un Korfu’ya gerçekleştirdiği mucizevî geçişle ilişkilendiriyor. Bu çok önemli. Çünkü beden yoktur. Kemik yok. Tabut yok. Ama: temasın izi vardır. Menkıbe: “Buradaydı.”

der. Taş: “İzi burada.” diye cevap verir.

İZ BAZEN MEZARDAN DAHA HAREKETLİDİR

Mezar insanı bir yere bağlar. Ayak izi: hareketi anlatır. Sarı Saltuk’un Balkan hafızası için bu neredeyse mükemmel bir semboldür. O yalnız yatan kutsal kişi değildir. Geçen kutsal kişidir.

Dobruca. Kaliakra. Ohri. Kruja. Bosna. Başka yerler. Her mekân: “Buradan geçti.” diyebilir. Beden bir yerde olabilir. Ama ayak izi: her yerde çoğalabilir.

ST. SPYRIDON - YENİ BİR TERCÜME

Kruja-Korfu hattında Sarı Saltuk'un kutsal kimliği bu kez başka bir Ortodoks azizle kesişir: St. Spyridon. Spyridon Kıbrıs kökenli eski bir Hristiyan piskopos-azizidir. Sonraki kültü özellikle Korfu'yla çok güçlü biçimde ilişkilidir.

Kuehn'in saha çalışmalarında Kruja'daki Sarı Saltuk makamı, Korfu'ya mucizevî geçiş ve St. Spyridon kimliği aynı kutsal tercüme alanı içinde incelenmektedir. Bir kez daha: George değil.

Nicholas değil. Naum değil. Bu kez: Spyridon. Ve işte bu çeşitlilik bize nihai olarak şunu kanıtıyor: Sarı Saltuk'un Hristiyan hafızasında tek bir karşılığı yoktur. Yer değiştikçe: tercüme değişir.

NEDEN HER COĞRAFYADA BAŞKA BİR AZİZ?

Çünkü kutsallık sözlükle çevrilmez. Yerel ihtiyaçla çevrilir. Denizin yanında: denizci koruyucu öne çıkabilir. Ejderha anlatısının güçlü olduğu yerde: asker aziz. Bir manastır çevresinde: o manastırın kurucu azizi.

Bir adanın hafızasında: yerel koruyucu. Sarı Saltuk'un menkıbe kişiliği de buna izin verecek kadar geniştir. Savaşçıdır. Deniz yolcusudur. Derviştir. Keramet sahibidir. Koruyucu kutsal kişidir.

Ejderha öldürür. Şifa anlatılarıyla ilişkilendirilir. Yolculuk eder. Bu nedenle farklı yerler onun başka bir yüzünü seçebilir. Tek bir kişi. Çok sayıda kutsal tercüme.

MULTIPLICATION - TRANSLOCATION - ADAPTATION

Sara Kuehn Sarı Saltuk'un Balkan kutsal coğrafyasını anlamak için üç çok güçlü kavram kullanır: Multiplication - çoğalma. Translocation - yer değiştirme. Adaptation - uyarlanma. Bir kutsal şahsiyetin hikâyesi yeni yere gider.

Orada aynı kalmaz. Yerel azizle karşılaşır. Yerel mağarayla. Yerel suyla. Yerel tarih ve siyasî hafızayla. Sonra: yeni bir Sarı Saltuk anlatısı oluşur. Bu nedenle karşımızda merkezden çevreye kopyalanmış tek tip bir kült yoktur.

Çok merkezli bir kutsal coğrafya vardır. Her merkez aynı ismi biraz başka türlü hatırlar.

HAREKET HÂLİNDEKİ EREN

Sarı Saltuk'un hayatına dair menkıbelerin temel hareketi: yolculuktur. Ama daha tuhaf olan şudur: Öldükten sonra da yolculuk bitmez. Kuehn'in kullandığı ifadeyle: bir kutsal kişi "on the move" hâlinededir. İnsan ölmüştür. Hikâye yürümeye devam eder. Bir derviş onu başka köye taşır. Bir asker başka ülkeye. Bir göçmen yeni coğrafyaya. Bir tekke kendi silsilesine alır. Bir Hristiyan komşu onu bildiği azize benzetir. Bir makam doğar. Sonra başka makam. Bazen kutsal kişinin bedeni değil: adı göç eder. Ve ad vardığı yerde yeniden beden kazanır.

BLAGAJ - SUYUN BAŞINDAKİ HAFIZA

Sarı Saltuk'un adına bağlanan bir başka güçlü yer: Blagaj. Bosna-Hersek. Buna Nehri'nin büyük kaya duvarının altından çıktığı yer. Yanında tekke. Ve türbe/makam hafızası. TDV, Blagaj'ı bugün Sarı Saltuk'a bağlanan önemli ziyaret yerlerinden biri olarak kaydeder.

Fakat burada özellikle dikkatli olmalıyız. Mevcut tekkenin bütün mimari tarihini XIII. yüzyılda Sarı Saltuk'a bağlayamayız. Sonraki Osmanlı ve tekke katmanları vardır. Dolayısıyla: "Sarı Saltuk bu binayı yaptı."

demeyeceğiz. Daha doğru cümle: Sarı Saltuk'un hafızası bu mekâna yerleşmiştir. Ve bu bile yeterince dikkat çekici. Çünkü Dobruca'daki bir erenin adı: Bosna'daki bir su kaynağına kadar ulaşmıştır.

NEDEN YİNE SU?

Kaliakra. Ohri Gölü. Kruja'dan Korfu'ya geçiş. Blagaj'daki Buna kaynağı. Babadağ ve Karadeniz dünyası. KAPI V'te: balık. Nil. âb-ı hayat. deniz. KAPI VI'da: ejderha ardından su. Sarı Saltuk'un hafızası tekrar tekrar suyun yanında belirir.

Buradan: "Su onun resmî sembolüdür." sonucunu çıkarmayacağız. Kaynaklar böyle bir sistem kurmuyor. Ama tekrar bize başka bir şeyi düşündürüyor. Sarı Saltuk: hareket eden bir kutsal kişidir.

Su ise insanın önüne hem engel, hem yol çıkarır. Belki bu yüzden anlatı onu sürekli suyun kenarına getirir.

KUTSAL MEKÂNIN GÜNLÜK GERÇEĞİ

Ortak ziyaretlerin nasıl gerçekleştiğini anlatırken dikkatli olmak gerekir. Her yerde: aynı ritüel, aynı dua, aynı uygulama yoktur. Bir mekânda iki topluluk farklı günlerde gelebilir.

Başka yerde aynı zamanda. Bir taraf mezarı ziyaret eder. Diğer taraf şapelde dua eder. Bazen yalnızca mekâna hürmet ortaktır. Bu yüzden romancı gibi: “Şu Müslüman kadın geldi, arkasından şu Hristiyan aile geldi.”

diye kaynakta olmayan sahneler kurmayacağız. Elimizdeki daha güçlü gerçek zaten yeterli: İnsanlar geldi. Farklı inançlarla. Aynı kutsal coğrafyaya. Bazen yüzyıllarca. Bundan daha güçlü bir görüntü icat etmemize gerek yok.

“HERKES KARDEŞTİ” HİKÂYESİNE DİKKAT

Bu kitabın kolayca düşebileceği en güzel tuzaklardan biri: “Eskiden farklı dinler ne güzel birlikte yaşıyormuş.” demek. Bazen yaşadılar. Bazen birlikte ziyaret ettiler. Ama aynı tarih: savaşlarla, zorunlu göçlerle, dinî rekabetle, mülkiyet çatışmalarıyla, kilise-tekke dönüşümleriyle, isyânlarla, devlet baskısıyla

doludur. Kaliakra bunun için bile mükemmel örnek. Bir yanda 1585’te farklı ziyaretçilere açık zâviye. Öte yanda 1559’da devletin aynı zâviyeyi dinî bakımdan soruşturması. Aynı mekânda açıklık da var, kontrol de.

İşte gerçek tarih budur. Tek renge gelmez.

ANTAGONİSTİK HOŞGÖRÜ

Modern araştırmalar bazı ortak kutsal alanları anlamak için: antagonistic tolerance yani kabaca: gerilim içindeki birlikte varoluş kavramını da kullanır. Bu ifade kulağa çelişkili geliyor.

Ama hayat da çelişkilidir. İki topluluk aynı yeri kutsal sayabilir. Ama her biri: “Burası aslında bizim.” demeye devam edebilir. Birbirlerinin ziyaretine tamamen engel olmayabilirler.

Ama kutsal kişinin gerçek kimliği konusunda aynı fikirde değildirler. Belki Sarı Saltuk kültürünün bazı mekânlarını anlamının en dürüst yollarından biri budur. Paylaşmak her zaman uzlaşmak değildir.

FETİH, DÖNÜŞÜM VE HAFIZA

Sarı Saltuk'un Balkan hafızasını Osmanlı yayılmasından tamamen ayırmak da doğru olmaz. Dervişler. Gaziler. Tekkeler. Zâviyeler. Vakfiyeler. Yeni yerleşimler. Eski Hristiyan kutsal mekânlarının dönüşümü.

Bunların hepsi gerçek tarihsel süreçlerdir. Bazı yerlerde Sarı Saltuk adı bu yeni Müslüman coğrafyanın öncü kutsal ismine dönüşür. Ama şunu da ayırmamız gerekir: Tarihsel Sarı Saltuk'un gerçekten gittiği yerler ile ölümünden sonra onun adına bağlanan yerler aynı liste değildir. Bir makamın XV., XVI. veya daha sonraki yüzyılda ortaya çıkması: Sarı Saltuk'un XIII. yüzyılda orada bulunmuş olduğunu kanıtlamaz.

Ama başka bir şeyi kanıtlar: İnsanlar onun orada bulunmuş olmasını önemli saymışlardır. Hafıza bazen coğrafyayı geçmişe doğru yeniden örer.

SENKRETİZM KELİMESİ YETER Mİ?

Uzun süre bu tür olayları açıklamak için: senkretizm kelimesi çok kullanıldı. Farklı dinlerden öğelerin karışması. Fakat bu kelime bazen iki "saf" dinin alınıp bir kapta birbirine karıştırılması gibi fazla mekanik bir görüntü oluşturur.

Sarı Saltuk örnekleri bundan daha hareketlidir. Bir Müslüman Hristiyan olmaz. Bir Hristiyan Müslüman olmaz. Ama aynı mekâna gelebilirler. Bir mezarı farklı adlarla ziyaret edebilirler.

Bir mucizeyi kendi kutsal kişilerine bağlayabilirler. Bir ritüel komşu topluluğa geçebilir. Ama anlamı değişebilir. Bu nedenle: kültürel tercüme ifadesi özellikle güçlüdür. Çünkü tercümede bir şey korunur.

Ama tamamen aynı kalmaz.

KUTSAL ŞAHSİYET TERCÜME EDİLİRKEN NE OLUR?

Bir dili başka dile çevirdiğinizde her kelimenin tam karşılığı olmaz. Bazen yakın anlam seçersiniz. Bazen açıklama gerekir. Bazen kelimeyi aynen bırakırsınız. Sarı Saltuk'un Balkanlardaki kutsal kimliğinde de buna benzer bir şey oluyor.

Yeni topluluk soruyor: “Bu kim?” Cevap: Bir eren. Bir gazi. Bir velî. Ama bu kelimeler Hristiyan köylünün kutsal sözlüğünde aynı şekilde bulunmuyor. O bildiği kutsal kategoriye bakıyor.

Aziz. Koruyucu. Mucize sahibi. Denizci koruyucusu. Ejderha öldüren asker. Manastır kurucusu. Ve: tercüme başlıyor. Saltuk / Nicholas. Saltuk / Naum. Saltuk / Spyridon. Bazı anlatı hatlarında: Saltuk / George.

Ama hiçbir tercüme bire bir değildir. Her biri başka bir yönünü seçer.

BEKTAŞÎ HAFIZANIN ROLÜ

Bu süreçte Bektaşî hafızasının rolü özellikle önemlidir. Fakat yine tarihsel kronolojiyi koruyalım. Sarı Saltuk XIII. yüzyıl insanıdır. Kurumsal Bektaşîlik daha sonraki yüzyıllarda şekillenir.

Bu nedenle: “Sarı Saltuk tarihsel olarak Bektaşî tarikatına mensuptu.” diyemeyiz. Ama: Bektaşî geleneğin Sarı Saltuk'u kendi büyük erenlerinden biri olarak kuvvetle sahiplendiğini açıkça söyleyebiliriz.

Ve Balkanlarda kurumsallaşan Bektaşî ağları onun hikâyelerinin taşınmasında önemli rol oynar. Ohri'deki Sarı Saltuk-Naum bağlantısının Hasluck'a bir Bektaşî Baba aracılığıyla ulaşması bunun çok güzel bir örneğidir.

Hikâye yolculuk ederken yanında onu taşıyan insanlar da vardır.

HRİSTİYAN KILIĞINDA SARI SALTUK

Saltuknâme'nin Sarı Saltuk'a verdiği başka bir özellik de bu geçirgen hafızayı anlamamıza yardım eder. Menkıbelerde: diller bilir. Rahip ve keşiş kılığına girer. Hristiyan din adamlarıyla tartışır.

Onların kutsal metin ve inanç dünyasına ilişkin bilgi sahibi biri olarak gösterilir. Bütün bunların tarihsel biyografi olduğunu doğrulayamıyoruz.

Ama anlatının Sarı Saltuk'tan nasıl bir insan yarattığını görüyoruz:
Ötekinin dünyasına girebilen biri.

Bu çok önemlidir. Çünkü sınır yalnız geçilecek coğrafya değildir. Dil de sınırdır. Dinî bilgi. Kıyafet. Ritüel. Saltuknâme kahramanına bütün bu sınırları aşabilen bir kimlik verir.

Sonraki halk hafızasının onu başka dinî kimliklere tercüme edebilmesi için anlatısal zemin çoktan hazırlanmıştır.

SINIRDA YAŞAMAK

Dobruca'da, Makedonya'da, Arnavutluk'ta, Bosna'da başka inanç uzakta değildir. Komşudur. Pazarda gördüğün insan. Aynı yolu kullanan. Aynı suyu içen. Bazen aynı dili konuşan. Bazen başka devlete sadık.

Bazen düşman. Bazen akraba. Sınır toplumu yalnız iki ordunun karşılaştığı yer değildir. İki gündelik hayatın birbirine sürtündüğü yerdir. Yemek kelime alır. Dil kelime alır. Müzik makam alır.

Kıyafet biçim. Hikâye de: kutsal kişi alabilir.

DÖRT AZİZ, BİR EREN

Şimdi ana kesişimleri yan yana getirelim.

ST. GEORGE

Ejderha. Asker-aziz. Kutsal savaşçı.

ST. NICHOLAS

Deniz. Yolculuk. Koruyuculuk.

ST. NAUM

Manastır. Şifa. Yerel kutsal kurucu.

ST. SPYRIDON

Korfu. Mucize. Yerel koruyuculuk. Ve:

SARI SALTUK

Ejderha öldürür. Deniz aşar. Keramet gösterir. Dervîştir. Gazidir. Makamları vardır. Şifayla ilişkilendirilir. Yolculuk eder. Birden fazla yerde hatırlanır. Şimdi neden tek bir Hristiyan azizle sınırlı kalmadığını daha iyi görebiliriz.

Sarı Saltuk'un menkıbe kimliği: çok işlevlidir. Bu yüzden her coğrafya onun başka bir yüzünü kendi kutsal sözlüğüne çevirebilir.

AMA “GERÇEK SARI SALTUK” HANGİSİ?

Burada yeniden iki ayrı gerçeklik alanına dönüyoruz. Tarihsel Sarı Saltuk. XIII. yüzyıl. Dobruca. Sakçı. 697 / 1297-98. Erken kaynaklar. İbnü's-Serrâc. Mahmud Hayrânî bağlantısı. Bunlar tarih araştırmasının soruları.

Ve: Sarı Saltuk hafızası. Babadağ. Kaliakra. Ohri. Kruja. Blagaj. Babaeski. Başka makamlar. St. Nicholas. Naum. Spyridon. George. Bunlar başka türden gerçeklerdir. Bir makamın tarihsel Sarı Saltuk'un gerçek mezarı olmaması: o makamın tarihini yok etmez.

İnsanlar oraya gittiye, dua ettiyse, hikâye anlattıysa, çocuklarına gösterdiyse, o mekânın hafıza tarihi gerçektir. Bedenin gerçeğiyle: hafızanın gerçeği aynı değildir. Ama ikisi de araştırılabilir.

MAKAM

Bu nedenle önemli bir kelime: makam. Türbe ile makamı birbirine karıştırmamak gerekir. Türbe çoğu zaman kişinin bedeninin bulunduğu inanılan mezarla ilişkilidir. Makam ise: o kutsal kişinin bulunduğu, geçtiği, keramet gösterdiği, ruhen ilişkilendirildiği ya da yerel hafızada ona bağlanan yer olabilir. Bedeni orada olmak zorunda değildir. Sarı Saltuk için bu ayrım hayati. Çünkü onlarca yer: “Saltuk burada.” diyebilir. Bunların hepsinin altında aynı fiziksel beden bulunamaz.

Ama hepsi: aynı hafızaya açılan ayrı kapılar olabilir.

KUTSAL BEDEN COĞRAFYAYA DAĞILIYOR

Haritaya baktığımızda artık tuhaf bir şey görüyoruz. Bir beden yok. Bir sürü iz var. Babadağ'da türbe. Kaliakra'da mağara. Ohri'de başka bir azizin sandukası. Kruja'da ayak izi. Blagaj'da makam hafızası.

Babaeski'de kaybolmuş tekke. Başka yerlerde başka türbeler. Fiziksel insan: bir tane. Fakat kutsal şahsiyet: coğrafyaya dağılmış. Sanki her toplum Sarı Saltuk'un yolculuğundan kendine küçük bir parça almış.

Bir taş. Bir mağara. Bir mezar. Bir hikâye. Ve: "Burada da." demiş.

"BURADA DA"

Belki Sarı Saltuk hafızasının ana cümlelerinden biri budur. Burada da geçti. Burada da savaştı. Burada da dua etti. Burada da yattı. Burada da iz bıraktı. "Burada da" çoğaldıkça tarihçi zorlanır.

Çünkü beden bir tane. Ama menkıbe: bedeninin fizik kurallarına bağlı değildir. Sarı Saltuk'un gerçek mezarını aramak tarihsel olarak meşruttur. Ama bütün diğer makamları: "sahte" diye çöpe atarsak yanlış bir soru sormuş oluruz.

Onların değeri bedeninin orada bulunmasından gelmeyebilir. İnsanların onun orada bulunduğuna inanmasından gelir.

ORTAK KUTSAL MEKÂNDAN KİM KAZANDI?

Bazen Müslümanlar. Bazen Hristiyanlar. Bazen ikisi. Bazen hiçbiri. Bir kilise zâviyeye çevrilmişse: iktidar değişmiştir. Bir Müslüman türbesine Hristiyanlar da geliyorsa: eski sınır aşmıştır.

Bir Hristiyan manastırındaki mezarı Bektaşîler Sarı Saltuk makamı sayıyorsa: yeni bir kutsal tercüme oluşmuştur. Bir mağara yüzyıllar sonra tekrar St. Nicholas şapeline dönüşüyorsa: hafıza yeniden yön değiştirmiştir.

Kutsal coğrafyanın tarihi: düz bir fetih oku değildir. Gider. Döner. Üstüne yazılır. Silinir. Yeniden çıkar.

PALİMPSEST

Eski el yazmalarında bazen parşömenin üzerindeki yazı silinir. Aynı yüzeye yeni metin yazılır. Ama alttaki yazı tamamen kaybolmaz. Işık doğru açıdan vurduğunda eski harfler yeniden görünür.

Buna: palimpsest denir. Balkanların bazı kutsal mekânları da böyledir. Hristiyan katman. Müslüman katman. Yerel halk inancı. Tekke. Kilise. Yeni şapel. Eski mağara. Hepsî üst üste.

Birini kazıdığınızda alttan diğeri çıkar. Sarı Saltuk'un kutsal coğrafyası bu nedenle yalnız harita değildir. Bir hafıza palimpsestidir.

BU SARI SALTUK'U “EVRENSEL BARIŞ AZİZİ” YAPAR MI?

Hayır. Bu çok güzel bir cümle olurdu. Ve çok tehlikeli. Saltuknâme'nin Sarı Saltuk'u: İslâm'a davet eder. Gaza yapar. Hristiyan savaşçılarla cenk eder. Dinî polemik yürütür. Fetih anlatılarının içindedir.

Bunları saklarsak tarihsel ve metinsel Sarı Saltuk'u yumuşatmış oluruz. Ama birkaç yüzyıl sonra Hristiyanların da onun makamlarına gitmesini saklarsak: başka bir gerçeği sileriz. İki durum aynı anda doğrudur: Sarı Saltuk menkıbesi misyonerdir.

Sarı Saltuk'un sonraki kültü geçirgendir. Bence bu kapının en önemli tarihsel gerilimi budur. Bir insanın kendi anlatısındaki sınırlar, ölümünden sonra hafızasında aynı sertlikle kalmayabilir.

NİYET VE MİRAS

Tarihsel Sarı Saltuk Hristiyanların yüzyıllar sonra kendi adına bağlanan makamlara geleceğini biliyor muydun? Bilmiyoruz. Bunu ister miydi? Bilmiyoruz. Onları kendi kutsal hafızasının parçası sayar mıydı?

Bilmiyoruz. Ve bilmediğimiz yerde: susacağız. Onun ağzına: “Ben bütün dinleri bir göürdüm.” gibi güzel ama kaynaksız bir söz koymayacağız. Buna gerek yok. Çünkü gerçekleşen şey zaten daha ilginç.

İnsan kendi mirasının son şeklini belirleyemedi. Öldü. Sonra başkaları onu yeniden anlattı. Müslüman. Bektaşî. Sünnî. Hristiyan. Türk. Tatar. Arnavut. Boşnak. Makedon. Her biri başka bir parça ekledi.

Sarı Saltuk öldükten sonra da: başkalarının hafızasında yaşamaya devam etti.

BİR KUTSAL KİŞİ KİMİN “MALI”DIR?

Bu soru kulağa kaba geliyor. Ama hafıza siyaseti tam da bazen böyle işler. “Bizim erenimiz.” “Bizim azizimiz.” “Bizim toprağımız.” “Bizim mezarımız.” “Bizim tarihimiz.” Sarı Saltuk farklı topluluklar tarafından sahiplenilmiştir.

Ama hafıza tapu değildir. Bir insanın bir topluluğun hafızasında yaşaması, başka bir topluluğun onu hatırlamasını iptal etmez. Öte yandan: “herkesin Sarı Saltuk’u eşit derecede tarihsel gerçektir”

de diyemeyiz. Hafıza sahiplenmesi ile tarihsel iddia: aynı şey değildir. Bu ayrımı koruyacağız.

“BİZİMİNDE DE VAR”

KAPI VI’dan kalan cümleye dönelim. Belki ortak hafızanın ilk kapısı: “Bizimkinde de var.” dır. Ejderha? Bizimkinde de. Denizden kurtaran kutsal kişi? Bizimkinde de. Şifa veren mezar?

Bizimkinde de. Su üzerinde ilerleyen eren? Bizimkinde de. Sonra başka bir cümle doğabilir: “Belki aynı kişi.” Tarihçi bu ikinci cümleyi olduğu gibi kabul etmez. Ama onu çöpe de atmaz.

Çünkü asıl soru artık: Neden aynı gördüler? Hangi özellik? Hangi mekân? Hangi dönem? Hangi derviş? Hangi rahip? Hangi göç? Hangi fetih? Hangi ziyaret geleneği? İşte araştırma orada başlar.

DİNİN SINIRI İLE HAFIZANIN SINIRI AYNI DEĞİLDİR

Dinî sınırlar gerçekten vardır. İslâm başka. Hristiyanlık başka. Tanrı anlayışı. Peygamberlik. İsa’nın mahiyeti. Kilise. Kur’an. İbadet. Bunları birbirine karıştırmak hiçbir şeyi anlamamak olur.

Ama: hafızanın sınırı daha geçirgendir. Bir Müslüman Hristiyan azizin hikâyesini bilebilir. Bir Hristiyan Müslüman erenin makamına gidebilir. Bir masal iki dilde farklı adlarla yaşayabilir.

İnsanlar din değiştirmeden de: hikâye paylaşabilir. Sarı Saltuk bunun büyük örneklerinden biridir.

ERENİN EN GARİP KERAMETİ

Buradan sonra artık bir yazar olarak soru sorabilirim. Bir erenin en büyük kerameti nedir? Denizi geçmek? Ejderha öldürmek? Balığı konuşturmak? Nil'i durdurmak? Ölüyü diriltmek? Bunların hepsi menkıbenin içinde olağanüstü.

Ama Sarı Saltuk'un hikâyesinde bana daha sessiz bir şey şaşırtıcı geliyor: Bir insan ölüyor. Yüzyıllar geçiyor. Ve onunla aynı dinden olmayan biri: onunla ilişkilendirilen kapıya geliyor.

Bu Sarı Saltuk'un bilinçli projesi olmayabilir. Bunu bilmiyoruz. Ama hafızasının gerçek sonucudur. Bir orduyla bir şehre girebilirsiniz. Bir fermanla bir yapının adını değiştirebilirsiniz.

Ama insanların yüzyıllarca bir yere gelmeye devam etmesi: başka türden bir güçtür.

SARI SALTUK'UN ASIL MİRASI

Bu kitabın başından beri bir şeyi arıyoruz. Sarı Saltuk bize ne bıraktı? Fetih? Toprak? Tekke? Tarikat? Türbe? Menkıbe? Belki bunların hepsinden parçalar. Ama burada kitabın ana cümlesi daha görünür hâle geliyor: Sarı Saltuk'un asıl mirası fethettiği topraklar değil, birbirine bağladığı hafızalardır.

Bu cümleyi romantik bir slogan olarak değil, şimdi arkasında birikmiş somut örneklerle söyleyebiliriz. Babadağ. Müslüman türbesine gelen Hristiyanlar. Kaliakra. St. Nicholas ile Hacı Baba/Sarı Saltuk arasında yaşayan çift kimlik.

Ohri. Aziz Naum'un mezarına Sarı Saltuk makamı olarak giden Bektaşîler. Kruja. Ayak izi ve Spyridon hattı. Blagaj. Başka bir coğrafyaya yerleşen Sarı Saltuk hafızası. St. George. Ejderha aracılığıyla kesişen kutsal savaşçı anlatıları.

Bunlar: tek bir dinin sınırları içinde oluşmuş düz bir hat değildir. Birbirine değen hafızalardır.

AMA ŞİMDİ BİR PROBLEM VAR

Bütün bunları söyledikten sonra kaçamayacağımız fiziksel bir soru var. Sarı Saltuk: Babadağ'da mı yatıyor? Kaliakra'da mı? Kruja'da mı? Blagaj'da mı? Babaeski'de mi? Başka yerde mi?

Ohri'deki mezar gerçekten Naum ise: Sarı Saltuk neden orada? Kaliakra'daki mezar St. Nicholas ise: Saltuk neden orada? Ve daha da tuhafı: Bunların bazıları yalnız sonraki makamlar değildir.

Sarı Saltuk'un ölüm menkıbelerinin içinde: çoklu tabut hikâyesi zaten vardır. Üstelik çok erken. İbnü's-Serrâc'a kadar gider. Ama sayı değişir. Bir anlatı: başka sayı. Saltuknâme: on iki.

Başka gelenek: yedi. Başka bir metin: çok daha fazla. Aynı insan. Bir ölüm. Bir beden. Ama: birden fazla tabut. Birden fazla hükümdar. Birden fazla mezar. Birden fazla coğrafya. Şimdiye kadar sorduk: Bir eren nasıl birden fazla dinin hafızasına girer?

Şimdi soru daha fiziksel. Daha tuhaf. Ve belki daha derin:

BİR BEDEN KAÇ MEZARA SIĞAR?

Sarı Saltuk ölünce yol gerçekten bitmiş midir? Yoksa: ölüm bile onu bir yere sabitleyememiş midir? Bir sonraki kapı orada açılıyor.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI VIII | Bir beden, birçok makam

Bir ömürden birçok makama uzanan yollar. Çoğalan hatıranın simgesel görünümü.

KAPI VIII

Bir Beden Kaç Mezara Sığar?

“Beden bir toprak kabıdır; toprağa düşen tohum çoğalır, erene bir mezar değil, bütün bir coğrafya dar gelir.”

— Hafıza Kelâmı (kitaptaki epigraf başlığı)

Evliya'nın anlattığına göre yedi tabut hazırlanır. Her hükümdar, açtığı tabutta Saltuk'un bedenini görür ve onu kendi ülkesine götürür. Aynı ölüm, anlatının içinde birden çok yolun başlangıcı olur.

HAFIZADAN | Evliya Çelebi'nin yedi tabut menkıbesi; Cünbur, s. 910-911 [H1]. Yedi, bu rivayetin sayısındır.

Bir insan ölür. Nefes kesilir. Beden yıkanır. Kefenlenir. Cenaze namazı kılınır. Toprağa verilir. İslâmî ölüm geleneğinin temel hareketi insanı çoğaltmak değil, bir yere teslim etmektir.

Beden artık yolculuk etmeyecektir. Hayatı boyunca ne kadar yürümüş olursa olsun. Kaç dağ geçmiş. Kaç deniz aşmış. Kaç savaş görmüş. Kaç kapıdan girmiş olursa olsun. Ölümün sonunda: bir mezar vardır.

Bir toprak. Bir yön. Bir sessizlik. Sarı Saltuk'ta ise sessizlik uzun sürmez. Çünkü hayattayken bir yere sığmayan eren, ölümünden sonra da: bir mezara sığmaz. Babadağ: “Burada.” der.

Babaeski: “Burada.” Kaliakra. Kruja. Blagaj. Ohri. Başka makamlar. Başka mezarlar. Başka ülkeler. Bir insanın birçok yerde hatırlanması anlaşılabilir. Ama Sarı Saltuk'un hikâyesi bundan daha ileri gider.

Menkıbe yalnız: “Her yerde makamı oluştu.” demez. Tabutları çoğaltır. Ve daha da ileri gider: Tabutların içindeki bedeni de çoğaltır. Bir hükümdar tabutu açar. Sarı Saltuk içeridedir.

Bir başkası başka tabutu açar. Orada da. Bir başkası gelir. Yine. Sayı değişir. Bir anlatıda: on iki. Bir başkasında: yedi. Başka bir velâyetnâme geleneğinde: kırk. Ve bütün bunlardan çok önce, Sarı Saltuk'un ölümünden yalnız birkaç on yıl sonra yazılmış İbnü's-Serrâc'ın eserinde bile: çoklu mezar düşüncesinin erken çekirdeği karşımızdadır. Demek ki hikâye ölümden yüzyıllar sonra başlamamıştır. Ölümün hemen çevresinde başlamıştır. İşte bu kapının sorusu:

BİR BEDEN KAÇ MEZARA SIĞAR?

Ama belki önce daha temel bir şeyi anlamamız gerekir. Bir velî öldüğünde bedeni neden bu kadar önemli hâle gelir?

ÖLÜMÜN DÜZENİ

İslâmî cenaze geleneğinde ölümden sonra beden sahipsiz bırakılmaz. Yıkanır. Keflenir. Cenaze namazı kılınır. Ve mümkün olduğunca geciktirilmeden toprağa verilir. Beden saygıyla korunur.

Ölünün mahremiyeti devam eder. Yaşayan insanın bedenine gösterilen hürmet, ölümlle sona ermez. Bu yüzden Müslüman cenaze geleneğinin en temel görüntülerinden biri: örtülü beden dir.

Görünen et değil. Kefen. Tabut veya cenaze taşıma aracı. Sonra toprak. Ölü beden sergilenmez. Toprağa teslim edilir. Ve mezar: artık bedenle yaşayan dünya arasındaki sınır olur. Sarı Saltuk menkıbesinin yaptığı şeyin ne kadar olağanüstü olduğunu ancak bu düzeni hatırladığımızda anlayabiliriz.

Çünkü menkıbe tam da ölümün insanı bir yere sabitlediği anda: onu yeniden hareket ettirir.

ÖNCE TARİHİN BİLDİĞİ ÖLÜM

Menkıbeye girmeden önce elimizdeki tarihsel çıpayı sabitleyelim. Sarı Saltuk'un ölüm tarihi: 697 / 1297-98. Bu tarih modern araştırmalarda güçlü biçimde kabul edilir. İbnü's-Serrâc'ın erken metni de ölümün hemen sonrasındaki Sarı Saltuk hafızasını görmemizi sağlar.

Tarih bize onun ölüm anındaki bütün ayrıntıları vermez. Kim son nefesinde yanındaydı? Hangi sözleri söyledi? Tam olarak nerede öldü? Bunları kesin biçimde bilmiyoruz. Ama ölüm tarihini ve Dobruca-Sakçı çevresindeki güçlü tarihsel bağını görüyoruz.

Biyolojik beden tektir. En erken kaynak Sarı Saltuk'un 697/1297-98'de Dobruca çevresinde öldüğünü kaydeder; bedeninin nereye defnedildiği ise sonraki anlatılarda çoğalan makam hafızasının içinde kesinliğini kaybeder.

Sonra Saltuknâme gelir. Ve tarihsel ölümün etrafında: destansı bir ölüm kurar.

SALTUKNÂME'DE ÖLÜM

Saltuknâme'nin dünyasında Sarı Saltuk sıradan biçimde ölmez. Zaten sıradan yaşatılmamıştır. Anlatıda: kılıç ona işlemez. Ateş onu kolay kolay yakmaz. Su onu kolaylıkla boğamaz. Büyü ve olağanüstü düşmanlar karşısında tekrar tekrar kurtulur.

Böyle bir kahramanı sonunda yatağına yatırıp: "Hastalandı ve öldü." demek destanın kendi mantığına uymaz. Saltuknâme başka bir yol seçer. Hile. Zehir. Ardından hançer. Sarı Saltuk ağır yaralanır.

Ölümün yaklaştığını anlar. Fakat anlatı onu son anda bile yenilmiş göstermemek ister. Kendisini öldürmeye gelen düşmana karşılık verir. Meydanı: ölürken bile terk etmez. Bu tarihsel ölüm raporu değildir.

Bunu açıkça ayırıyoruz. Tarih: ne zaman öldüğünü aramaya çalışır. Menkıbe ise: böyle bir kahramanın nasıl ölmesi gerektiğini anlatır.

KAHRAMAN NASIL ÖLÜR?

Büyük anlatıların eski bir problemi vardır. Kahraman bütün hayatı boyunca büyütülür. Sonra ölüm gelir. Ölüm herkesi eşitler. Destan ise kahramanını sıradanlaştırmak istemez. Bu yüzden büyük kahramanların ölümlerinde sık sık: hile, ihanet, zayıf nokta, beklenmedik yara

veya olağanüstü bir son görürüz. Achilleus. Siegfried. Rüstem. Battal Gazi. Farklı medeniyetler. Farklı anlatılar. Ama ortak bir kaygı: Kahraman ölürken de kahraman kalmalıdır. Sarı Saltuk'un zehir ve hançerle ölmesi de bu büyük anlatı ailesinin içinde anlaşılabilir.

Fakat Sarı Saltuk'u asıl farklılaştıran şey: ölme biçiminden çok, öldükten sonra bedenine olanlardır.

BEDEN SUSAR - HAFIZA KONUŞMAYA BAŞLAR

İnsan ölünce bedeni artık konuşmaz. Sarı Saltuk'un menkıbelerinde: konuşur. İnsan ölünce iradesi sona erer. Sarı Saltuk'un tabutu: irade gösterir. İnsan ölünce bir yere gömülür. Sarı Saltuk'un bedeni: birden fazla yere görünür.

Yani ölüm menkıbenin içinde bir son değildir. Yeni bir keramet türünün başlangıcıdır. Hayattayken keramet: bedenin yapabildiği olağanüstü şeylerdir. Ölümünden sonra: bedenin artık yapmaması gereken şeyleri yapmaya devam etmesidir.

İBNÜ'S-SERRÂC - ÖLÜMÜN HEMEN ARKASINDAKİ HAFIZA

Şimdi yeniden 1315'e dönelim. Sarı Saltuk öleli yaklaşık on yedi-on sekiz yıl. Kemâleddin Muhammed İbnü's-Serrâc: Tüffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh. Bu kaynak olağanüstü değerlidir.

Çünkü Sarı Saltuk'un ölümünden bir buçuk asır sonra değil, neredeyse hemen sonra konuşur. Modern kaynak özetlerinde İbnü's-Serrâc'a dayandırılan anlatıda: Sarı Saltuk'un ölümünden sonra hükümdarların veya farklı siyasî çevrelerin onun mezarına sahip çıkabileceği düşüncesi vardır.

Bu nedenle: birden fazla tabut veya mezar hazırlanması, gerçek bedenin yerinin belirsizleştirilmesi ve böylece onu tek bir siyasî gücün ele geçirmesinin önüne geçilmesi fikri ortaya çıkar.

Burada çok önemli bir şey görüyoruz: Çoklu mezar hikâyesinin en erken katmanında yalnız: keramet yoktur. Aynı zamanda: koruma vardır. Ve belki: siyaset.

ÖLÜ BEDENİN SİYASETİ

Bir ölü neden siyasî olabilir? Çünkü herkesin ölüsü aynı toplumsal ağırlığı taşımaz. Bir velînin mezarı: ziyaret merkezi olabilir. İnsan getirir. Yol açar. Pazar doğurur. Tekke doğurur.

Vakfı büyütür. Bir şehrin kutsal prestijini yükseltir. Bir hükümdara: "Böyle büyük bir eren bizim toprağımızda yatıyor." deme imkânı verir. Bu yalnız Sarı Saltuk'a ait bir durum değildir.

Kutsal bedenler tarih boyunca: şehirlerin, hanedanların, kiliselerin, manastırların, tekkelerin, tarikatların ve yerel toplulukların kimlik üretmesinde güçlü roller oynayabilir. Mezar yalnız ölüm yeri değildir. Bazen: otorite üretir.

“BİZİM TOPRAĞIMIZDA YATIYOR”

Bu cümlede büyük bir güç vardır. Bir hükümdar: “Onun mezarı benim ülkemde.” dediğinde, aslında yalnız coğrafya söylemez. Şunu da söyler: Onun bereketi burada. Hikâyesi burada. Ziyaretçisi buraya gelecek.

Adı bizim toprağımızla birlikte anılacak. KAPI VII’de bir kutsal mekânın bir topluluk için nasıl kimlik alanına dönüştüğünü gördük. Şimdi bunun en yoğun biçimiyle karşı karşıyayız: bedenın kendisi.

Taş taşınabilir. Asa taşınabilir. Hırka taşınabilir. Ama beden: bir insanın en son ve en güçlü maddî izidir. Bu nedenle onu sahiplenmek: yalnız ölüyü sahiplenmek değildir. Hafızanın merkezini sahiplenmektir.

AMA İBNÜ’S-SERRÂC’TA TAM OLARAK KAÇ TABUT?

Burada duracağız. Çünkü sayı cazip. Ve cazip sayılar araştırmacıyı kolayca yanıltır. İbnü’s-Serrâc’ın erken anlatısını aktaran modern çalışmalar: çoklu mezar/tabut geleneğinin varlığında birleşse de, tam sayı ve anlatının ayrıntılarını aynı biçimde sunmuyor.

Bazı ikincil aktarımlar: yediye yakın bir erken biçimden söz eder. Bazı modern özetler ise on bir ek tabut / on iki makam geleneğini İbnü’s-Serrâc’a kadar götürür. Fakat bizim kendi kuralımız var: Bir kaynağın nerede olduğunu bilmek, onu okumuş olmak değildir.

İbnü’s-Serrâc’ın ilgili pasajını asıl metin üzerinden karşılaştırmadan: “Kesin yedi.” veya: “Kesin on iki.” demeyeceğiz.

KAYNAK NOTU | Buradaki doğrudan metin karşılaştırması ihtiyacı özgün dosyada belirtilmiştir; farklı rivayetlerdeki sayılar tek bir sayıya indirilmemiştir.

Güvenle söyleyeceğimiz şey: Sarı Saltuk’un çoklu mezar fikri, ölümüne çok yakın bir dönemde zaten dolaşımdadır. Bu tek başına çok büyük bir sonuçtur.

BEDENİN ÇEVRESİNDE NESNELER

Erken Sarı Saltuk anlatılarında yalnız mezar değil, bedene temas eden veya ona ait olduğu düşünülen nesneler de önem kazanır. Gömlek. Kıyafet. Silah. Asa. Tabutla ilişkili parçalar.

Bu bize İslâm tarihinin daha geniş bir kutsal nesne dünyasını hatırlatır. Burada önceki kaba genellemelerden kaçınmak gerekir. İslâm tarihinde: relik yoktur demek doğru değildir. Tam tersine: Hz. Peygamber'e nispet edilen saç, sakal, hırka, sandal, silah, ayak izi, ve başka temas emanetleri;

şehit ve kutsal şahsiyetlere bağlanan beden parçaları; kutsal izler ve kutsal mekânlar İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinde saygı görmüştür. Kutsal nesne fikri: İslâm dünyasına yabancı değildir.

Ama Müslüman velî bedeninin işleniş biçimi yine de Hristiyan relik kültürünün bazı tarihsel biçimlerinden farklıdır. İşte asıl karşılaştırma burada başlıyor.

BEREKET NESNEYE NASIL GEÇER?

Tasavvufî ve halk dindarlığı geleneklerinde: bereket yalnız soyut bir kavram değildir. Kutsal insanın yakınlığının: kişiye, nesneye, mekâna ve bazen toprağa yansıyabildiğine inanılır.

Bir velînin: hırkası. Asası. Tacı. Kılıcı. Tesbihi. Ayak izi. Mezar toprağı. Bunlar insanın kutsalla maddî ilişki kurduğu araçlara dönüşebilir. Burada önemli olan: nesnenin kendi başına bağımsız bir tanrılaştırılmış güç olması değildir.

İnanan kişinin gözünde kutsallık: Allah'ın lütfuyla kutsal şahıs üzerinden taşan bereketle ilişkilendirilir. Bu teolojik ayrım önemlidir. Çünkü ziyaret ve emanet kültürünü: “insanlar eşyaya tapıyordu” gibi kaba bir açıklamaya indirgemek tarihsel hayatı anlamamaktır.

İSLÂMÎ KUTSAL BEDENİN PARADOKSU

Müslüman velînin bedeni ilginç bir paradoks taşır. Beden çok önemlidir. Ama: çoğunlukla görünmezdir. Toprağın altındadır. Türbenin içinde. Sandukanın altında. Perdeyle, örtüyle, mimariyle

dolaylı hâle gelir. Ziyaretçi çoğu zaman bedene dokunmaz. Ama: beden in orada olduğuna inanılan yere yaklaşır. Bu yüzden velî türbesi bir anlamda: hem yakınlık hem mesafe üretir. Velî oradadır.

Ama görünmez. Ölüdür. Ama ziyaret ilişkisinde tamamen yok değildir. Bedeni toprağın altındadır. Ama bereketi: mekâna yayılmış kabul edilir.

BİR MEZAR ŞEHİRİ NASIL DEĞİŞTİRİR?

Bir kutsal kişinin mezarı zamanla çevresinde: yollar, hanlar, çeşmeler, vakıflar, tekkeler, çarşılar, ziyaret günleri ve yerel anlatılar oluşturabilir. Yani mezar: ölü beden in çevresinde canlı bir dünya kurabilir.

Sarı Saltuk'un Babadağ hafızasında bunu çok açık görürüz. Ölü beden in toprağa girmesi: hareketin sonu gibi görünür. Ama ziyaret başlarsa: başkalarının hareketi başlar. Eren artık yürümez.

İnsanlar: ona yürür. Bu da ölümden sonra hareketin başka bir biçimidir.

HRİSTİYAN RELİK KÜLTÜ - AMA DAHA DİKKATLİ

Şimdi Hristiyan dünyasıyla karşılaştırabiliriz. Ortaçağ Hristiyanlığında azizlerin bedenleri, beden parçaları ve onlara temas etmiş nesneler çok büyük dinî öneme sahip olmuştur. Kemik.

Kafatası. Kol. Diş. Saç. Kan. Kumaş. Azize temas etmiş nesneler.

Relikler: altarlara, kiliselerin, hac merkezlerinin ve şehir kimliklerinin merkezine yerleşebilir. Fakat burada da tarih düz bir çizgi değildir.

Aziz bedenlerini parçalamanın Hristiyanlığın ilk yüzyıllarından itibaren her yerde sıradan bir uygulama olduğunu söylemek doğru değildir.

Araştırmalar, geç antik çağın erken dönemlerinde gerçek beden parçalama uygulamasının sanıldığından daha sınırlı olduğunu; zaman içinde relik transferi, temas relikleri ve daha sonra fiziksel parçalanmanın farklı biçimlerde geliştiğini gösteriyor.

Yani Hristiyan relik kültü de: tek zamanda doğmuş tek tip bir sistem değildir. Bu ayrım bizim için önemli. Çünkü iki dini karşılaştırırken ikisini de karikatürleştirmeyeceğiz.

BİR AZİZ BİRDEN FAZLA YERDE NASIL BULUNUR?

Hristiyan relik düşüncesinin güçlü sorularından biri budur. Bir aziz bir tanedir. Ama ona ait kemikler: birden fazla yerde olabilir. Ve ilginç olan şudur: küçük bir beden parçasının bile kutsal kişinin bütün varlığına açılan bir temas noktası sayılabilmektedir.

Yani: parça yalnız parça değildir. Bütünün kutsallığını taşır. Bu yüzden bir parmak kemiği: “azizin yüzde biri” gibi düşünülmez. Kutsal mevcudiyetin: tamlığına açılan bir parça olabilir.

Sarı Saltuk’un çoklu tabut menkıbesiyle karşılaştırdınca şaşırtıcı bir yakınlık ve büyük bir fark aynı anda ortaya çıkar.

PARÇADA BÜTÜN - TABUTTA BÜTÜN

Bazı Hristiyan relik geleneklerinde: parça bütünü temsil eder. Sarı Saltuk menkıbesinde ise: her tabut doğrudan bütün bedeni gösterir. Bu nedenle önceki formülü biraz daha inceltmek gerekir.

Mesele yalnız: “Hristiyanlıkta beden bölünür, Sarı Saltuk’ta bölünmez.” değildir. Çünkü İslâm tarihinde de beden relikleri vardır, Hristiyanlıkta da her dönemde beden parçalama aynı ölçüde yoktur.

Daha doğru karşılaştırma şudur: Hristiyan relik kültürünün gelişmiş biçimlerinde kutsal kişinin maddî varlığı farklı beden parçaları ve temas emanetleri üzerinden birçok yere dağıtılabilir.

Sarı Saltuk’un çok-tabut menkıbesinde ise fiziksel parçalanma anlatılmaz. Her tabut: bütün Sarı Saltuk’u gösterir. Yani orada kutsal beden: parçalanarak değil, mucizevî biçimde tam kalarak çoğalır. Bu çok özgün bir farktır.

SALTUKNÂME - VASIYET

Şimdi Saltuknâme’nin büyük ölüm sahnesine dönelim. Sarı Saltuk ölümünün yaklaştığını anlar. Ve kendisinden sonra ne olacağını: önceden bilir. Krallar. Beyler. Hükümdarlar. Herkes bedenini isteyecektir.

Bu nedenle vasiyet eder. Ölümünden sonra: birden fazla tabut hazırlanacaktır. Saltuknâme geleneğinde sonuç: on iki makamdır. Asıl tabut dışında: on bir tabut daha hazırlanır. Toplam: on iki.

Bu yalnız cenaze düzenlemesi değildir. Sarı Saltuk ölümünden sonra kendi bedeninin etrafında çıkacak sahiplik kavgasını: ölmeden önce çözmektedir. Ve çözüm: olağanüstüdür. Kimseye: “Hayır.”

demez. Herkese: tabut verir.

CENAZENİN KENDİ KENDİNE YÜRÜMESİ

Saltuknâme ölümünden sonra keramet fikrini burada daha da büyütür. Cenaze hazırlanır. Beden yıkanır. Kefenlenir. Tabuta yerleştirilir. Ve menkıbeye göre tabut: kimse taşımadan musallaya doğru hareket eder. Bu ayrıntıyı geçmeyelim. Çünkü Müslüman cenaze geleneğinde cenazeyi taşımak: cemaatin görevidir. İnsanlar omuz verir. Ölü: yaşayanlar tarafından son yolculuğuna götürülür. Sarı Saltuk’un tabutu ise: kendi yolunu yürür.

Hayatta sürekli yol alan erenin ölüm yolculuğu bile: başkasının omzuna bütünüyle bırakılmaz. Menkıbe burada onun hayatındaki temel hareketi ölümüne kadar taşır: Yol.

ÖLÜMÜNDEN SONRA BİLE VASIYETİNİ SAVUNUR

Gaziler arasında vasiyet konusunda tartışma çıkar. Ne yapılmalı? Hangi tabut? Hangi yer? Kime verilecek? Ve menkıbe yeniden fiziğin sınırını kaldırır. Tabutun içinden: Sarı Saltuk’un sesi yükselir.

Ölü eren: vasiyetine karşı gelinmemesini ister. Bu sahne çok önemli. Çünkü Sarı Saltuk ölümünden sonra yalnız: “görünen beden” değildir. Hâlâ: irade sahibidir. Konuşur. Düzenler. Kendi ölüm hafızasının nasıl kurulacağına müdahale eder.

Beden ölmüştür. Menkıbe kişiliği: ölmemiştir.

KRALLAR GELİR

Sonra haber yayılır. Ve hükümdarlar gelir. Tabut isterler. Birinin ülkesi kuzeyde. Birinin batıda. Birinin Tuna hattında. Birinin Balkanların başka tarafında. Her biri aynı şeyi ister: Sarı Saltuk’un bedeni.

Neden? Menkıbe bunu her hükümdarın zihnine girerek açıklamaz. Biz de girmeyeceğiz. Ama davranışın anlamı açıktır: Bu beden: değerlidir. Bir ülkeye götürülmeye değerdir. Üzerine mezar yapılmaya değerdir.

Kendi toprağında bulunması istenir. Bu artık sıradan cenaze değildir. Kutsal beden üzerinde coğrafi rekabettir.

İLK TABUT AÇILIR

Bir hükümdar tabutu alır. Merak eder. Açar. Ve: Sarı Saltuk içeridedir. Gerçek beden. Yüz. Kefen. Ona göre mesele bitmiştir. Asıl tabut kendisine verilmiştir. Sonra başka hükümdar gelir.

Başka tabut. Açar. Sarı Saltuk: orada da. Bir başkası. Yine. Bir başkası. Yine. Menkıbe burada yalnız fizik yasasını bozmaz. Mülkiyet mantığını da bozar. Çünkü “gerçek beden” tek kişiye ait olursa diğerleri mahrum kalacaktır.

Hikâye buna izin vermez. Herkes: gerçeği alır.

SAHTE TABUT YOKTUR

Bu çok önemli. Menkıbenin çözümü: bir gerçek tabut, on bir sahte tabut değildir. Her hükümdar: bedeni görür. Yani hikâye sahte kopya üretmez. Çoğalmış gerçeklik üretir. Bu, menkıbenin mantığında büyük bir farktır.

Eğer on bir tabut boş olsaydı: mesele yalnız mezarın gizlenmesi olurdu. Ama hepsinde beden görünüyorsa: artık konu güvenlikten çıkıp: keramete dönüşür. Erken çoklu-mezar fikrinin geç dönemlerde nasıl büyüdüğünü tam burada görürüz.

Koruma fikri: zamanla kutsal bedenin çoğalması fikrine dönüşmüş olabilir. Ama bu dönüşümün bütün aşamalarını kaynak zinciriyle göstermeden doğrusal tarih yazmayacağız.

ON İKİ MAKAM

Saltuknâme Sarı Saltuk’un ölümünden sonra: on iki yerde makamı olacağını söyler. Tabutlarla ilişkilendirilen hükümdar ve coğrafya listesi geniştir. Tatar Hanı. Eflâk. Boğdan. Rus. Üngürûs - Macar.

Leh. Çeh. Bosin - Bosna. Beravati. Karnata. Baba. Edirne çevresi. Bazı eski yer adlarının bugünkü karşılıkları: kesin değildir. Örneğin Beravati ve Karnata gibi adlarda modern coğrafyaya bire bir eşleme ihtiyat ister.

Bu nedenle eski kelimenin üzerine bugünkü ülke bayrağını hemen dikmeyeceğiz. Ama liste bize bir şeyi açıkça gösterir: Sarı Saltuk’un kutsal bedeni menkıbede: Balkanlar ve Doğu Avrupa boyunca bir coğrafya çizer.

TABUTLARDAN HARİTA YAPMAK

Bir kitap düşünün. Haritası yok. Ama tabutları var. Tabut nereye giderse: Sarı Saltuk da oraya gider. Bir tabut: kuzeye. Bir tabut: batıya. Bir tabut: Tuna'nın ötesine. Bir başkası: Balkan içlerine.

Bir diğeri: Edirne tarafına. Menkıbe tabutları kullanarak: ölüm sonrası bir kutsal coğrafya çizer. Bu yüzden 12 tabut hikâyesini yalnız: “Niçin bu kadar çok mezarı var?” sorusunun folklorik açıklaması olarak görmek az gelir.

Aynı zamanda: “Sarı Saltuk kimlerin dünyasına aittir?” sorusunun cevabıdır. Her tabut: başka bir aidiyet noktası.

BABA MI? ESKİ BABA MI?

Fakat bir sorun kalır. Gerçek beden nerede? Saltuknâme'nin kendi içinde bile: Babadağ ve Edirne yakınındaki Eski Baba - Babaeski çevresinde farklı rivayetler görünür. Bir anlatı bedeni Eski Baba'ya götürmek ister.

Tartışma çıkar. Ve tabuttan Sarı Saltuk'un sesi yükselir. Vasiyetine uyulmasını emreder. Bu sahne bize şunu gösteriyor: XV. yüzyılda Saltuknâme derlenirken bile: mezarın yeri üzerine rekabet eden hafızalar vardır. Müellif bunları tamamen susturmaz. Metne alır. Sonra kendi değerlendirmesinde Babadağ yönündeki rivayeti daha güçlü görür. Bu çok kıymetlidir. Çünkü Saltuknâme yalnız menkıbe toplamıyor.

Bazen: menkıbeler arasında tercih de yapıyor.

MÜELLİF DE BİR HAFİZA HAKEMİDİR

Ebülhayr-ı Rûmî'nin konumu burada ilginçtir. O yalnız kâtip değildir. Duyduğu rivayetleri seçer. Birbirine ekler. Bazen farklılıkları korur. Bazen birini daha güvenilir bulur. Bu nedenle Saltuknâme'yi: tek ağızdan çıkmış homojen biyografi

gibi okumak yanlış olur. O: çok sayıda hafızanın derlenmiş sahasıdır. Çoklu mezarlar bunun en güzel kanıtlarından biridir. Bir bölge: “Burada.” der. Başka bölge: “Hayır, burada.” Derleyici ikisini de duyar. Ve kitap: bu rekabetin izini taşır.

EVLIYA ÇELEBİ GELİR - SAYI DEĞİŞİR

Sonra XVII. yüzyıl. Evliya Çelebi. Aynı temel hikâyeyi o da anlatır. Ama artık sayı: yedi. Sarı Saltuk ölmeden önce: yedi tabut hazırlanmasını ister. Çünkü: yedi kral gelecektir. Moskof.

Leh. Çeh. İşfet / İşfeç olarak aktarılan ülke. Edirne. Boğdan. Dobruca. Her kral tabutunu alır. Açar. Ve: Sarı Saltuk'u görür. Herkes aynı sonuca varır: "Gerçek beden bizde." Saltuknâme'nin on ikisi: Evliya'da yedi olur. Ama hikâyenin kalbi değişmez. Bir beden - birçok gerçek mezar.

NEDEN YEDİ?

Cazip soru. Ama cevabımız: bilmiyoruz. Yedi sayısının Türk, İslâm, Hristiyan ve daha eski anlatı geleneklerinde çok güçlü olduğunu biliyoruz. Yedi gök. Yedi iklim. Yedi gün. Yedi baş.

Yedi ok. Yedi tabut. Ama: KAPI VI'daki yedi başla KAPI VIII'deki yedi tabut arasında gizli bir sembolik denklem kuran kaynak elimizde yok. O yüzden: kurmayacağız. Belki Evliya'nın duyduğu anlatı zaten yediydi.

Belki sözlü gelenek başka bir kola ayrıldı. Belki yedinin anlatı gücü etkili oldu. Bunların hepsi ihtimal. Ama: ihtimal, bilgi değildir.

HAFIZA SAYIYI KORUMAZ - ÇEKİRDEĞİ KORUR

Bence burada halk anlatısının çalışma biçimini çok güzel görüyoruz. Saltuknâme: 12. Evliya: 7. Hacım Sultan geleneği: 40. Sayılar birbirini tutmuyor. İlk bakışta: "Demek ki hikâye bozulmuş."

diyebilirsiniz. Ama ya halk hafızasının korumaya çalıştığı şey sayı değilse? Ne korunuyor? Sarı Saltuk ölür. Hükümdarlar bedenini ister. Tabutlar çoğalır. Herkes kendi tabutunda gerçek bedeni görür.

Mezarlar farklı ülkelere dağılır. İşte: çekirdek budur. Sayı: değişebilir. Çekirdek: yaşar. Bu nedenle varyasyon her zaman bozulma değildir. Bazen: hafızanın canlı olduğunun işaretidir.

HACIM SULTAN VELÂYETNÂMESİ - SAYI KIRKA ÇIKAR

Sonra başka bir velâyetnâme geleneği gelir. Hacım Sultan Velâyetnâmesi. Burada: on iki yok. Yedi yok. Kırk tabut. Sarı Saltuk'un vasiyeti üzerine kırk tabut hazırlanır. Ve yine: hepsinde bedeni görünür.

Dobruca hükümdarı tabutların tamamını kontrol eder. Her tabutta: Sarı Saltuk. Ama bir tanesinde: bedenini eli hareket eder. Hükümdar: asıl bedenini bu olduğuna inanır. Sonra: otuz dokuz tabut çevreye, asıl kabul edilen tabut: merkeze

gömülür. Bu sahne çok güçlüdür. Çünkü menkıbe önce merkezi ortadan kaldırır. Sarı Saltuk: her yerde. Sonra yeniden bir merkez üretir. Bir tabut ortada. Otuz dokuz tabut çevresinde.

Çoğalma vardır. Ama tamamen merkezsizleşme yoktur.

KIRK

Kırk sayısı Türk ve İslâm kültür dünyasının en güçlü sayılarından biridir. Kırklar. Kırk gün. Kırk eren. Kırk yiğit. Doğum ve ölüm etrafındaki kırklama gelenekleri. Tasavvufi ve halk anlatılarında kırk tekrar tekrar karşımıza çıkar.

Bütün bunlar doğru. Ama Hacım Sultan anlatısındaki kırk tabut için: “Kesin olarak Kırklar’ı sembolize eder.” diyemeyiz. Kaynak bunu açıkça söylemiyor. Sayının kültürel ağırlığını gösterebiliriz.

Ama: anlamını kaynağın yerine biz belirlemeyeceğiz.

MERKEZ VE ÇEVRE

Yine de Hacım Sultan anlatısındaki görüntü üzerinde durmaya değer. Bir tabut ortada. Otuz dokuz çevresinde. Bunu tarihsel kaynağın kendi sembolik açıklaması diye sunmuyorum. Ama yazar olarak bana şu görüntüyü düşündürüyor: Ortada: tarihsel insan.

Çevresinde: ona bağlanan hafızalar. Babadağ. Kaliakra. Babaeski. Kruja. Ohri. Blagaj. Ve daha birçok yer. Bir merkez. Çevresinde çoğalan halkalar. Belki Sarı Saltuk’un yedi yüzyıllık hikâyesini tek bir görüntüye sığdırmak gerekseydi: bu mezar düzeni yeterdi.

YEDİ - ON İKİ - KIRK

Şimdi sayıları saklamadan yan yana bırakalım.

İBNÜ’S-SERRÂC

Erken çoklu mezar/tabut çekirdeği. Tam sayı: Bu kitapta tam sayı konusunda kesin bir hüküm verilmiyor.

SALTUKNÂME

On iki makam / on iki tabut düzeni.

EVLİYA ÇELEBİ

Yedi tabut.

HACIM SULTAN VELÂYETNÂMESİ

Kırk tabut. Şimdi soru: Hangisi doğru? Eğer: “1297-98 yılında fiziksel olarak kaç Sarı Saltuk cesedi vardı?” diye soruyorsak: bir. Eğer: “Farklı yüzyıllarda Sarı Saltuk’un ölümü nasıl anlatıldı?”

diye soruyorsak: hepsi kaynaklarının şahitliğidir. Bu iki cevabı aynı cümleye sıkıştırmamak gerekir.

TARİH İLE MENKİBENİN AYNI SORUYA VERDİĞİ İKİ CEVAP

Tarih: Bir beden vardı. Bir yerde öldü. Bir yerde gömüldü. Menkıbe: O kadar kolay değil. Bu eren bir yere ait değildi. Onu isteyen çoktu. Hafızası çoktu. O yüzden: bedeni de çok yerde göründü.

Tarih: fizik yasasıyla konuşur. Menkıbe: aidiyet yasasıyla. Biri yanlış olduğu için diğeri doğru değildir. Farklı sorulara cevap verirler.

BİR KUTSAL BEDENİ PAYLAŞMAK

Hükümdarların problemi şudur: Bir beden var. Ama isteyen çok. Normal çözüm: bir kişi alır. Diğerleri kaybeder. Menkıbenin çözümü: kimse kaybetmez. Herkese tabut. Herkese beden. Bu çok güçlü bir anlatı çözümüdür.

Çünkü kutsallığı: sıfır toplamı bir mülkiyet olmaktan çıkarır. Bir hükümdarın kazanması: ötekinin kaybetmesini gerektirmez. Bu benim menkıbenin işlevine dair bir okumamdır. Sarı Saltuk’un tarihsel vasiyetinin felsefesi olarak sunmuyorum.

Ama hikâyenin ürettiği sonuç açıktır: Kutsal yakınlık bölüşülünce azalmıyor.

HIRİSTİYAN RELİK DÜNYASIYLA EN DERİN BENZERLİK BURADA

Hristiyan relik kültüründe de benzer bir sorun vardır. Bir aziz: bir tane. Ama ona yakın olmak isteyen şehir: çok. Çözüm zaman içinde farklı biçimler alır. Relik transferleri. Temas relikleri.

Beden parçaları. Bir kemik burada. Başka parça başka yerde. Ama küçük parça bile azizin kutsallığına tam temas noktası olabilir. Sarı Saltuk menkıbesi de: bir kutsal kişinin çok yerde mevcut olabilmesi problemini çözer. Ama yöntem başka. Beden kesilmez. Kemikler dağıtılmaz. Her tabutta: bütün beden. Bu yüzden iki gelenek aynı değildir. Ama aynı insan problemine dokunurlar: Kutsallık tek bir yere nasıl mahkûm edilmez?

İSLÂM DÜNYASINDA DA ÇOKLU MEZARLAR VAR

Sarı Saltuk olayı tamamen yalnız da değildir. İslâm tarihinin farklı bölgelerinde: aynı kutsal şahsiyete atfedilen birden fazla mezar, baş makamları, beden parçası iddiaları, ayak izleri, temas emanetleri ve farklı kutsal lokaliteler görülebilir. Özellikle bazı Şîi kutsal şahsiyetlerinde aynı kişiye ait olduğu kabul edilen birden fazla defin veya baş makamı geleneği gelişmiştir. Dolayısıyla: kutsal beden çok-lokal hâle gelmesi

yalnız Hristiyan dünyasına özgü değildir. Sarı Saltuk'un özgünlüğü: bu çoğulluğun menkıbe içinde açık bir vasiyet ve çoğalan tabut mucizesiyle dramatize edilmesidir.

BEDENİN BÜTÜNLÜĞÜ VE MEKÂNIN ÇOĞULLUĞU

Bu ayrımı daha doğru kurabiliriz: İslâmî cenaze ve velî türbesi geleneğinin baskın biçiminde: beden bütün tutulur. Ama kutsal mekân: çoğalabilir. Türbe. Makam. Ayak izi. Asa izi. Rüya mekânı.

Keramet yeri. Sarı Saltuk'ta menkıbe bu iki mantığı bir araya getirir. Beden: bütün kalır. Ama: birden fazla yerde bütün görünür. Bu nedenle hikâye bir çeşit: bedensel bütünlük + coğrafi çoğulluk formülü kurar.

MAKAM İŞTE BU YÜZDEN ÇOK ÖNEMLİ

KAPI VII’de türbe ile makam arasındaki farkı açmıştık. Burada yeniden gerekli.

TÜRBE

Kişinin bedeninin bulunduğu inanan mezar çevresindeki yapı veya ziyaret yeri.

MAKAM

Bedeni orada bulunmak zorunda değildir. Kutsal kişinin: geçtiği, oturduğu, dua ettiği, keramet gösterdiği, ruhen ilişkilendirildiği veya yerel hafızanın ona bağladığı yer olabilir.

Bu nedenle Sarı Saltuk’un onlarca makamının bulunması: onlarca fiziksel ceset anlamına gelmez. Fakat çoklu tabut menkıbesi: bu makam mantığına çok güçlü bir anlatı meşruiyeti sağlar.

Her coğrafya: “Saltuk burada da.” diyebilir.

“SAHTE MEZAR” DEMEK NEDEN YETERSİZ?

Bir arkeolog mezarı açsa ve Sarı Saltuk’a ait olmadığını kanıtlasa: beden iddiası açısından çok önemli bir sonuç ortaya çıkar. Ama o mekânın: yüzlerce yıllık ziyaret tarihi bir anda yok olmaz.

İnsanlar oraya gittiyse: gerçektir. Adak adadıysa: gerçektir. Hikâye anlattıysa: gerçektir. Çocuklarına gösterdiyse: gerçektir. Ama: başka türden bir gerçektir. Bu nedenle kitapta: “gerçek mezar / sahte mezar”

ikiliğine sıkışmayacağız. Daha doğru dil: tarihsel mezar adayı. yerel türbe geleneği. makam. sonraki kutsal coğrafya. menkıbevî mezar. Bu ayrımlar hem tarihe hem insan hafızasına daha adildir.

PEKİ EN GÜÇLÜ TARİHSEL MEZAR HANGİSİ?

Elimizdeki erken kaynakların ağırlığı: Dobruca / Babadağ-Sakçı çevresini öne çıkarır. İbnü’s-Serrâc’ın erken tanıklığı Sarı Saltuk’un son dönemini bu coğrafyaya bağlar. Saltuknâme de farklı mezar rivayetlerini anlatmakla birlikte Babadağ hattını güçlü biçimde korur.

Bu nedenle bugün: “En erken ve en güçlü tarihsel mezar hafızası Dobruca-Babadağ çevresindedir.” demek mümkündür. Ama: “Böylece bütün diğer yerlerin tarihî değeri sıfırlandı.” demek mümkün değildir. Çünkü onlar Sarı Saltuk’un beden tarihini değilse bile: etki tarihini anlatır.

BİR MEZARIN İÇİNDE BEDEN Mİ, HİKÂYE Mİ YATAR?

Belki soru kaba. Ama önemli. Bir mezar bedeni korur. Bir makam hikâyeyi. Bazen yüzyıllar geçince hangisinin daha uzun yaşadığı belli olmaz. Beden: çürür. Hikâye: çoğalır. Kemik: toprak olur.

İsim: şehir adı olur. Ayak: yoktur. Ayak izi: kalır. İnsan: ölür. “Buradan geçti.” cümlesi: yedi yüz yıl sonra hâlâ söylenebilir. Sarı Saltuk’un meselesi tam da budur.

KUTSAL BEDENİN İKİ HAYATI

Bir insanın ölümden sonra iki bedeni varmış gibi düşünebiliriz. Bu tarihsel bir doktrin değildir. Bir okuma biçimi. Birincisi: biyolojik beden. Et. Kemik. Mezar. Çürüme. İkincisi: hafıza bedeni.

Tabut. Sanduka. Türbe. Makam. Ayak izi. Asa izi. Gömlek. Tahta kılıç. Mağara. Su. Hikâye. Biyolojik beden küçülür. Hafıza bedeni: büyür. Sarı Saltuk’un fiziksel bedeni bir yerde toprağa karışmıştır.

Ama hafıza bedeni: Balkanların üzerine yayılmıştır.

BİR BEDEN COĞRAFYAYA NASIL DÖNÜŞÜR?

Bu dönüşüm bir anda olmaz. Önce: mezar. Sonra ziyaret. Sonra hikâye. Sonra tekke. Sonra vakıf. Sonra yer adı. Sonra yeni bir makam. Sonra göç eden insanlar eski erenin adını yeni yere taşır.

Sonra bir yerel azizle hafıza kesişir. Sonra çocuklar: “Burada Saltuk yatıyor.” diye büyür. Yüzyıl geçer. İki yüzyıl. Sonunda: insan coğrafya olur. Babadağ bunun en açık örneğidir.

Ama tek örnek değildir.

KRALLARIN İSTEDİĞİ ŞEY BEDEN MİYDİ?

Belki sadece beden değil. Bir: merkez. Kutsal mezar: insan topraklar. İnsan: hikâye. Hikâye: aidiyet. Aidiyet: siyasî ve toplumsal anlam. Bu nedenle menkıbedeki kralların tabut istemesi yalnız fantastik bir dekor olmayabilir.

Hikâyenin altında tarihsel olarak anlaşılabilir bir mantık vardır: Kutsal kişiyi kendi toprağına bağlamak: kendi toprağını kutsal hikâyeye bağlamaktır.

MENKİBE MÜLKİYET SORUNUNU NASIL ÇÖZER?

Tarihin çözümü: tek beden. Tek mezar. Menkıbenin çözümü: çok daha cömert. Herkese: Sarı Saltuk. Bu sahnede ben güçlü bir şey görüyorum. Ama bunu kaynak açıklaması diye sunmayacağım.

Benim yazar yankım: Kutsal olanın değeri, yalnız birinin sahip olmasıyla artmıyor. Sarı Saltuk'un tabutları: tek bir hükümdarın zaferini kurmuyor. Herkese aynı "gerçekliği" veriyor.

Bu, tarihsel Sarı Saltuk'un bilinçli siyaset teorisi değildir. Ama menkıbenin yüzyıllarca neden yaşayabildiğini anlamamıza yardım edebilir. Çünkü her coğrafya hikâyenin içine girebilir.

"BİZDE DE"

KAPI VI'da: "Bizimkinde de." demiştik. KAPI VII'de: "Bizim kutsalımızda da." Şimdi: "Bizim toprağımızda da." Sarı Saltuk burada da. Burada da yatıyor. Burada da izi var. Burada da makamı.

Bu cümle yalnız ereni büyütmez. Onu söyleyen topluluğu da büyük hikâyenin içine alır. "Biz uzak değiliz." "Biz de yolun üzerindeyiz." "Biz de onun hafızasının parçasıyız." Belki çoklu mezarın toplumsal gücü burada.

GERÇEK BEDEN ORTADA - HAFIZA ÇEVREDE

Hacım Sultan'ın kırk tabut sahnesine son kez bakalım. Otuz dokuz tabut: çevrede. Bir tabut: ortada. Ben bu görüntüyü kitabın bütün yoluna baktığımda unutamıyorum. Çünkü bana Sarı Saltuk'un tarihini hatırlatıyor.

Ortada: XIII. yüzyılda yaşamış gerçek insan. Şerif Hızır. Sarı Saltuk. 1297-98'de ölen kişi. Çevresinde: yedi yüzyıl. Battal Gazi rüyası. Tahta kılıç. Ejderha. Kafdağı. St. George.

Nicholas. Naum. Spyridon. Babadağ. Kaliakra. Kruja. Blagaj. Tabutlar. Türbeler. Sorular. Ortadaki beden: bir. Çevresindeki hafıza: durmadan çoğalıyor.

BİZ HANGİSİNİ ARIYORUZ?

Bu kitabın cevabı artık daha net. İkisini de. Tarihsel insanı arıyoruz. Ve onun etrafında büyüyen hafızayı. Birini bulmak için ötekini öldürmek zorunda değiliz. Menkıbeyi: “yalan” deyip çöpe atmak, insanların yedi yüz yıl boyunca neye inandığını kaybetmek olur.

Menkıbeyi: “aynen yaşandı” diye tarih yapmak ise, gerçek insanı kaybetmek. Bu kitap ikisinin arasındaki ince çizgide yürümeye çalışıyor. Kaynak nereye kadar gidiyorsa oraya kadar. Sonrası: menkıbenin kendi adıyla.

Ve bizim yorumumuz: kendi adıyla.

BİR BEDEN KAÇ MEZARA SIĞAR?

Şimdi baştaki soruya yeniden dönelim. Tarihsel olarak: bir beden bir mezara sığar. Menkıbede: yedi. On iki. Kırk. Hafızada: belki sayılamayacak kadar çok. Ama artık anlıyoruz: soru aslında mezar sayısı ile ilgili değilmiş.

Asıl soru: Bir insan kaç topluluğun aidiyetine sığabilir? Bir yerde: gazi. Başka yerde: baba. Başka yerde: eren. Başka dinin ziyaretçisinin gözünde: başka bir kutsal karşılık. Bir şehirde: türbe.

Başka yerde: ayak izi. Başka yerde: mağara. Bir insanın bedeni sınırlıdır. Ama: insanların ona yüklediği anlamın fiziksel sınırı yoktur.

ÖLÜM SARI SALTUK’U DURDURABİLDİ Mİ?

Hayattayken: yürüdü. Menkıbe öyle anlatır. Deniz geçti. Dağ geçti. Ülke geçti. Ölüm geldi. Ve insan düşünür: Şimdi duracak. Ama anlatı: hayır der. Tabut yürür. Tabutlar çoğalır. Krallar onları taşır.

Makamlar doğar. İnsanlar mezarlara yürür. Sarı Saltuk’un kendi bedeni artık hareket etmese bile: dünya onun etrafında hareket etmeye başlar. Belki ölümden sonra yolculuğun biçimi budur.

BİR MEZARIN BAŞINDA

Şimdi hayal kurmayalım. Kaynağın göstermediği ziyaretçiyi yazmayalım. Yalnız gerçek soruyu bırakalım. Bugün Sarı Saltuk'a bağlanan bir makamın başında duran insan: hangi Sarı Saltuk'un karşısındadır?

XIII. yüzyıl derviş-gazisinin mi? Saltuknâme kahramanının mı? Bektaşî ereninin mi? Yerel köy azizinin mi? Ailesinden duyduğu Sarı Saltuk'un mu? Belki bunların birkaçının birden. Çünkü hafıza katmanları: mezarın üzerinde birbirini ezmeden de durabilir.

BEDEN BİR YERDE - HAFIZA BİRÇOK YERDE

Belki bu kapıdan geriye kalacak en sade cümle: Beden bir yerde. Hafıza birçok yerde. Ama Sarı Saltuk'ta hafıza bununla da yetinmez. Bedeni kendisine benzetir. Onu: yolcu yapar. Tabuttan tabuta taşır.

Birden fazla yerde gösterir. Her hükümdara: "Bende." dedirir. Ölüm insanı sabitlemek ister. Menkıbe: Sarı Saltuk'u yeniden yola çıkarır.

VE ŞİMDİ BENİM PAYIMA KALAN

Buraya kadar başka bir insanın ardından yürüdük. Şerif Hızır. Saltuk. Sarı Saltuk. Alp. Gazi. Derviş. Eren. Baba. Menkıbe. Ortak hafıza. Çoklu mezar. Kitabın başında: "Ben bu hikâyeye nereden girdim?"

diye sormuştum. Şimdi yolun sonuna yaklaşırken soru tersine dönüyor. Artık: Sarı Saltuk'un ne bıraktığını biraz biliyorum. Hikâye bıraktı. İsim. Makam. Tartışma. Yol. İnsanların birbirine aktardığı bir hafıza.

Ama bir başkasının ardından ne kaldığını anlamaya çalışmak, insana ister istemez kendi hayatını da sorduruyor. Ben ne bırakacağım? Bir isim mi? Bir iş mi? Bir cümle? Bir iyilik? Birinin yıllar sonra hatırlayacağı küçük bir hareket?

Belki insan kendi mezarının kaç tane olacağını seçemez. Kendi adının ne kadar yaşayacağını da. Ama: hayattayken neyin tarafında duracağını seçebilir. Ve bütün bu yolculuktan sonra benim payıma kalan soru artık bu.

Bir sonraki kapıda tarih biraz geriye çekilecek. Menkıbe de. Sarı Saltuk da sessizce karşıma oturacak. Ve ben: kendime bakacağım.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

KAPI IX | Yolun sonunda kalan

Bir lokmayı paylaşmak. Anlatıcının iyilik düşüncesine simgesel bir kapanış.

KAPI IX

Benim Payıma Kalan

“Bilelim ki dünyada bıraktığımız en ulu miras, bir insanın gönlünde yaktığımız iyilik çerağıdır.”

- Emre Karadağ

YAZAR YORUMU | Bu kapanış, anlatıcının yolculuktan kendine kalanları düşündüğü kişisel değerlendirmedir.

SON DEĞERLENDİRME - Geriye Kalan

Yolun sonunda aklımda Mâhin de kalıyor. Doğru bildiğinden dönmeyen o küçük hikâye. Benim iyilikten anladığımın bir ucu da oraya uzanıyor.

Bir kitabın sonunda ne kalır? Yazılanlar mı? Bulunanlar mı?

Doğrulananlar mı? Yoksa insanın bütün bunlara bakarken yavaş yavaş değişen bakışı mı? Bu yolun sonunda benim için en önemli olan artık yalnız ne öğrendiğim değil. Ne kadar çok şeyin kolayca söylenemeyeceğini öğrenmiş olmam.

Başlarken insan geçmişe daha cesur bakıyor. Birkaç kaynak, birkaç isim, birkaç tarih yan yana geldiğinde gerçeğin de yavaş yavaş ortaya çıkacağını sanıyor. Sonra derine indikçe bunun böyle olmadığını görüyorsunuz. Bir bilginin arkasından başka bir soru çıkıyor. Bir anlatı diğerini tamamlamak yerine bozabiliyor. Bir isim yüzyıllar içinde başka isimlerle yan yana geliyor. Bir mezar çoğalıyor. Bir hikâye başka bir coğrafyada başka bir anlam kazanıyor.

Ve bir süre sonra geçmişçi çözmekten çok, onun karşısında nasıl durmanız gerektiğini öğrenmeye başlıyorsunuz. Bende kalan ilk şey bu oldu: Geçmiş karşısında biraz daha yavaş durmak.

Çünkü insan acele ettiğinde yalnız hata yapmıyor. Bazen baktığı şeyi kendi istediği şeye dönüştürüyor.

Bir kişiyi sevdiğimiz için olduğundan daha güzel görebiliyoruz. Bir geleneğe yakın hissettiğimiz için içindeki sertlikleri görmezden gelebiliyoruz. Bir anlatı bugünkü değerlerimize uyduğu için onu olduğundan eski, olduğundan kesin veya olduğundan gerçek kabul edebiliyoruz.

Belki de geçmişini incelerken en zor şey bilgi bulmak değil. Kendimizi biraz geri çekebilmektir. İnsan, karşısındaki hayatın kendi dünyasını doğrulamasını istiyor. Kendi sorularımıza bizim hoşumuza giden cevapları vermesini istiyoruz. Oysa yüzyıllar önce yaşamış bir insanın bize bunu borcu yok.

Onun dünyası bizim dünyamız değildi. Onun korkuları bizim korkularımız değildi. Onun sınırları, inançları, mücadeleleri ve kabulleri de bugünkü ölçülerimizle kurulmamıştı. Bunu gerçekten kabul ettiğinizde garip bir şey oluyor.

Geçmiş size uzaklaşmıyor. Tam tersine, ilk kez insanlaşmaya başlıyor.

Artık karşınızda kusursuz bir kahraman ya da kolayca yargılanacak eski bir figür kalmıyor. Kendi çağının içinde yaşayan, çelişkileri olan, zamanın sertliğiyle biçimlenmiş bir insan ve onun ardından büyüyen büyük bir hatırlama dünyası kalıyor.

Sanırım bu çalışma beni en çok burada değiştirdi. Artık “bir insan kimdi?” sorusunun tek başına yeterli olmadığını düşünüyorum. Bazen daha güçlü soru şudur: Bir insan başkalarının içinde neye dönüştü?

Çünkü hayat ile hatırlanmak aynı şey değildir. İnsan yaşarken kendi sözlerini söyler, kendi kararlarını verir, kendi yolunu yürür. Öldükten sonra ise hikâyesi başkalarının eline geçer.

Birileri anlatır. Birileri unuttur. Birileri ekler. Birileri adını başka bir adın yanına koyar. Birileri onun için bir mezarın başında dua eder. Birileri yüzyıllar sonra onun gerçekten orada yatıp yatmadığını sorar.

Ve böylece bir insanın hayatından çok daha uzun süren ikinci bir hayat başlar. Bu düşünce beni “miras” meselesine yeniden getirdi. Eskiden miras kelimesini düşündüğümde daha görünür şeyler gelirdi aklıma.

Bir eser. Bir isim. Bir yapı. Bir başarı. Bir aile. Bir hatıra. Şimdi bundan daha sessiz bir şey düşünüyorum. Bir insanın başka bir insanda bıraktığı değişiklik. Çünkü dünyada bıraktığımız en önemli şeylerin çoğu hiçbir yere kaydedilmiyor olabilir.

Bir insanın zor bir gününde söyledikleriniz. Birine verdiğiniz cesaret. Bir başkasına göstermediğiniz zulüm. Gücünüz varken yaptığınız ya da yapmadığınız bir şey. Bir insanın sizi hatırladığında içinde kalan duygu.

Bunların çoğunun arşivi yok. Kitabı yok. Kitabesi yok. Ama belki hayatın asıl aktarımı zaten burada gerçekleşiyor. İnsandan insana. Sessizce. Bu yüzden artık bir insanın ne kadar büyük işler yaptığı kadar, arkasından nasıl bir his bıraktığını da önemsiyorum.

Korku mu? Minnet mi? Yük mü? Güven mi? Bir kapı mı? Bir yara mı? Bir soru mu? Belki insan kendi adının ne kadar yaşayacağını seçemez. Ama yaşarken başka insanların hayatına ne bıraktığını bir ölçüde seçebilir.

Bunun farkına vardığım anda bütün mesele bana daha yakın gelmeye başladı. Çünkü yüzyıllar önce yaşamış birinin hikâyesini araştırmak, sonunda insanı kendi hayatına geri gönderiyor.

“Onun ardından ne kaldı?” diye sorarken bir yerde aynı soru dönüp size geliyor: Peki senden ne kalacak? Bu soru ilk bakışta büyük bir soru gibi görünüyor. Oysa cevabı belki çok daha küçük yerlerde.

Bir insanın sizi tanıdığı için kendisini biraz daha değerli hissetmesi. Bir çocuğun sizden korkmak yerine size güvenmesi. Bir arkadaşın zor zamanında yanında olduğunuzu hatırlaması.

Birinin sizin yüzünüzden hayatın tamamından vazgeçmemesi. Bir yabancıya yalnızca yabancı olduğu için kötü davranmamak. Gücünüzün yettiği her şeyi almak zorunda olmadığınızı bilmek.

Bazı şeyleri yapabilecek olsanız bile yapmamayı seçmek. Belki iyi bir hayat büyük sözlerle değil, bu küçük seçimlerin toplamıyla kuruluyor. Bu çalışma bana bir başka şey daha bıraktı: “Bilmiyorum” cümlesine daha fazla saygı.

İnsan çoğu zaman boşluklardan rahatsız oluyor. Bir şey eksikse tamamlamak istiyor. Bir zincirin bir halkası yoksa oraya en makul halkayı yerleştiriyor. Bir hikâyenin sonu belirsizse onu anlamlı bir sona bağlamak istiyor.

Fakat geçmiş bazen tamamlanmak istemiyor. Bazı kapılar kapalı kalıyor. Bazı soruların cevabı gelmiyor. Bazı belgeler kaybolmuş. Bazı anlatılar birbirleriyle uzlaşmıyor. Ve insanın kendisine hâkim olup orada durması gerekiyor.

Eskiden eksiklik gibi görünen bu durum artık bana başka türlü görünüyor. Bazen boşluk, gerçeğin bir parçasıdır. Onu doldurmamak da bir bilgidir. Bilmiyorsanız “bilmiyorum” demek zayıflık değildir.

Tam tersine, bazen karşınızdaki şeye gösterebileceğiniz en büyük saygıdır. Çünkü bilmediğiniz şeyi bildiğinizi iddia ettiğiniz anda artık geçmişe bakmıyorsunuz. Kendinizi seyrediyorsunuz.

Belki bu kitabın bende bıraktığı en kalıcı ölçülerden biri tam olarak budur: Gerçeği korumak için bazen güzel hikâyeden vazgeçebilmek. Ama bunun karşı tarafında başka bir tehlike daha var.

Yalnız belgelenmiş olana değer vermek. İnsanların yüzyıllarca anlattığı bir hikâyeyi, laboratuvar sonucu gibi doğrulanamadığı için anlamsız saymak. Bunu da artık doğru bulmuyorum. Çünkü insan yalnız olup biten şeylerle yaşamıyor.

Hatırladığı şeylerle de yaşıyor. İnandığı şeylerle. Çocuklarına anlattıklarıyla. Mezarlara yüklediği anlamlarla. Bir taş, bir ağaca, bir mağaraya, bir isme bıraktığı duyguyla. Bütün bunlar tarihsel olayın kendisi olmayabilir.

Ama insan hayatının dışına da atılamaz. Böylece benim için iki uç arasında ince bir alan açıldı. Bir tarafında her anlatıya inanmak var. Diğer tarafında yalnız ölçülebilir olanı gerçek saymak.

İkisinin arasında ise çok daha zor bir yer bulunuyor: Anlamaya çalışmak. Hemen inanmayarak. Hemen küçümsemeyerek. Hemen sahiplenmeyerek. Anlamak bazen hüküm vermekten daha çok emek istiyor.

Çünkü hüküm bir şeyi kapatıyor. Anlamak ise açık tutuyor. Belki bu yüzden bu yolun sonunda cevaplardan çok sorulara daha fazla güveniyorum. İyi bir soru insanı küçültmüyor. Tam tersine, ona hareket alanı bırakıyor.

“Bu gerçekten oldu mu?” önemli bir soru. Ama bazen arkasından şunu da sormak gerekiyor: “Bu neden anlatıldı?” “Bu neden unutulmadı?” “Bu

hikâyeye insanlar neden ihtiyaç duydu?” “Bir insanın adı neden başka insanların dualarında yaşamaya devam etti?”

Ve belki en yakıcı soru: “Biz bugün hangi hikâyeleri yaşıyoruz ve neden?” Çünkü geçmişi incelerken aslında yalnız geçmiş hakkında konuşmuyoruz. Kendi hafızamızı nasıl kurduğumuzu da gösteriyoruz.

Kimi kahraman yaptığımızı. Kimi unuttuğumuzu. Neyi büyüttüğümüzü. Neyi susturduğumuzu. Hangi hikâyenin içinde kendimizi görmek istediğimizi. Bu nedenle hafıza masum değildir. Ama yalnızca tehlikeli de değildir.

Hafıza insanın kendisiyle konuşma biçimlerinden biridir. Belki de onun için bazı isimler yüzyıllar boyunca yaşamaya devam eder. Çünkü her kuşak o isimde biraz başka bir şey görür. Ve böylece tek bir insanın ardından birçok insanın ihtiyacı, korkusu, umudu ve inancı birikir.

Bunu düşündükçe bir insanın “tek bir hayatı” olduğundan bile emin olamıyorum artık. Biyolojik bir hayatı var elbette. Ama bir de başkalarının hafızasında süren hayatı. Bu ikinci hayat bazen ilkinden çok daha uzun.

Ve çok daha kontrolsüz. Bu düşünce insana garip bir tevazu veriyor. Çünkü sonunda ne olacağınızı siz belirlemiyorsunuz. Kendiniz hakkında son sözü siz söylemiyorsunuz. İnsanlar sizi yanlış da anlayabilir.

Büyütebilir. Küçültebilir. Unutabilir. Başka bir şeye dönüştürebilir. Bu durumda insanın elinde kalan nedir? Belki yalnızca yaşarken yaptığı seçimler. Nasıl davrandığı. Neyin yanında durduğu.

Neyin karşısında sustuğu. Gücünü nasıl kullandığı. Kendisinden daha zayıf olana ne yaptığı. Ve kimsenin görmediği yerde nasıl biri olduğu. Kitabın sonunda benim için asıl mesele artık burada duruyor.

Bir insanı yüzlerce yıl sonra değerlendirmekten daha zor bir şey var: Bugün kendimizi değerlendirmek. Geçmişin karşısında adalet istiyoruz. Kaynaklarda dürüstlük istiyoruz. İnsanların yanlış temsil edilmemesini istiyoruz.

Peki aynı özeni yaşayan insanlara gösteriyor muyuz? Birbirimizi ne kadar kolay tek bir sıfata indiriyoruz? Bir insanın bir hatasını onun bütün hayatı haline ne kadar hızlı getiriyoruz?

Birbirimizin hikâyelerini dinlemeden ne kadar hızlı karar veriyoruz? Geçmiş için talep ettiğimiz sabrı bugün birbirimize gösterebiliyor muyuz? Bu soruların kolay cevabı yok. Benim de yok.

Ama bu yolculuktan sonra onları görmezden gelmek daha zor. Belki bir kitabın insanda bırakabileceği en değerli şey de budur. Bir cevap değil. Daha önce sormadığı bir soru. Bu yüzden buradan büyük bir tarih hükmüyle ayrılmak istemiyorum.

Bir insanın hayatını yüzyıllar sonra tek bir cümleyle açıklamaya çalışmak bana artık fazla iddialı geliyor. Fakat kendi hayatımla ilgili daha sade bir hüküm verebilirim. Ben hangi tarafta durmak istiyorum?

İnsanı küçülten tarafta mı? Yoksa ona biraz daha yer açan tarafta mı? Gücün mü? Merhametin mi? Korkunun mu? Güvenin mi? Kendini haklı çıkarmanın mı? Yoksa doğruyu ararken gerektiğinde kendi hikâyenden vazgeçebilmenin mi?

Bütün bu uzun yolun sonunda kendi payıma kalan cevap çok büyük değil. Belki onun için daha değerli. İyiliğin tarafında durmak istiyorum. Bunu söylerken artık iyiliği saf, kolay veya dünyadaki bütün sorunları çözen bir şey olarak düşünmüyorum.

İyilik her zaman kazanmaz. İyilik insanı hatasız yapmaz. İyilik tarihi temizlemez. İyilik yapılan kötülüğü yok saymaz. Bazen karşılığını bile bulmaz. Ama yine de insanın kendi elindeki en gerçek tercihlerden biridir.

Belki tam da bu yüzden önemlidir. Çünkü hayatın büyük kısmını kontrol edemiyoruz. Nerede doğduğumuzu seçmedik. Hangi çağda yaşayacağımızı seçmedik. Başımıza gelecek pek çok şeyi seçemiyoruz.

Nasıl hatırlanacağımızı da büyük ölçüde seçemeyeceğiz. Ama bazı anlarda ne yapacağımızı seçebiliyoruz. Bir insanın üstüne mi basacağız, elinden mi tutacağız? Bir yanlış gördüğümüzde çıkarımız için susacak mıyız?

Birinin zayıflığını kullanacak mıyız? Bir kapıyı yüzüne mi kapatacağız? Yoksa biraz yer mi açacağız? Belki insanın bütün hayatı bu küçük eşiklerin toplamıdır. Büyük tarih kitaplarına çoğu girmez.

Ama insanın gerçek tarihi biraz da orada yazılır. İşte bu yüzden yolun sonunda bende kalan cümle değişmedi. Ama anlamı değişti. Artık onu

yalnız güzel olduğu için söylemiyorum. Bir düşünceyi temsil ettiğı için de değil.

Bütün bu karşılaşmalardan, sorulardan, çelişkilerden ve susmak zorunda kaldığımız yerlerden sonra kendi adıma verebildiğim en sade hüküm olduğu için söylüyorum: İyilik iyidir. Bunun geçmişten geldiğini iddia etmiyorum.

Bir erenin ağzına koymuyorum. Bir menkıbeden çıkarmıyorum. Bu cümle bugüne ait. Bize ait. Şimdi ne yapacağımızla ilgili. Belki bir gün bütün isimler unutulur. Belki bugün çok önemli sandığımız şeylerin çoğu kalmaz.

Ama insanın başka bir insanda bıraktığı iyilik, adından daha uzun yaşayabilir. Bunu kanıtlayamam. Ama bütün bu yolun sonunda buna inanmayı seçiyorum. Ve belki insanın hayat boyunca vereceğı en önemli kararlardan bazıları zaten böyledir: Kanıtlanacak şeyler değil.

Yaşanacak şeyler.

İYİLİK İYİDİR.

YOL DEVAM EDİYOR.

EK I | İki ad, iki yol

Kara kuş, ak kuş ve değişen adlar. Alyon karşılaşmasından esinlenen canlandırma.

EK I

Şerif Hızır: Diğer Anlatım

DİĞER ANLATIM | Kaynak dosyadaki ikinci Şerif Hızır anlatımıdır. Farklı söyleyişleri kaybetmemek için birlikte korunmuştur.

Adı Şerif Hızır'dı. Saltuknâme onu böyle tanıtır. Henüz adına Dobruca'nın rüzgârı karışmamıştır. Balkanların dağlarında makamları kurulmamış, tekkelerde Baba diye anılmamış, yüzyıllar sonra başka dillerin ve başka inançların hafızasına yerleşmemiştir.

Önce Şerif Hızır'dır.

Saltuknâme'nin anlattığı soy dünyasında dedesi Seyyid Hüseyin, babası Seyyid Hasan'dır. Şeceresi Hz. Ali'ye ve Hz. Peygamber'e kadar götürülür. Bu nesep anlatısı menkıbenin kendi dünyasına aittir; fakat daha ilk sayfalarda Şerif Hızır'ın nasıl görülmek istendiğini açık eder:

Yalnız kuvvetli bir savaşçı değil, manevî meşruiyeti de bulunan bir yol eri. Yaşadığı XIII. yüzyıl da sıradan bir çağ değildir.

Anadolu Selçuklu düzeninin sarsıldığı, Moğol baskısının Anadolu'nun siyasî ve toplumsal yapısını değiştirdiği, Türkmen topluluklarının yeni yurtlara yöneldiği; dervişlerin, gazilerin, babaların ve şeyhlerin yalnız tekkeler arasında değil, sınır boylarında da hareket ettiği bir zamandır.

Sarı Saltuk'un tarihsel ve menkıbevî hafızası işte bu dünyanın içinden yükselir. Bir yanında cenk vardır. Bir yanında yol. Bir yanında tekke. Önünde ise Rumeli.

ÇOCUKLUKTAN YOLA

Saltuknâme'nin ilk menkıbelerinde Şerif Hızır henüz üç yaşındayken babası Seyyid Hasan'ın düşmanları tarafından zehirlenerek öldürüldüğü anlatılır. Bundan sonra onun yetişmesinde Serâvil adlı lalası, Emir Ali ve çevresindeki kişiler rol oynar. Emir Ali, Şerif Hızır'ı o sırada Azerbaycan'da bulunduğu anlatılan Sultan Süleyman Sebük Tegin'in yanına gönderir.

On dört yaşına geldiğinde artık yalnız himaye edilen bir çocuk değildir. Av meydanında maharetini gösterir. At sürer. Silah kullanır. Cesaretiyle dikkat çeker. Saltuknâme'nin dünyasında yiğitlik yalnız bilek gücüyle tamamlanmaz. Şerif Hızır'ın önüne geçmişten gelen başka bir miras da çıkar.

Menkıbeye göre Seyyid Battal Gazi rüyasında ona yol gösterir; eski gazilerle ilişkilendirilen at ve silahlar onun eline geçer. Burada anlatının söylediği şey yalnız bir kahramanın silah bulması değildir.

Bir hafıza başka bir hafızaya el verir. Battal Gazi'nin adı, yeni bir yol erinin hikâyesine bağlanır. Çünkü Anadolu'nun menkıbe dünyasında miras yalnız mal bırakmak değildir. Bazen bir vazife bırakmaktır.

Şerif Hızır'ın önünde de artık yol vardır.

ALYON-I RÛMÎ

Harcenevan tekfurı Tırbanos'la yapılan mücadeleden sonra karşısına başka bir cengâver çıkar: Alyon-ı Rûmî. Saltuknâme onu sıradan bir düşman olarak anlatmaz. Alyon da yiğittir. O da meydandan kaçmayanlardandır.

Belki de bu yüzden iki savaşçının karşılaşması Şerif Hızır'ın hayatındaki en önemli menkıbevî eşiklerden birine dönüşür. Alyon, cenkten önce bir rüya görür. Rüyasında ağzından kara bir kuş çıkar; ardından yerine ak bir kuş girer.

Ertesi gün iki yiğit karşı karşıya geldiğinde Alyon gördüğü rüyayı Şerif Hızır'a anlatır. Şerif Hızır onu şöyle yorumlar: Kara kuş küfrü, ak kuş imanı temsil etmektedir. Menkıbenin dünyasında rüya yalnız gecenin içinde görülen bir görüntü değildir.

Bazen insanın kendisinden önce varacağı yere işaret eder. Fakat Alyon henüz kılıcını bırakmaz. Şerif Hızır onu İslâm'a davet eder. Alyon kabul etmez. Meydan açılır. Kılıçlar çekilir.

İki yiğit artık sözle değil, cenkle karşı karşıyadır. Alyon saldırır. Şerif Hızır hamleyi karşılar; mücadele sonunda Alyon'u atından düşürüp yere serer. Hançerini boğazına dayar. Hikâyenin düğümü tam burada çözülür.

Çünkü yerde yatan Alyon'un önünde yalnız ölüm yoktur. Bir tercih vardır. Rüyasında gördüğü kara kuşla ak kuş sanki yeniden karşısına çıkar. Alyon teslim olur. İman etmek istediğini söyler.

Şerif Hızır onu öldürmez. Alyon Müslüman olur ve İlyas adını alır. Ardından anlatının yönü bir kez daha değişir. Bu defa İlyas, kendisini yenip hayatını bağışlayan Şerif Hızır'a yeni bir ad verir: Saltuk.

Böylece cenk meydanına iki isim girer, iki başka isim çıkar. Alyon, İlyas olur. Şerif Hızır, Saltuk adını alır. Bu yüzden Alyon menkıbesi yalnız bir dövüş hikâyesi değildir. Menkıbenin kendi hakikatinde iki insanın da bir eşikten geçtiği anlatıdır.

Birinin inancı değişir. Diğerinin adı. İkisi de meydana girdikleri hâliyle oradan çıkmaz. Eski Türk anlatı geleneğinde yiğidin yaptığı işle ad kazanması yabancı bir motif değildir. Dede Korkut dünyasında da ad, kimi zaman doğumla değil, gösterilen yiğitlikle tamamlanır.

Saltuk adı da menkıbe içinde böyle kazanılmış bir isimdir. Fakat Alyon sahnesinin ağırlığı yalnız burada değildir. Şerif Hızır, karşısındaki cengâveri öldürebileceği anda yaşatır. Bunu Saltuknâme'nin tamamını barışçı bir anlatıya dönüştürmek için kullanamayız. Eser sert bir gaza dünyasının dilini taşır; içinde cenk vardır, ölüm vardır, fetih vardır.

Ama bu sahnede kılıç hikâyenin son sözü olmaz. Son söz dönüşümdür. Bazı zaferler karşısındakini yok eder. Bazıları ise onun yolunu değiştirir. Alyon'un hikâyesinde ikincisi olur.

SALTUK'TAN SARI SALTUK'A

Saltuk adının önüne zamanla başka bir kelime yerleşir: Sarı. Bu lakabın en kuvvetli açıklamalarından biri Sarı Saltuk'un fizikî görünüşüne dair eski tasvirlerde bulunur. Sarı Saltuk hakkındaki en erken kaynak katmanlarından birini oluşturan İbnü's-Serrâc geleneğinde onun kumral görünüşüne dikkat çekilir.

Saltuknâme ise onu sarışın, sakalları sarı bir er olarak tasvir eder. Bu iki anlatı hattı birlikte düşünüldüğünde "Sarı" lakabının fizikî görünüşüyle ilişkili olması güçlü bir açıklama olarak öne çıkar.

Bunun yanında başka yorumlar da yapılmıştır.

Eski Türk kültüründe renklerin yalnız renk olmadığı; yön, merkez, iktidar, statü ve topluluk aidiyeti gibi anlamlar taşıdığı bilinir. "Sarı" lakabını Kuman-Kıpçak çevresiyle veya eski Türk renk sembolizmiyle ilişkilendirilen görüşler de buradan doğmuştur.

Bu yorumların her biri aynı ağırlıkta değildir. En doğrudan iz, yine şahsiyetin görünüşüne dair tasvirlerdedir: Kumral. Sarışın. Sarı sakallı. Bazen yüzyıllarca yaşayan bir lakabın başlangıcı, etrafında sonradan kurulan bütün büyük açıklamalardan daha sade olabilir.

HANGİ YOLUN ERENİYDİ?

Sarı Saltuk'un manevî mensubiyetini tek bir kelimeyle kapatmak kolaydır. Fakat doğru değildir.

XIII. yüzyıl Anadolu ve Rumeli dünyası, bugün geriye dönüp baktığımızdaki kadar kesin çizilmiş tarikat kutularından oluşmuyordu. Türkmen babaları, dervişler, gaziler, şeyhler ve yol erleri arasında ilişkiler kuruluyor; gelenekler birbirine değişiyor, sonraki yüzyıllar da bu ilişkileri kendi hafızasına göre yeniden yorumluyordu.

Sarı Saltuk bu hareketli dünyanın içindedir. İbnü's-Serrâc'a dayanan erken kaynak hattında Şeyh Mahmud adı geçer; bu kişi bazı yorumlarda Seyyid Mahmud Hayrânî ile ilişkilendirilir.

Daha sonraki Bektaşî hafıza ise başka bir bağ kurar.

Hacı Bektaş Velâyetnâmesi'nde Sarı Saltuk, Hacı Bektaş Velî'nin himmetiyle Rumeli'ye yönelen yol erlerinden biri hâline gelir. Kılıç ve seccade verilmesi, Ulu Abdal ile Kiçi Abdal'ın ona eşlik etmesi,

Karadeniz'in aşılması, Kaliakra ve ejderha menkıbesi bu geleneğin içinde anlatılır.

Bu menkıbe, tarihsel olarak Sarı Saltuk'un kesin biçimde Hacı Bektaş Velî'nin müridi olduğunu tek başına kanıtlamaz. Fakat çok önemli başka bir gerçeği gösterir: Bektaşî hafıza Sarı Saltuk'u kendi erenler halkasının dışında bırakmamıştır.

Saltuknâme ise onu başka bir vurgu içinde resmeder; gaza ve velâyet yanını öne çıkarır. Sonraki Alevî-Bektaşî geleneklerinde de adı yaşamaya devam eder. Bu farklı katmanları tek renge boyamak Sarı Saltuk'u daha anlaşılır kılmaz.

Tam tersine küçültür. Çünkü bu şahsiyetin yüzyıllar boyunca taşıdığı hafıza, tek bir çevrenin hafızası değildir. Bu yüzden "Sarı Saltuk hangi tarikattandı?" sorusu kadar önemli başka bir soru vardır: Hangi yollar onu kendinden bildi?

Cevap birden fazladır.

ANADOLU'DAN DOBRUCA'YA

Sarı Saltuk'un hikâyesi Anadolu'da kalmaz. Tarihsel hafızasının en kuvvetli damarlarından biri Dobruca'ya uzanır. XIII. yüzyıl Anadolu'su çalkantılıdır. Selçuklu iktidarı parçalanmakta, Moğol baskısı ağırlığını hissettirmekte, Türkmen toplulukları yeni sahalara yönelmektedir.

II. İzzeddin Keykâvus'un Bizans'a sığınması çevresinde gelişen Türkmen hareketleri, daha sonraki tarih geleneğinde Sarı Saltuk'la ilişkilendirilir. Burada ihtiyat gerekir. Bu göç hareketinin ayrıntılarını aktaran Yazıcıoğlu Ali, XIII. yüzyıl olaylarının çağdaş şahidi değildir.

Fakat Dobruca ile Sarı Saltuk arasındaki bağ yalnız geç dönem anlatılarına dayanmaz. İbnü's-Serrâc'ın 1315 tarihli erken kaynak katmanı Sarı Saltuk'u Dobruca coğrafyasında gösterir ve ölümünü 697/1297-98 yılına bağlar.

Bu önemlidir. Çünkü Sarı Saltuk'un Rumeli hafızası yalnız XV. yüzyılda yazıya geçirilen Saltuknâme'nin geçmişe doğru kurduğu bir menkıbeden ibaret değildir. Ölümüne oldukça yakın bir kaynak katmanında da Dobruca'yla ilişkisi görülür.

Birkaç on yıl sonra İbn Battûta, seyahatinde Baba Saltuk adıyla anılan yere ulaşır ve burada Sarı Saltuk hakkında anlatılan olağanüstü hikayelerden söz eder. Henüz XIV. yüzyılın ilk yarısıdır.

Ama Şerif Hızır'ın adı çoktan bir coğrafyanın hafızasına karışmaya başlamıştır.

İKİ ASIR SONRA BİR ŞEHZADE

Aradan yaklaşık iki asır geçer. 1473 yılıdır. Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan üzerine sefere giderken oğlu Şehzade Cem'i Edirne'ye gönderir. Cem, Edirne'den Babadağ'a geçer. Sarı Saltuk'un türbesini ziyaret eder.

Dervişlerden onun menkıbelerini dinler. Anlatılanlardan öylesine etkilenir ki bu hikâyelerin toplanıp kitap hâline getirilmesini ister ve Ebülhayr-ı Rûmî'yi görevlendirir. Ebülhayr yedi yıl boyunca Anadolu ve Rumeli'de Sarı Saltuk menkıbelerini derler.

Dinler. Toplar. Yazıya geçirir. Ve yaklaşık 1480 yılında bugün Saltuknâme dediğimiz büyük menkıbe külliyyatı ortaya çıkar. Bu hadise Sarı Saltuk hafızasının ulaştığı yeri anlamak bakımından başlı başına önemlidir.

Onun tesiri yalnız köy odasında, tekkede yahut yolcunun dilinde kalmamıştır. Ölümünden yaklaşık iki asır sonra Osmanlı hanedanından bir şehzade Babadağ'da onun türbesinin önünde durmuş, menkıbelerini dinlemiş ve bunların kaybolmaması için yazıya geçirilmesini istemiştir.

Bir şahsiyetin bıraktığı izin büyüklüğünü anlamak için bazen aldığı kaleleri saymak gerekmez. Öldükten iki yüz yıl sonra hikâyesinin hâlâ anlatılıp anlatılmadığına bakmak yeter. Sarı Saltuk anlatılıyordu.

Hem de yollar boyunca.

ALP, GAZİ, BABA, EREN

Kaynaklar ve gelenekler onu farklı kelimelerle anar: Alp. Gazi. Derviş. Baba. Eren. Velî. Bunların hiçbiri tek başına Sarı Saltuk'u anlatmaya yetmez. Alp, cesaretini taşır. Gazi, sınır dünyasını.

Derviş, manevî yolunu. Baba, halkla kurduğu yakınlığı ve tasavvuf çevresindeki yerini. Velî, menkıbenin onda gördüğü manevî kudreti.

Eren ise Anadolu'nun bütün bunları bir arada taşıyabildiği kelimelerden biridir.

Saltuknâme, Sarı Saltuk'u XIII. yüzyılın alp-erenlerinden biri olarak anlatır; hayatı, savaşları ve kerametleri eser boyunca birbirinden ayrılmadan ilerler. Fakat erenlik yalnız keramet göstermek değildir.

Anadolu eren hafızasında yolun bir edebi vardır. Nefsini kendinden büyük görmemek vardır. İnsanı yalnız kimliğiyle değil, insanlığıyla görebilmek vardır. Kapıyı yalnız kendine açmamak vardır.

Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre, Tapduk Emre ve başka yol erlerinin çevresinde büyüyen hafıza, insanın yalnız neye inandığını değil, nasıl yaşadığını da sorar. Sarı Saltuk'un menkıbeleri kendi çağının sertliğini taşır.

Kılıcı vardır. Gazası vardır. Cengi vardır. Ama onu yedi asrı aşan kaynak ve gelenek katmanlarında hâlâ konuşulur kılan şey yalnız meydanlardaki mücadeleleri değildir. Eğer geriye yalnız kılıç kalsaydı, kılıç paslanınca hikâye de biterdi.

Bitmedi. Çünkü geride yalnız zafer bırakmadı. Bir isim bıraktı. Bir yol bıraktı. Bir hafıza bıraktı. Şerif Hızır olarak başlayan anlatı Saltuk adına ulaştı. Saltuk, Sarı Saltuk oldu.

Sarı Saltuk, Baba diye anıldı. Gazi diye anıldı. Eren diye anıldı. Sonra devletler değişti. Sınırlar değişti. Diller değişti. Fakat adı birçok yerde yaşamaya devam etti. Bu yüzden Sarı Saltuk'un hikâyesini yalnız bir gazi hikâyesi olarak okumak eksik kalır.

Bu aynı zamanda bir insanın nasıl menkıbeye; menkıbenin nasıl hafızaya; hafızanın da nasıl bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya geçtiğinin hikâyesidir. Dünya yolunda bıraktığı iz büyüktü.

Ama asıl uzun yol, ölümünden sonra başladı. Çünkü bazı insanlar yaşadıkları çağda tanınır. Bazıları ise çağlarını aşıp başka insanların yoluna karışır. Sarı Saltuk, ikinci gruptadır.

Belki eren denilen yol insanının bıraktığı en derin iz de budur: Kendi ömrü biter. Fakat yol bitmez. İnsan gider. Adı kalır. Adın ardında da, eğer gerçekten bir iz bırakılmışsa, yol yürümeye devam eder.

EK II | Sözün iki yazısı

Sözden sayfaya, bir yazıdan diğerine. Eski dil bölümüne simgesel bir giriş.

EK II

Çift Katmanlı Osmanlıca Edisyon

EDEBÎ UYARLAMA | Yazarın dosyasındaki eski dil denemesi iki yazısıyla korunmuştur; tarihî bir yazmanın tıpkıbasımı değildir.

بر زمان وار ایدی کی ارلرک نامی یالکز کندولری ایله قائم اولمز ایدی. بابادن اوغله نام قالور، اوستادن شاگرد هئر کچر، غازیدن غازیه قلیچ، اردن اره هفت، بر مجلسدن بر مجلسه قصه ایرشور ایدی. آم دنیا دن کوچر، لکن نیک نام ایله سوز قالور ایدی.

Bir zamân var idi ki erlerin nâmı yalnız kendüleriyle kâim olmaz idi. Babadan oğula nâm kalur, üstâddan şâgirdе hüner geçer, gaziden gaziye kılıç, erden ere himmet, bir meclisden bir meclise kıssa erişür idi. Âdem dünyâdan göçer, lâkin nîk nâm ile söz kalur idi.

اول ایامده روم ایلنده و اناضولی دیارنده نه غازیلرک نامی سویلتور ایدی. سید بطال غازینک قصه لری هنوز خلق اغزندہ دورر ایدی. مجلسلرده انک جنگلری نقل اولنور، یولجولر قوناق یرلرنده قدیم غازیلری انار، بابالر اوغوللر نه ارلکن، وفادن و یولداشلقن سوز ایدر اییدیلر.

Ol eyyâmda Rûm ilinde ve Anadolu diyârında nice gazilerin nâmı söylenür idi. Seyyid Battal Gazi'nin kıssaları henüz halk ağzında durur idi. Meclislerde anun cengleri nakl olunur, yolcular konak yerlerinde kadîm gazileri anar, babalar oğullarına erlikden, vefâdan ve yoldaşlıktan söz eder idiler.

اول قدیم قصه لرک آردندن یگی بر نام طوغاجق ایدی. لکن هنوز نه غازی ایدی، نه بابا، نه ارن، نه دخی صاری صاللق دیو بیلتور ایدی.

Ol kadîm kıssaların ardından yeni bir nâm doğacak idi. Lâkin henüz ne gazi idi, ne baba, ne eren, ne dahi Sarı Saltuk deyü bilinür idi.

آنک آدی:

شریف خضر

ایدی.

Anun adı:

ŞERÎF HIZIR

idi.

نسب و خاندان

Neseb ve Hânedân

شریف خضرک باباسی سید حسن، جدی سید حسین ایدی. روایت ایدرلر کی بو خاندان ساداتن ایدی و نسیلری حضرت علی المرتضی رضی الله عنه طریقله رسول الله صلی الله علیه وسلم خاندانه ایرشور ایدی.

Şerîf Hızır'ın babası Seyyid Hasan, ceddi Seyyid Hüseyin idi. Rivâyet ederler ki bu hânedân sâdâtdan idi ve nesebleri Hazret-i Aliyyü'l-Murtazâ radiyallâhu anh tarîkiyle Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hânedânına erişür idi.

شریف دها دنیا یولنه قدم باسمدن آنک نامی اولو بر سلسله یه باغلانمش ایدی. اتاسی غازی، جدی غازی، اولولری سید ایدی. اوغلانک الینه هنوز قلیچ ویرلمدن اگا اول امانت ویرلمش ایدی:

Şerîf daha dünyâ yolına kadem basmadan anun nâmı ulu bir silsileye bağlanmış idi. Atası gazi, ceddi gazi, uluları seyyid idi. Oğlanın eline henüz kılıç verilmeden ana ol emânet verilmiş idi:

نسب.

Neseb.

سید حسن اهل غزا ایدی. ات سورر، سلاح قوشانر، حصار و میدان کورر ایدی. دشمنلری چوق ایدی. میدان جنگنده مقابله ایدمیانلر حيله طریقنه واردیلر. زهر ویروب سید حسنی شهید ایتدیلر.

Seyyid Hasan ehl-i gazâ idi. At sürer, silâh kuşanır, hisâr ve meydân görür idi. Düşmanları çok idi. Meydân-ı cengde mukâbele edemeyenler hîle tarîkına vardılar. Zehir verüp Seyyid Hasan'ı şehîd etdiler.

اول وقت شریف خضر اوچ یاشنده بر صبی ایدی.

Ol vakit Şerîf Hızır üç yaşında bir sabî idi.

باباسی شهید اولدی.

Babası şehîd oldı.

شریف یتیم قالدی.

Şerîf yetîm kaldı.

یتیملیک

Yetîmlik

بر مدت عبدالعزیز آنی حمایت ایندی، تربیت و حفاظتنه همت ایلدی. صوگره والده سی رابعه خاتون دخی دار فنا دن دار بقا په رحلت ایلدی.

Bir müddet Abdülaziz anı himâyet etdi, terbiyet ve hıfzına himmet eyledi. Sonra vâlidesi Râbia Hatun dahi dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rihlet eyledi.

شریف یئگین یتیم قالدی. یاننده لالاسی سراویل وار ایدی. سراویل اوغلانی آلوب امیر علی نڭ حضورنه واردی.

Şerîf yeniden yetîm kaldı. Yanında lalası Serâvil var idi. Serâvil oğlanı alup Emîr Ali'nin huzûrına vardı.

امیر علی شریفه نظر ایلدی. اوغلانڭ صورتته دکل، استعدادنه باقدی. آنده چاپکک، ذكاء و قوت کوروب آنی دها یوکجا بر تربیت قاپوسنه کوندردی.

Emîr Ali Şerîf'e nazar eyledi. Oğlanın sûretine değil, isti'dâdına bakdı. Anda çeviklik, zekâ ve kuvvet görüp anı daha yüce bir terbiyet kapusına gönderdi.

شریفی سلطان سلیمان سبکنکینڭ یاننه یوللادی.

Şerîf'i Sultan Süleyman Sebük Tegin'in yanına yolladı.

پس شریفڭ چوچق لغی آردنده قالوب ارک تربیتی باشلادی.

Pes Şerîf'in çocukluğu ardında kalup erlik terbiyeti başladı.

شریف یتشور

Şerîf Yetişür

شریف آته بینمک اوگرندی. دزگین طوتدی. اوزنگیه باصدی. یای چکدی. اوق سالدی. قلیچ قوشاندی. شکار ایندی. میدان ادینی، آنڭ طبیعتنی و سلاحڭ حقنی بیلدی.

Şerîf ata binmek öğrendi. Dizgin tutdı. Üzengiye basdı. Yay çekdi. Ok saldı. Kılıç kuşandı. Şikâr etdi. Meydân edebini, atın tabî'atını ve silâhın hakkını bildi.

بر کون سلطان سلیمان شکار ایچون صحرايه چقدی. شریف دخی آنڭ یاننده واردی. اول وقت اون دورت یاشنده ایدی.

Bir gün Sultan Süleyman şikâr için sahrâya çıkdı. Şerîf dahi anun yanında vardı. Ol vakit on dört yaşında idi.

شریف شکارده هنر کوستردی. آنتی چاپک سوردی، اوقنی یرنه سالدی. سلطان آنڭ مهارتتی کوروب پسند ایپدی و اگا هر کون قرق درهم علوفه تعین ایلدی.

Şerîf şikârda hüner gösterdi. Atını çevik sürdü, okını yerine saldı. Sultan anun mahâretini görüp pesend etdi ve ana her gün kırk dirhem ulûfe ta'yîn eyledi.

پس شریفڭ نامی یاران آراسینده اشدلمه باشلادی.

Pes Şerîf'in nâmı yârân arasında işidilmeğe başladı.

لکن ده اول کنج یغیدڭ بیلمدیگی بر امانت وار ایدی. اول امانت یاشیانلردن دکل، قدیم زماندن کله جک ایدی.

Lâkin daha ol genç yiğidin bilmediği bir emânet var idi. Ol emânet yaşayanlerden değil, kadîm zamândan gelecek idi.

سید بطّال غازی رویاده ظاهر اولر

Seyyid Battal Gazi Rüyâda Zâhir Olur

بر گجه شریف یوقده ایکن بر رویا کوردی. رویاسنده سید بطّال غازی ظاهر اولدی.

Bir gece Şerîf uykuda iken bir rüyâ gördi. Rüyâsında Seyyid Battal Gazi zâhir oldı.

بطّال غازی شریفه بر مغاره دن خبر ویردی. اول مغاره نڭ یرنی نشان ایدوب اورده کندیندن و قدیم پهلوانلردن قالان امانتلر وار ایدوغنی بیلدردی.

Battal Gazi Şerîf'e bir mağaradan haber verdi. Ol mağaranın yerini nişân edüp orada kendüden ve kadîm pehlivanlardan kalan emânetler var idüğını bildirdi.

شریف اوپاندی. رویایی قلینده صاقلادی. صبحدن حاضیرلانو ب یوله گیردی. طاشلق یرلردن کچوب قاپالر آراسنی آردی. نهایت بطّال غازینڭ نشان ویردیگی مغاره پی بولدی.

Şerîf uyandı. Rüyâyı kalbinde sakladı. Sabahdan hâzırlanup yola girdi. Taşlık yerlerden geçüp kayalar arasını aradı. Nihâyet Battal Gazi'nin nişân verdiği mağarayı buldı.

ايچرى گيردى.

İçerü girdi.

اورده اشقري كوردى.

Anda Aşkar'ı gördi.

اشقر بطال غازينىڭ اتى ايدى ديو نعل اولنور ايدى.

Aşkar Battal Gazi'nin atı idi deyü nakl olunur idi.

آنڭ ياننده قديم پهلوانلره نسبت اولنان سلاحلر وار ايدى. ضحاکڭ قلیجی، گیوڭ مزرارقى، گشتاسېڭ قالقانى و حضرت حمزه په نسبت اولنان یراق و سلاح.

Anun yanında kadîm pehlivanlara nisbet olunan silâhlar var idi. Dahhâk'ın kılıcı, Gîv'in mızrağı, Güştâsb'ın kalkanı ve Hazret-i Hamza'ya nisbet olunan yarak ve silâh.

شریف اول امانتلری آلوب اشقره بیئدی. دزگینی الینه آلدی و مغاره دن طاشره چقدی.

Şerîf ol emânetleri alup Aşkar'a bindi. Dizgini eline aldı ve mağaradan taşra çıkdı.

مغاره په گېرن اوغلان ایله طاشره چیقان یغیدڭ نامی عینی ایدى، لکن حالى عینی دکل ایدى. قديم غازیلرڭ امانتنی طاشر ایدى.

Mağaraya giren oğlan ile taşra çıkan yiğidin nâmı aynı idi, lâkin hâli aynı değil idi. Kadîm gazilerin emânetini taşır idi.

پس غزا یولی آچلدى.

Pes gazâ yolu açıldı.

طربانوس جنگی

Tırbanos Cengi

حرجنه وان دیارنده طربانوس نام بر تکفور وار ایدى. شریف آنڭ اوزرینه وارمغه عزم ایتدی.

Harcenevan diyârında Tırbanos nâm bir tekfur var idi. Şerîf anun üzerine varmağa azm etdi.

یاران حاضر اولدیلر، سلاح قوشاندیلر، اتره بینوب یوله گیردیلر.

Yârân hâzır oldılar, silâh kuşandılar, atlara binüp yola girdiler.

چون حصاره یقن واردیلر، طربانوس دخی لشکرنی چقاردی. ایکی طرف قارشولاشدی و سخت جنگ اولدی. قلیج قلیجه دگدی، مزراق قالقانه اوردی، اترک نعلندن طوز گوگه قالقدی.

Çün hisâra yakın vardılar, Tırbanos dahi leşkerini çıkardı. İki taraf karşılaştı ve katı ceng oldu. Kılıç kılıca değdi, mızrak kalkana urdı, atların nalından toz göge kalkdı.

نهایت شریف طربانوسی یگوب اولدردی.

Nihâyet Şerîf Tırbanos'u yenüp öldürdi.

اول غزادن صوگره شریفک نامی ده اوزاق ولایتلره ایرشدی.

Ol gazâdan sonra Şerîf'in nâmı daha uzak vilâyetlere erişdi.

نام یاییلدیجه آنک قارشوسنه چیقان جنگاورلر دخی آرتدی.

Nâm yayıldıkça anun karşısına çıkan cengâverler dahi artdı.

ناغه الیون رومی نام بر مشهور جنگاورک خبری ایرشدی.

Nâgâh Alyon-ı Rûmî nâm bir meşhûr cengâverin haberi erişdi.

الیون رومی

Alyon-ı Rûmî

الیون آت اوستنده ماهر، قلیچدا چاپک، باروسی قوتلو و میدانده قورقوسز بر جنگاور ایدی. کندی دینیبه باغلی و کندی قوتنه معتمد ایدی.

Alyon at üstünde mâhir, kılıçda çevik, bâzûsı kuvvetlü ve meydânda korkusuz bir cengâver idi. Kendü dînine bağı ve kendü kuvvetine mu'temed idi.

لکن شریف ایله قارشولاشمزدن اول بر عجیب دوش کوردی.

Lâkin Şerîf ile karşılaşmadan evvel bir acîb düş gördi.

رویا سنده آغزندن قره بر قوش چیقدی. آردندن آق بر قوش کلوب آغزندن ایچری گیردی.

Rüyâsında ağzından kara bir kuş çıkdı. Ardından ak bir kuş gelüp ağzından içeri girdi.

الیون بو رویا دن حیران قالدی. شریف ایله قارشولاشجق اول دوشی آڭا نعل ایتدی.

Alyon bu rüyâdan hayrân kaldı. Şerîf ile karşılaşacak ol düşü ana nakl etdi.

شریف دینلدى و ایتدی:

Şerîf dinledi ve eyitdi:

«اول قره قوش کفرک نشاندر، آق قوش ایمانک علامتیدر.»

“Ol kara kuş küfrün nişânıdır, ak kuş îmânın alâmetidir.”

ینه شریف ایتدی:

Yine Şerîf eyitdi:

«توت ایمان کنور، حق یولنه گیر.»

“Tut îmân getir, Hak yolına gir.”

الیون قبول اتمدی و قلیجنه ال اوردی.

Alyon kabûl etmedi ve kılıcına el urdı.

پس سوز بیتوب میدان جنگه دوردی.

Pes söz bitüp meydân cenge döndi.

ایکی جنگاور

İki Cengâver

ایکی جنگاور میدانه واردیلر. آتله قارشولاشدی، مزراقلر چاتشدی، قلیچلر چکیلدی.

İki cengâver meydana vardılar. Atlar karşılaştı, mızraklar çatıştı, kılıçlar çekildi.

الیون حمله ایتدی، شریف دفع ایتدی. شریف حمله ایتدی، الیون قارشولادی. هیچ بری اوتنه کینه آسانلق ویرمز ایدی.

Alyon hamle etdi, Şerîf def etdi. Şerîf hamle etdi, Alyon karşıladı. Hiç biri ötekine âsânlık vermez idi.

جنگ اوزادی. یاران میدانک کنارندن باقوب نتیجه یی بکلرلر ایدی.

Ceng uzadı. Yârân meydânın kenarından bakup netîceyi beklerler idi.

نهايت شريف فرصت بولوب اليونى آتن يره اوردى. اوزر نه واروب خنجرنى چكدى و بوغاز نه طايايدى.

Nihâyet Şerîf fırsat bulup Alyon'ı atdan yere urdı. Üzerine varup
hançerini çekdi ve boğazına dayadı.

اول وقت اليون امان ديلدى.

Ol vakit Alyon aman diledi.

اليون ايئدى:

Alyon eyitdi:

«امان وير، ايمان كتوريم.»

“Aman vir, îmân getüreyim.”

شريفك الى دوردى.

Şerîf'in eli durdı.

خنجرى كرى قننه قودى.

Hançeri girü kınına kodı.

اليون كلمه شهادت كتوروب مسلمان اولدى.

Alyon kelime-i şehâdet getürüp Müslümân oldu.

اول ميدانده جانى قالدى، لکن اسكى حالى قالمدى.

Ol meydânda cânı kaldı, lâkin eski hâli kalmadı.

آدلر دگشور

Adlar Değişür

شريف اليونه باقدى و آگا يگى بر نام ويردى:

Şerîf Alyon'a bakdı ve ana yeni bir nâm verdi:

الياس

İLYAS

پس الياس دخى كندينى يگوب جاننى باغشيليان شريفه باقدى.

Pes İlyas dahi kendüyi yenüp cânını bağışlayan Şerîf'e bakdı.

الیاس ایئتدی کی:

İlyas eyitdi ki:

«سنگ نامک دخی صالتق اولسون.»

“Senün nâmun dahi Saltuk olsun.”

و شریف خضرک آدنی:

صالتق

دیو آندی.

Ve Şerîf Hızır'ın adını:

SALTUK

deyü andı.

پس میدانہ شریف خضر ایله الیون گیرمش ایدیلمز، میداندن صالتق ایله الیاس چیقیدیلر.

Pes meydana Şerîf Hızır ile Alyon girmiş idiler, meydândan Saltuk ile İlyas çıkdılar.

برینگ دینی دگشدی، اوتہ کنک نامی.

Birinin dîni değışdi, ötekinin nâmı.

و هر ایکی سنگ قدیم حالی اول میدانده قالدی.

Ve her ikisinün kadîm hâli ol meydânda kaldı.

صاری صالتق

Sarı Saltuk

شریف خضر شمده صالتق نامی ایله آنیلور ایدی.

Şerîf Hızır şimdi Saltuk nâmı ile anılır idi.

روایت ایدرلر کی آنک بنزی قومرال، صاچی و صقالی صاری په مایل ایدی. بو سیبله خلق آراسنده نامنه صاری لفظی دخی قولندی.

Rivâyet ederler ki anun benzi kumral, saç ve sakalı sarıya mâil idi. Bu sebeble halk arasında nâmına Sarı lafzı dahi katıldı.

پس آنی:

صاری صالائق

دیو آندیلر.

Pes anı:

SARI SALTUK

deyü andılar.

شریف خضر اول یاش اوغلان دکل ایدی آرتق.

Şerîf Hızır ol yaş oğlan değil idi artık.

اشقر آئنده، قلیچ بلنده، الیاس یاننده، یاران آردنده ایدی.

Aşkar altında, kılıç belinde, İlyas yanında, yârân ardında idi.

اونده نجه حصار، نجه تکفور، نجه دریا، نجه ولایت، نجه دشمن و نجه بلا وار ایدی.

Önünde nice hisâr, nice tekfur, nice deryâ, nice vilâyet, nice düşman ve nice belâ var idi.

لکن شریفک قصّه سی دها یگی باشلر ایدی.

Lâkin Şerîf'in kıssası daha yeni başlar idi.

پس صالائق سلاحنی قوشانوب یاران ایله یگیدن یوله گیردی.

Pes Saltuk silâhını kuşanup yârân ile yeniden yola girdi.

و غزا قابوسی بر کره دها آچلدى.

Ve gazâ kapısı bir kerre dahi açıldı.

NOTLAR | Hafızanın izlerini toplarken

Metin, iz ve hatıra. Kaynaklarla sürdürülen arayışa simgesel bir bakış.

NOTLAR

Metin ve Kaynak Notları

Bu baskının metni

Bu baskı, yazarın erişilebilir kaynak dosyalarındaki sözleri, efsaneleri, menkıbeleri ve kıssaları korur. Bölüm başı sözleri, atıfları ve bölüm sonlarındaki “İyilik iyidir. Yol devam ediyor.” nakaratı özgün dosyalardan geri alınmıştır. Sözlü geleneğe ait anlatılar belgeyle doğrulanamadıkları gerekçesiyle elenmemiştir.

477 sayfalık sürümün tam gövdesi ile NİHAI_ESER sürümünün bölüm başı ve kapanış metinleri bir araya getirilmiştir. Alp bölümü doğru başlığına alınmış, aynı dosyadaki diğer Şerif Hızır anlatımı EK I’de korunmuştur. Kaynar Kazan ve Şahmaran Ülkesi pasajları kaynak dosyadaki sözleriyle yer alır. Çift katmanlı Osmanlıca bölüm, her iki yazısıyla EK II’dedir.

Horasan bölümünün yeni bağlayıcı kısımları önceki düzenlemede eklenmiş editoryal tamamlamadır. Bu eklerin kaynakları aşağıdadır. Kitabın sözlü ve edebî hafızası, bu kaynakçayla sınırlandırılmamıştır.

Tarihsel açıklamalar için başvuru kaynaklar

[1] Machiel Kiel, “Sarı Saltuk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 36 (2009), s. 147-150. Erken kaynakların kronolojisi, Dobruca ve Şeyh Mahmud bağlantısı için. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sari-saltuk>

[2] Ahmet Yaşar Ocak, “Barak Baba”, TDV İslâm Ansiklopedisi (1992). Sarı Saltuk-Barak ilişkisi ve tarihsel belirsizlikleri için.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/barak-baba> [3] Haşim Şahin, “Tapduk Emre”, TDV İslâm Ansiklopedisi (2011). Rivayetler, kronoloji ve

Yunus'un şiirindeki adlar için.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/tapduk-emre>

[4] Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevî”, TDV İslâm Ansiklopedisi. Yaygın ölüm tarihi ve Yesevî geleneğinin kronolojik bağlamı için.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-yesevi> [5] Şükrü Halûk Akalın, “Ebülhayr-i Rûmî”, TDV İslâm Ansiklopedisi (1994). Saltuknâme'nin derlenmesi ve eser hakkında.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ebulhayr-i-rumi>

Kitabın tartıştığı çağdaş araştırmalar

Sara Kuehn, “Mixed Worship: The Double Cult of Sarı Saltuk and St. Nicholas in the Balkans”, *Religiographies* 1/1 (2022), s. 63-81. <https://www.cini.it/wp-content/uploads/2022/12/Kuehn-2022-Mixed-Worship-1.pdf>

Sara Kuehn, “Multiplication, Translocation and Adaptation: Şarî Şaltûq's Multiple Embodied Localities Throughout the Balkans”, *Constructing and Contesting Holy Places in Medieval Islam and Beyond*, haz. Andreas Görke ve Mattia Guidetti, Brill, 2023, s. 221-256. Kitabın DOI kaydı: <https://doi.org/10.1163/9789004525320>

Sara Kuehn, “Entangled Ambiguities: Sarı Saltuk, St. George and the Dragon in Eastern Europe”, *Sufism in Ottoman and Post-Ottoman Europe: Entanglements in Past and Present*, haz. Cem Kara, Evelyn Reuter ve Zsófia Turóczy, Routledge, 2026, s. 151-185. Viyana Üniversitesi yayın kaydı 27 Şubat 2026 tarihini verir. “Meshwork”, Kuehn'in yararlandığı Tim Ingold kavramıdır; bu kitaptaki “dolanık hafıza” ifadesi açıklayıcı bir Türkçe karşılıktır.

Ana anlatının dayandığı tarihî eserler

Ebülhayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme*, haz. Şükrü Halûk Akalın, 3 cilt, 1987-1990. Hacı Bektaş Velâyetnâmesi; Hacı Sultan Velâyetnâmesi; İbnü's-Serrâc'ın *Tüffâhu'l-ervâh*'ı; İbn Battûta'nın seyahat anlatısı; Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si; Âşık Paşa'nın *Garîbnâme*'si; Jacobus de Voragine'nin *Legenda Aurea*'sı, mevcut yazar metninde anılan başlıca eserlerdir.

Çevrimiçi kaynakların kontrol tarihi: 15 Eylül 2026.

Hafızadan girişlerin kaynakları

Bu baskıda eklenen kısa girişler, kaynaklarda aktarılan rivayetlerin serbest özetleri ve anlatıcı geçişleridir. Tırnaklı şiir dizesi dışında eski bir sözün bire bir alıntısı olarak okunmamalıdır. Vilâyetnâme ve Seyahatnâme pasajlarına aşağıdaki araştırmaların aktarımlarından başvurulmuştur. Şahmaran'ın Tarsus varyantı, Saltuknâme'deki olayların yerine geçirilmemiştir.

[H1] Müjgân Cunbur, Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nde Ahmed Yesevî; özellikle s. 910-911. Kazan, uzaktan himmet ve yedi tabut rivayetleri. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/689028>

[H2] Davut Kılıç, Balkanlarda Anlatılan Bektaşî Menkıbelerinde İslam Öncesi İnanç Unsurları Üzerine Bir İnceleme, Erciyes Akademi, 2021, s. 902-936; özellikle s. 905-906. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1953628>

[H3] Mürsel Öztürk, Hacı Bektaş-ı Veli, Belleten, 1986, cilt 50, sayı 198. Yunus'a atfedilen dize. <https://belleten.gov.tr/tam-metin/1928/tur>

[H4] Pamuk Nurdan Gümüštepe, Mitolojiden Destana: Saltuknâme Destanında Halk Anlatıları Arasındaki Etkileşimin İzleri, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 9, 2022; özellikle s. 579 ve 584. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2721578>

[H5] Kültür Portalı, Şahmaran Efsanesi - Mersin. Sayfanın belirttiği kaynak: Deniz Karakurt, Türk Söylence Sözlüğü. <https://kulturportali.gov.tr/turkiye/genel/kulturatlasi/sahmeran-tarsus>

[H6] N. K. A. Aldallal ve M. Mangır, Saltuk-nâme'de Kiplik, 2022. İkinci ciltte Şahmaran ülkesinin yer aldığına ilişkin bilgi için. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2518097>

Bölüm başı sözleri ve son okuma

Bölüm başı sözleri, yazarın kaynak dosyalarındaki tercihleri korunarak aktarılmıştır. KAPI I ve VI'daki Sarı Saltuk atıfları için bu çalışmada bire bir tarihî metin yeri tespit edilmedi; sözler bu nedenle edebî epigraf olarak belirtilmiştir. Horasan Erenleri Kelâmı, Velâyetnâme Hikmeti, Erenler Kelâmı ve Hafıza Kelâmı birer kaynak künyesi değil, kitabın epigraf başlıklarıdır. Açılıştaki Hacı Bektaş sözü atıf niteliği belirtilerek korunur.

KAPI VII’de Yunus’a atfedilen dizedeki anlamı tersine çeviren “bahtlısı” yazımı “bedbahtı” olarak düzeltilti; “yıktı ise” yerine “yıkar ise” kullanıldı. Karşılaştırma: Türk Maarif Ansiklopedisi, Yunus Emre.
<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/yunus-emre>

KAPI II’deki “Yol odur ki doğru vara” dizelerinin aktarımı için: Millî Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi, 40 Kavram, s. 57.
<https://dinogretimi.meb.gov.tr/etkinlik/40Kavram/40Kavram8.pdf>

Son okumada kapanışa ikinci kez eklenmiş üç paragraf, ana gövdedeki karşılıklarıyla birleştirildi. Anlatıların farklı kaynaklara ait varyantları, kişisel yorumlar ve EK I’deki alternatif anlatım korunmuştur. Bölüm yönlendirmeleri ve kaynak notlarının yerleri düzenlendi. Resimler, tarihî belge veya şahıs portresi değil, anlatılardan esinlenen çağdaş edebî canlandırmalardır.